

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра філософії

**ПРАКТИКУМ З КУРСУ
„РЕЛІГІЄЗНАВСТВО”**
для студентів першого курсу усіх спеціальностей

Харків – 2010

Практикум з курсу „Релігієзнавство” для студентів першого курсу усіх спеціальностей. / А.П. Алексеєнко, К.І. Карпенко, Л.О. Гончаренко, О.А. Марущенко, О.С. Руденко, Ю.С. Сіда, В.В. Дейнека, Л.І. Насонова. – Харків: ХНМУ, 2010. – 120 с.

Колектив авторів:

А.П. Алексеєнко – доктор філософських наук, професор, зав. кафедрою;
К.І. Карпенко – доктор філософських наук, професор;
Л.О. Гончаренко – кандидат філософських наук, доцент;
О.А. Марущенко – кандидат соціологічних наук, доцент;
О.С. Руденко – кандидат соціологічних наук, доцент;
Ю.С. Сіда – кандидат соціологічних наук, доцент;
В.В. Дейнека – асистент;
Л.І. Насонова – асистент.

Відповідальний за випуск – д.ф.н., проф. А.П. Алексеєнко

Тема 1. РЕЛІГІЄЗНАВСТВО ЯК СФЕРА ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

Ключові поняття: релігієзнавство, релігія, релігійність, світогляд, культура, атеїзм, віруючий, сакралізація, секуляризація.

Актуальність теми: Вивчення релігієзнавства є необхідним для формування широкої світоглядної системи інтелігентної та освіченої людини. Знання специфіки підходів та статусних особливостей даної науки – основа формування базових знань щодо релігій.

Загальна мета: знати статусні особливості релігієзнавства як науки, вміти визначати предмет і об'єкт релігієзнавства, його основні принципи та методи.

Конкретні цілі:

- сформуувати уяву про релігієзнавство як комплексну науку;
- розглянути головні принципи пізнання, методологію та категоріальний апарат дисципліни;
- визначити об'єкт та предмет релігієзнавства;
- розкрити суть та специфіку поняття релігійність.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Предмет і структура релігієзнавства.
2. Релігійність як об'єкт наукового аналізу.
3. Тенденції розвитку релігії в сучасному світі: сакралізація та секуляризація.

Релігія - унікальний феномен людської культури, явище, що стільки століть піддається сумніву і у той самий час, має величезну кількість прихильників. Перші релігійні вірування зародилися на зорі людської культури як такої, сучасна культура нараховує більше 500 тисяч релігійних культів та вірувань, і їх число неухильно зростає.

Матеріалістичний атеїзм стверджував, що в основі розвитку релігійних уявлень лежить відсутність знань про світ. Але, що людство має на сьогоднішній день? Зростання цивілізації, стрімкий розвиток всіх галузей науки, і, як показують дослідження, понад 80% жителів Землі є прихильниками тієї чи іншої релігії. Люди шукають в мінливому світі вічних цінностей і непорушної стабільності, яку здатна дати тільки сфера духовного буття. Знання історії духовних культур, а саме релігії, відчиняє двері до правильного розуміння й осмислення величезної глибини цивілізаційного надбання людства, до свідомого і плідного його засвоєння. Певною мірою допоможе вирішити це завдання курс «Релігієзнавство». До того ж курс допомагає сформуватися повноцінній світоглядній системі уявлень високо освіченої, культурної, толерантної людини, бо знання веде до розуміння, а розуміння – до терпимості у стосунках з людьми різних поглядів.

У межах запропонованого курсу релігієзнавства: а це 14 семінарських занять, буде розглянуто, що таке релігієзнавство як наука, що являє собою феномен релігії як такий, причини виникнення та класифікація релігій, особливості

найпоширеніших релігій світу і нових релігійних течій сучасності.

1. Предмет і структура релігієзнавства

Релігієзнавство – це наука, яка вивчає закономірності виникнення, розвитку, функціонування релігії, її будову, компоненти, взаємозв'язки та взаємодію релігії з іншими сферами знання, а також з культурою, прояви релігії в історії суспільства, її роль у житті окремої людини та конкретного суспільства.

Релігієзнавство – порівняно молода і водночас одна із найдавніших галузей гуманітарної науки. Молода тому, що її складові почали конституюватися в систему знання лише в XVIII-XIX століттях. Найдавніша, тому що окремі знання про релігію складаються вже в Давньому Китаї, Давній Індії, Давній Греції.

Засновником релігієзнавства як окремої науки вважається англійський етнограф, дослідник первісних релігій Едуард Тейлор. У своїй роботі «Первісна культура» він сформулював антимиістичну теорію походження релігії, вказуючи на те, що релігія в суспільстві має природні, земні причини походження і вивчати її необхідно як цілісне явище. Надалі релігієзнавство сформувалося в певну систему знань з власними науковими принципами, законами та категоріями. *Об'єктом релігієзнавства* є релігія як суспільне явище. *Предмет релігієзнавства* – закономірності виникнення, розвитку та функціонування релігії, її різноманітні феномени, як вони виникали та розвивались в історії суспільства, взаємозв'язок і взаємовплив релігії та інших галузей культури, а також вивчення всіх форм прояву релігії (релігійні почуття, настрої, емоції, переживання, віра, ідеї, вчення і т. і.), а також ставлення до релігії в суспільстві.

Релігієзнавство як наукова дисципліна має свій *науковий статус*. У чому він проявляється?

По-перше, релігієзнавство як наука має свої *базові принципи пізнання* тих чи інших явищ, які вона вивчає. Принципи релігієзнавства виходять з осмислення релігії в контексті: людина-людина-суспільство, до них належать:

- 1) *сувора об'єктивність* (викладаються тільки науково обґрунтовані факти);
- 2) *конкретно-історичний підхід* (усі явища, факти та їх значення розглядаються у контексті тих історичних умов, в яких вони існували);
- 3) *позапартійність* (релігієзнавство, якщо воно претендує на об'єктивне рішення своїх проблем, повинно позбутися принципу партійності, та розглядати релігію як суспільну цінність та соціокультурний феномен);

- 4) *позаконфесійність* (орієнтує дослідника на відхід від конфесійної зацікавленості при дослідженні релігійних явищ і процесів);
- 5) *світоглядний плюралізм* (вивчення різних проблем має проводитися мовою толерантності та усвідомлення соціокультурної цінності феноменів усіх релігій);
- 6) *врахування світового досвіду*;

- 7) *принцип правового забезпечення свободи совісті* (передбачає право кожної особи на свободу совісті, світогляду, релігії та переконань. Цей принцип гарантує світськість освіти та заборону формувати світоглядні переконання при викладенні курсу «Релігієзнавство» в навчальних закладах).

По-друге, в структурному відношенні *релігієзнавство складається з таких розділів* як філософія релігії, соціологія релігії, психологія релігії, феноменологія релігії, історія релігії, релігійна антропологія, релігійна культурологія, футурологія релігії, географія релігії, знання про вільнодумство.

Філософія релігії – ядро теоретичного осмислення релігії, що дає філософське пояснення релігії, її гносеологічний аналіз, а також загальне тлумачення сутності і природи релігії, та виступає як методологічна основа її вивчення.

Соціологія релігії досліджує механізм функціонування релігійних вірувань у різних соціальних середовищах і групах віруючих; вивчає вплив релігії на соціальну поведінку індивідів, груп і спільнот, специфіку зворотного впливу на релігію певного суспільства.

Психологія релігії вивчає сферу психологічних особливостей віруючих, їх внутрішній світ; досліджує релігійні уявлення, почуття і переживання.

Історія релігії розкриває теорію виникнення та еволюцію релігій у всьому різноманітті їх особливостей у хронологічній послідовності; накопичує та зберігає інформацію про численні релігії минулого й сучасності.

Релігійна культурологія вивчає релігійне мистецтво: храмова архітектура, скульптура, іконографія, музика і т. і. Розкриває роль релігії у зародженні, розвитку та функціонуванні культури, взаємовплив і взаємовідносини релігії, церкви і культури на різних етапах розвитку людського суспільства.

Феноменологія релігії це розділ релігієзнавства, який дає уявлення про явища релігії, класифікації їх на основі зіставлення і порівняння.

Футурологія релігії це розділ релігієзнавства, який розглядає прогнозування релігійних процесів, майбутнє релігії.

Окрім зазначених розділів існують *географія релігії, антропологія релігії, політологія релігії, етнологія релігії* і т.і.

По-третє, всі розділи релігієзнавства оперують безліччю *понять*. Умовно їх можна об'єднати в наступні групи:

1. *Загально-філософські та соціально-філософські поняття*: такі як буття, свідомість, пізнання, віддзеркалення, істина, суспільство, культура і т. і.

2. *Логічні, етичні та естетичні поняття*: такі як знак, сенс, милосердя, краса, відповідальність, совість, співчуття і т. і.

3. *Загальнонаукові поняття* (поняття, які застосовуються в різних науках, у тому числі і в релігієзнавстві): такі як структура, функції, закон, роль, система і т. і.

4. *Конкретно-наукові поняття* (тобто ті поняття, які релігія бере з інших наук, з якими взаємодіє): епоха, віра, почуття, мова, життя, смерть і т. і.

5. *Специфічно-релігієзнавчі поняття* (це спеціальні поняття, що властиві тільки даній науці): теологія, релігія, церква, конфесія, храм, молитва, атеїзм, рай, пекло, карма, монотеїзм і т. і.

6. *Поняття, що відображають процеси зміни релігії*: еволюція, сакралізація, секуляризація, модернізація і т. і.

Усі категорії відображають загальну визначеність релігійного феномена, розкривають сутність релігії, її особливості та характер змін, що відбуваються в релігійному комплексі в різні історичні епохи.

По-четверте, науковий статус релігієзнавства визначають і *методи пізнання в релігієзнавстві*, до основних належать:

1. Філософські методи (використовуються при дослідженні всіх областей дійсності і на всіх етапах кожного конкретного пізнавального процесу);

2. Конкретно-наукові (призначені для дослідження певних явищ дійсності і вживаний в межах однієї науки);

3. Емпіричні методи (аналіз, синтез, абстрагування, моделювання, аналогія, гіпотеза і т.і.).

По-н'яте, це задачі, які релігієзнавство вирішує як наукова дисципліна:

1) *пізнавальна задача* - задоволення потреби в знанні про релігію і формах її прояву (нові релігійні культури);

2) *виховна задача* – формування цивілізованого ставлення до релігії як явища духовної культури;

3) *евристична задача* - пошук нового знання; 4) *аксіологічна задача* - пізнання гуманістичних цінностей.

По-шосте, релігієзнавство як навчальна дисципліна має практичне значення, а саме:

1) робить внесок в оволодіння здобутками світової культури;

2) відновлює і розвиває історичну пам'ять;

3) дає навички ведення світоглядного діалогу;

4) стверджує гуманістичні цінності сучасного світу;

5) сприяє реалізації свободи совісті.

Таким чином, вивчення та тлумачення феномену релігії здійснюється цілою низкою дисциплін, сукупність яких утворює специфічну галузь знання – релігієзнавство. Його завдання – осягнення сутності, закономірностей походження й функціонування релігії на різних етапах розвитку людства. Різноманіття підходів дозволяє релігієзнавству не займати однозначну світоглядну позицію, а проявляти світоглядний плюралізм, тобто – однаково шанобливо ставитися до характеру аргументації всіх прихильників і дослідників релігії.

2. Релігійність як об'єкт наукового аналізу

За даними сучасного релігієзнавства, у світі налічується близько 200 релігійних напрямків. Але усім релігіям властиве щось спільне, наприклад: уявлення про поділ світу на земний та потойбічний (небесний) світ; основу будь-якої релігії становить віра в існування того чи іншого різновиду надприродних сил та їх безпосередню роль у світобудові і житті людей.

Питання про буття надприродного залежить від внутрішнього переконання людини, тобто від її віри. Іншими словами – від світоглядної позиції особистості, тобто релігійності.

Релігійність - це світоглядна орієнтація індивіда або групи, що виражається у сукупності релігійних властивостей свідомості, поведінки, відносин.

Залежно від цієї орієнтації можна визначити *три варіанти позиції особистості*:

а) *релігійна*: віра в існування надприродного, в основі такої світоглядної позиції лежить почуття релігійності;

б) *атеїстична*: світоглядна позиція, що заперечує існування надприродного;

в) *скептична*: сумнів щодо існування надприродного.

Поняття релігійності лежить в основі проведення типології суспільних груп у ставленні до релігії: віруючих, невіруючих і тих, хто сумнівається.

І. Віруючі. Це ті, хто має релігійну віру. *Особливість релігійної віри* як феномена полягає в тому, що вона заключає в собі: - *віру в реальне існування надприродного*- *бездоказовість цієї віри в надприродне*;- *віру в існування*

зворотнього зв'язку між віруючим і надприродним, встановлення взаємовідносин між ними.

I. Група віруючих диференціюється на підгрупи:

1) *переконані віруючі* - релігійні ідеї домінують у свідомості цих віруючих над світськими. Вони керуються релігійними ідеями обраної віри, суворо дотримуються обрядів, свят, постів;

2) *традиційні віруючі* – люди, релігійні ідеї котрих знаходяться в рівновазі з нерелігійними. Ці віруючі виконують тільки головні обряди та керуються основними релігійними принципами;

3) *хиткі віруючі* - в свідомості цих людей домінують нерелігійні, матеріалістичні ідеї. Вони не знають ні віровчення, ні культу, але не відносять себе до атеїстів вважаючи, що все таки надприродне існує.

II. *Невіруючі*, точніше сказати, атеїсти. *Атеїзм* - це система поглядів, яка заперечує все надприродне, в тому числі і бога. В залежності від того, якої глибини, сили, повноти і обґрунтованості досягає така позиція, розрізняють атеїзм двох рівнів:

1) *стихийний* (буденний) - неповний, непослідовний, побудований переважно на здогадках і тому недостатньо переконливий;

2) *теоретичний* (науковий) - це атеїзм осмислений, глибокий, послідовний, що спирається на дані науки.

Серед невіруючих виділяються наступні типи:

1) *активні атеїсти*: здатні критикувати релігію, знайомі з атеїстичною літературою, ведуть активну атеїстичну роботу;

2) *атеїсти*: свідомо розділяють атеїстичні ідеї, критично ставляться до релігії, мають загальне уявлення про релігії, схвалюють атеїстичну роботу, але самі її не ведуть;

3) *індеферентні* (байдужі): не мають чітких світоглядних переконань, байдужі до них, себе вважають атеїстами, але аргументувати свої погляди не можуть.

III. *Скептики* – це ті, хто піддає сумніву існування надприродного. У кількісному відношенні на планеті атеїстів менше, ніж віруючих. Віруючі складають 85 % населення, а невіруючі - 15%.

3.Тенденції розвитку релігійності в сучасному світі: сакралізація та секуляризація

Ступінь впливу релігії на індивідів пов'язана з її місцем у суспільстві, але це місце не є сталим. Воно змінюється в контексті соціальних процесів секуляризації та сакралізації.

Сакралізація (лат. sacer-священний) - це процес залучення в сферу релігії різних суспільних груп, індивідуальної свідомості, діяльності і поведінки людей, соціальних відносин та інститутів. Це наділення предметів, речей, явищ, людей «священним змістом»; підпорядкування політичних і громадських інститутів, соціальної та наукової думки, культури та мистецтва, побутових відносин релігійному впливу. Сакралізацією у загальній характеристиці можна назвати тенденцією, процесом підвищення впливу релігії на суспільство та людину в ньому.

Секуляризація (лат. secularis - світський) - це процес звільнення різних сфер суспільства, індивідуальної свідомості, діяльності і поведінки людей, соціальних

відносин та інститутів від впливу релігії.

Секуляризація, як падіння впливу релігії в суспільстві, проявляється: у звуженні кола виконуваних нею функцій; у відчуженні церковної власності на користь держави; відокремленні освіти від церкви; у розвитку світського мистецтва і моралі і т. і.

Тенденції прояву секуляризації у сучасному світі:

1) нерелігійність, що проявляється в таких формах:

а) релігійний індиферентизм, що представляє собою байдужість до релігії;

б) прорелігійний настрій - ставлення до релігії як до моди, як історичної, моральної та культурної цінності;

2) приватизація релігії;

3) плюралізація релігії;

4) десакралізація в галузі культури;

5) релігійний модернізм.

Процеси секуляризації і сакралізації йдуть паралельно, не підмінюючи одне одного. Говорити про те, який процес домінує взагалі ми не можемо. Це залежить від держави, її розвитку, демократичних процесів і т. і.

Отже, релігієзнавство - це гуманітарна наука, діапазон інтересів якої охоплює релігію і всі форми її прояву. Маючи науковий статус, дана дисципліна вивчає релігію, як на рівні суспільства, так і на рівні особистості, про що свідчить проблема релігійності, а також тенденції розвитку релігії.

Цільові навчаючі завдання:

1. Як Ви можете оцінити світоглядну позицію Остапа Бендера, літературного героя, який в теологічному супереччі з католицьким ксьондзом заявив: «Бога немає і це медичний факт!».

2. Чи обов'язково висока моральність припускає релігійність людини? Чи сумісні милосердя і гуманність з атеїстичними переконаннями?

3. До принципів релігієзнавства не належить:

a. сувора об'єктивність

b. конкретно-історичний підхід

c. партійність

d. позаконфесійність

e. світоглядний плюралізм

f. врахування світового досвіду

g. принцип правого забезпечення свободи совісті

4. Секуляризація – це:

a. процес звільнення різних сфер суспільства, індивідуальної свідомості, діяльності і поведінки людей, соціальних відносин та інститутів від впливу релігії

b. процес залучення до релігії різних сфер суспільства, індивідуальної свідомості, діяльності і поведінки людей, соціальних відносин та інститутів

c. процес звільнення індивідуальної свідомості від впливу релігії

d. процес впливу релігії на соціальні інститути

e. процес звільнення поведінки людей від впливу релігії

5. Тенденцією прояву секуляризації у сучасному світі не є:

- a.* прорелігійний настрій
- b.* приватизація релігії
- c.* плюралізація релігії
- d.* нерелігійність
- e.* релігійний індуферентизм
- f.* політологічність
- g.* десакралізація в галузі культури
- h.* релігійний модернізм

6. До підгрупи віруючих, релігійні ідеї котрих знаходяться в рівновазі з нерелігійними, належать:

- a.* переконані віруючі
- b.* традиційні
- c.* хиткі віруючі

7. Релігієзнавство як галузь гуманітарного знання виникло у:

- a.* XIX-XX ст.
- b.* ХУІІІ-ХІХ ст.
- c.* ХУІІ-ХУІІІ ст.

8. Механізм функціонування релігійних вірувань у різних соціальних середовищах і групах віруючих; вивчення впливу релігії на соціальну поведінку індивідів, груп і спільнот, вивчення специфіки зворотного впливу на релігію певного суспільства досліджує розділ релігієзнавства:

- a.* філософія релігії
- b.* соціологія релігії
- c.* психологія релігії
- d.* феноменологія релігії
- e.* релігійна антропологія
- f.* релігійна культурологія

ІІ. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Що є об'єктом і предметом релігієзнавства?
2. Які існують підходи до вивчення релігієзнавства та їх особливості?
3. У чому сутність наукового статусу релігієзнавства?
4. Структура релігієзнавства.
5. Яке практичне значення має релігієзнавство в житті суспільства, в житті людини, в житті лікаря?
6. Що Ви розумієте під релігійністю?
7. Назвіть типологію громадських груп стосовно релігії? До якої групи Ви відносите себе?
8. Що таке сакралізація і як вона проявляє себе? Покажіть проявлення цього процесу на прикладі історії будь-якої країни?
9. Що таке секуляризація? Форми її прояву. Чи має цей процес місце в житті України?
10. Як співвідносяться процеси сакралізації і секуляризації у сучасному світі?

Література:

1. Академічне релігієзнавство: підруч. для студентів вищих навч. закладів / за наук. ред. А. М. Колодного. — К., 2000.
2. Васильев, Л. С. История религий Востока: учеб. пособие / Л. С. Васильев. — 7-е изд., испр. и доп. — М., 2004.
3. Введение в общее религиоведение: учебник / под ред. И. Н. Яблокова. — М. 2001.
4. История религии. В 2 т. : учебник / под ред. И. Н. Яблокова. — 2-е изд. — М. 2004.
5. Лубський, В. І. Історія релігії :: підручник / В. І. Лубський, М. В. Лубська. — К., 2004.
6. Лубський, В. І. Релігієзнавство: підручник / В. І. Лубський, В. І. Теремко, М. В. Лубська. — К., 2004.
7. Мень, А. История религии. В 2 кн.: учеб. пособие / А. Мень. — М., 2001.
8. Религия и общество : хрестоматия по социологии религии : учеб. пособие для вузов / сост. В. И. Гараджа, Е. Д. Руткевич. — М., 1996.
9. Религиоведение: учеб. пособие / науч. ред. А. В. Солдатов. — 4-е изд., испр. и доп. — СПб., 2003.
10. Релігієзнавство : підручник / за ред. М. М. Заковича. — К., 2000.
11. Самыгин, С. И. Религиоведение: социология и психология религии / С. И. Самыгин, В. Н. Нечипуренко, И. Н. Полонская. — Рн/Д, 1996.
12. Сафронов, А. Религиозные психопрактики в истории культуры: моногр. / А. Сафронов. — Х., 2004.
13. Токарев, С. А. Религия в истории народов мира / С. А. Токарев. — 4-е изд., испр. и доп. — М., 1986. .
14. Гараджа В. Религиоведение. — М., 1995. — С. 12-28.
15. Радугин А. Введение в религиоведение. Курс лекций. - М., 1996. — С.11-31.
16. Тараненко В.М. Религиоведение. - Харьков, 1999. — С. 6-28.
17. Цветков А.П. Религиоведение. — К., 2002.
18. Яблоков И.Н. Религиоведение. — М., 1998. — С. 6-28.

Тема 2. РЕЛІГІЯ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ

Ключові слова: релігія, фантазія, зовнішні сили, надприродні сили, поклоніння, релігійна свідомість, релігійна діяльність, релігійні відносини, релігійні організації, церква, секта, деномінація, харизматичний культ.

Актуальність теми: в сучасний період проблеми релігії набувають особливого значення. Саме тому формування у студентів уявлення про релігію як соціокультурний феномен, з'ясування її сутності та структури відіграє важливу роль у гуманітарній підготовці будь-якого фахівця. Особливо актуальним це знання стає для майбутніх лікарів, оскільки проблеми духовного здоров'я та хвороби виходять за межі суто наукового їхнього розуміння и потребують осмислення на іншому

рівні, до якого, в першу чергу, відноситься і релігія.

Загальна мета: розкрити та з'ясувати сутність релігії, дати характеристику структурних елементів, а також проаналізувати функції релігії, показати важливість кожної з них.

Конкретні цілі:

- дати визначення релігії;
- розкрити структуру релігії на рівні наукового аналізу, розмежувати рівні релігії;
- проаналізувати різноманітні концепції щодо виникнення релігії;
- охарактеризувати сутність кожного структурного елементу релігії;
- визначити роль релігії в суспільстві.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Поняття релігії, її сутність.
2. Структура релігії: науковий аналіз.
3. Функції та роль релігії в сучасному суспільстві.

1. Поняття релігії, її сутність

Релігія – слово латинського походження – *religio* (благочестя, набожність, святиня). Термін «релігія» введено римським імператором Цицероном у значенні йти назад, повертатися, обдумувати, споглядати. Він характеризував релігію як богобоязливість, страх і шанування богів.

Найпоширенішим значенням поняття «релігія» служить його інтерпретація Лактанцієм (250-325 рр.), який вважав це слово похідним від латинського «пов'язувати», «прив'язувати». Отже стосовно релігії воно означає «зв'язування, об'єднання з Богом». З часів Августина Блаженного (354-430 рр.) в християнській думці прийнято вважати під релігією договір (такий собі заповіт) між Богом і людиною.

Існує інше значення цього слова в різних культурах, наприклад, на санскриті, стародавній мові Індії, релігія буде називатися словом «дхарма», що означає підтримувати, захищати, тобто це якесь вчення, закон, справедливість. В ісламській культурі релігія позначається словом «дин», що має значення «покірність безмежній владі Аллаха». Мовою китайців релігія (чіао) – вчення. У слов'янських мовах релігія відповідала поняттям «віра», «вірування». Слово «релігія» в російській мові почало вживатися тільки на початку XVIII ст. Таке невеличке дослідження дозволяє зазирнути у сутність того, що називається релігією в кожній окремій культурі.

Що стосується універсального визначення терміну «релігія», дійти його складно. На сьогоднішній день існує безліч визначень. Слід виділити дві загальні позиції щодо визначення релігії: з точки зору теології та філософії.

У *релігійно-філософській думці, теології* релігія трактується як містична сутність і позначає незбагненну зустріч Бога і людини.

Науковий підхід намагається осмислити це явище не в контексті «людина – Бог», а в «людина – людина – суспільство», релігія представлена ним не як містичний, а як соціокультурний феномен.

Релігію як явище знають усі. Але це не означає, що всі розуміють сутність релігії і можуть вказати її ознаки. У результаті багатьох дискусій сформувалося декілька концепцій, що до релігії, які можуть розглядатися на двох рівнях:

- містичному (mystic – таємничий);
- світському (науковому).

1. *На містичному рівні:* це теологічне визначення релігії (theos – Бог, logos – вчення), стверджується, що *релігія – не історичне явище, а дар Божий і особливий зв'язок людини з Богом.* Цей зв'язок пояснюється так: людина створена Богом, і її душа та духовність – частинка Бога. Саме тому існує вічне прагнення людини до свого Творця. І якщо зникне цей зв'язок – зникне й суспільство.

Теологічне розуміння релігії стверджує, що вона є і вчення – сукупність догматів, і конкретні форми спілкування з Богом, і конкретний культ. Теологічну позицію поділяють: протестантський теолог Р. Отто, православний богослов П.А. Флоренський, американський соціолог П. Бергер, російський письменник С. Булгаков та багато інших, хто намагається усвідомити релігію саме як явище божественного походження і пізнати її за допомогою релігійного досвіду.

2. *На світському рівні* визначення релігії базується на науковому підході та включає в себе кілька концепцій:

а) *Біологічна та психологічна концепції.* Основу релігії бачать в біологічних або біопсихологічних процесах людини. Релігія трактується як породження людських інстинктів, як особлива форма реагування людини на явища навколишнього світу, або якийсь «релігійний інстинкт» (З. Фрейд, Е.Фромм).

б) *Етнологічна концепція* (ethnos – народ). Для пояснення релігії використовують ідеї культурної антропології. Етнологія вивчає племена, народи, їх походження, побут, розселення, особливості матеріальної і духовної культури. Етнологія у поясненні релігії стверджує, що джерело релігії – це комбінація матеріальних і духовних потреб людини (у цьому напрямку працювали етнографи Є. Тейлор, Б. Малиновський, етнолог Дж. Фрезер).

в) *Соціологічна концепція* (французький соціолог Е. Дюркгейм «Елементарні форми релігійного життя» і німецький соціолог М. Вебер «Протестанська етика і дух капіталізму», Г. Зіммель). Суть такої концепції в тому, що:

- 1) релігія – це суспільне явище;
- 2) у релігії суспільство ніби обожнює саме себе;
- 3) релігія виконує в суспільстві інтегративну функцію і грає роль його стабілізатора.

г) *Феноменологічна концепція.* Німецький соціолог Т. Лукман вважає, що релігія є породженням природного стану людини; релігія розглядається як смислополагання життєдіяльності суспільства й індивіда, яке здійснюється за допомогою «священної космізації», зверненої до людини і світу.

д) *Філософська концепція.* Одним з представників цієї позиції був Ф. Енгельс. У своїй роботі «Анти-Дюрінг» він дав таке визначення релігії: «Будь-яка релігія є нічим іншим як фантастичним відображенням у головах людей тих зовнішніх сил, які панують над ними в повсякденному житті, – відображенням, в якому земні сили приймають форму неземних».

В цій позиції знаходять відображення *чотири* основних моменти:

- 1) релігія є відображенням життя людей;

2) особливість релігійного відображення в його фантастичності. Релігія це фантазія – це «плід уяви»;

3) причиною існування релігійного фантастичного відображення є панування зовнішніх сил над людьми. Зовнішні сили – це сили природи і суспільства, справжньої сутності яких люди не розуміють. Ці сили протистоять людям як щось чуже і вороже. Наприклад, голод, стихія, безсилля людей по відношенню до зовнішніх сил, а саме: нездатність людей своєю працею і своїми вчинками усунути небажані для себе явища, а це і є головна причина появи і існування релігії;

4) особливістю релігійного фантастичного відображення є те, що в ньому земні сили набувають форму неземних. У чому особливість релігійної фантазії? Як пояснює Ф.Енгельс, коли людина розповідає про якісь чудеса і сама не вірить – це казка. Коли ж вона сама реально переконана в те, що дива існують, це вже релігія.

Виходячи з розглянутих концепцій, визначимо сутність релігії. З'ясувати сутність релігії означає знайти в ній можливість визначити *головні особливості релігії*, які є основними і визначальними для всіх релігійних феноменів:

1) релігія передбачає обов'язкову віру в надприродні об'єкти, що існують за своїми власними законами й не підвладні природним законам світобудови.

2) віра в існування двосторонніх зв'язків і відносин між людиною і надприродними силами. Щоб надприродне зробило людині благо, його необхідно вшановувати не тільки у свідомості, а й на практиці. Практика поклоніння надприродним істотам отримала найменування релігійного культу.

Таким чином: *релігія* – це віра людей у надприродні сили і поклоніння їм. Релігія у *вужькому сенсі* – це сукупність духовних уявлень, що засновуються на вірі у надприродне та спонукають до відповідної поведінки та специфічних дій (культу).

Релігія в *широкому сенсі* – це:

- 1) соціокультурне функціональне творення та суспільна підсистема; форма суспільної та індивідуальної свідомості, відображення дійсності;
- 2) одна з сфер духовного життя суспільства, груп, індивіда; спосіб практично-духовного осягнення світу; одна з областей духовного виробництва;
- 3) феномен культури.

2. Структура релігії: науковий аналіз

Релігія за своєю структурою – досить складне соціальне явище, яке у своїй сукупності представлено *релігійним комплексом*, що включає наступні елементи: *релігійна свідомість, релігійна діяльність, релігійні відносини, релігійні організації*.

1. *Релігійна свідомість*. В основі релігійної свідомості є визнання одночасного існування *двох світів*: поряд з реальним світом буття існування потойбічного, надприродного світу, логічного пояснення якому немає. Тому найважливішою складовою релігійної свідомості виступає релігійна віра. *Віра* – це спосіб існування релігійної свідомості.

У релігійній свідомості розрізняють *буденну* і *теоретичну* релігійну свідомість.

Буденна релігійна свідомість – це свідомість, яка формується віруючими в процесі практичної діяльності.

Для буденної релігійної свідомості характерно те, що вона:

- більш конкретна;

- більш наочна;
- виробляється в процесі життєвої діяльності людей.

Теоретична релігійна свідомість – це система ідей, що розробляється теоретиками, богословами. Це розроблена та систематизована сукупність ідей, принципів, аргументів і концепцій. Сюди входить впорядковане знання про бога, природу, людину. В ній також дається інтерпретація релігійної економіки, права тощо.

Теоретичну свідомість характеризує:

- більша абстрактність знань;
- розробляється теоретиками;
- вимагає узагальнень;
- систематизованість знань.

Основою теоретичної свідомості є теологія.

2. *Релігійна діяльність*. Існує два види релігійної діяльності: *позакультова та культова*.

Позакультова – це розробка релігійних ідей, твори богословських авторів, місіонерство, викладання богословських дисциплін, пропаганда релігійних поглядів через друк та інше

Культова діяльність або просто культ – сукупність релігійних обрядів (молитов, заклинань, жертвопринесень, церковних богослужінь та церемоній), які наділяють надзвичайними особливостями взаємозв'язок віруючих з надприродним.

3. *Релігійні відносини: внутрішньоцерковні; міжцерковні; позацерковні.*

Внутрішньоцерковні відносини складаються в процесі культової та іншої релігійної діяльності між: віруючими; віруючими та священнослужителями; священнослужителями різних рангів.

Міжцерковні відносини – це відносини між організаціями, священнослужителями та віруючими різних віросповідань (наприклад: католиками та православними).

Позацерковні релігійні відносини виникають у різних галузях суспільного життя за умов, коли поведінка людини визначається релігійними нормами, стандартами. Релігійні норми – це правила, що регулюють релігійні дії, відносини, систему вірування.

4. *Релігійні організації* – це об'єднання послідовників тієї чи іншої релігії, що виникають на основі спільності певного віровчення і культу. За своєю специфікою вони поділяються на декілька типів: *церква, деномінація, секта, харизматичний культ*.

1) *Церква* – це вищий тип релігійної організації, автономний централізований інститут для якого характерно:

- автономність;
- відсутність постійного і суворо контрольованого членства (масова організація);
- поділ на клір і мирян (тобто професійне духовенство та віруючі);
- ієрархічний принцип упорядкування соціальних позицій і ролей;
- наявність органів управління і бюрократії.

Прикладом може слугувати будь-яка конфесія, що має складну систему організації, у тому числі й англіканська церква в Англії, римсько-католицька церква та ін.

2) *Секта* – невелике, опозиційне до церкви об'єднання людей, для якого властиве:

- постійне та суворо контрольоване членство;
- відсутність поділу на клір та мирян;
- відсутність ієрархічності;
- відсутність розгалуженої системи управління та бюрократії;
- психологія та ідеологія вибраності;
- ізоляціонізм.

Так, молокани, хлисти, духобори в Росії переселялися у безлюдні місця, забороняли дітям відвідувати державні школи, навчаючи їх вдома і піклуючись про чистоту віри. Сьогодні, наприклад, секта «Християнська наука» забороняє своїм послідовникам лікуватися від раку опроміненням, вважаючи, що хворих повинна врятувати віра в Бога.

3) *Деномінація* – реформаторська церква, може бути утворена як відхилення від церкви, або як розвиток секти. Приклад: баптисти, адвентисти, мормони, Міжнародне товариство свідомості Крішні та багато інших. Ознаки деномінації полягають у наступному:

- заперечення поділу на клір та мирян;
- постійність та суворо контрольоване членство (менш слабке, ніж у секті але значно ретельніше, ніж в церквах);
- позиція вибраності, що об'єднує її з сектою;
- наявність ієрархії;
- наявність системи управління та бюрократії;
- відсутність ізоляціонізму, що ріднить деномінацію з церквою. Деномінації закликають послідовників до активної участі в житті суспільства. Таким чином, деномінація – це «проміжний» тип релігійних організацій між церквою і сектою чи «оцерковлена» секта.

4) *Харизматичний культ* – крайня форма секти. Такими є: Церква Єднання, Храм людей та і ін. Їм притаманне:

- братерство відданих віруючих;
- заперечення інших релігій, а також державних і світських органів влади;
- наявність харизматичного лідера;
- повна відданість;
- глибока емоційність в релігійних діях.

Таким чином, релігія – це доволі складне структуроване утворення, що об'єднує у собі чотири основні елементи: релігійну свідомість, релігійну діяльність, релігійні відносини та релігійні організації, які тісно взаємопов'язані та формують цілісну релігійну систему.

3. Функції та роль релігії в сучасному суспільстві

Функції релігії – це характер та напрямки впливу релігії на суспільство, групу одновірців і особистість, це «робота», яку виконує релігія в суспільстві. Релігія як суспільне явище виконує не одну функцію, до них відносяться:

1) *Світоглядна функція* – це спосіб впливу релігії на життя людей через світоглядні ідеї, які входять до змісту релігії. В ній можна виділити *дві* підфункції:

- а) етіологічна (пояснення світу);

б) аксіологічна (ціннісне ставлення до світу)

2) *Компенсаторна функція*. Сутність її полягає в можливості релігії відшкодувати, компенсувати людині її залежність від природних та соціальних катаклізмів, видаляти відчуття особистого безсилля, тяжкі переживання особистих невдач, кривди та вагу буття, страх перед смертю.

3) *Психотерапевтична функція* – релігія може бути використана як засіб психотерапії.

4) *Комунікативна функція*. Спілкування формується як у релігійній, так і поза релігійній діяльності. Вимоги до спілкування між віруючими, прийняті практично у всіх існуючих релігіях, допомагають наповнити атмосферу взаємодії гуманістичним змістом, духом дружелюбності та поваги.

5) *Культурно-трансляційна функція* – це засіб впливу релігії на життя людей через ставлення релігійних організацій до культури. Релігія сприяє розповсюдженню культури групи-носія (писемність, іконопис, музика, етикет, мораль, філософія тощо).

6) *Легітимуюча функція* означає прагнення узаконити деякі суспільні порядки, інститути (державні, політичні, правові тощо) відносини, норми, зразки як належні. Довгий час невід'ємним атрибутом законності державної влади вважалось освячення церквою зходження на престол то чи іншого государя. До теперішнього часу при вступі на посаду президентів деяких країн приноситься присяга на священній книзі, шанованій ведучою для цієї держави релігією. Зберігається і звичай приносити присягу, що підтверджує правдивість слів на судовому засіданні, також на священній книзі.

7) *Регулятивна функція* релігії здійснюється за допомогою певних ідей, цінностей, настанов, стереотипів, традицій, звичаїв, інститутів, які управляють діяльністю, свідомістю та поведінкою індивідів, груп, громад. В кожній релігії є особиста система контролю за виконанням моральних заповітів.

8) *Інтегруюча-дезінтегруюча функція* виявляється в тому, що релігія, в одному випадку, поєднує, згуртовує релігійні групи, а в іншому – роз'єднує їх. Інтеграція відбувається у тих межах, у яких визнається більш чи менш єдине віросповідання. Якщо в суспільстві мають місце розходження, до того ж конфронтуючі конфесії, тоді релігія виконує дезінтегруючу функцію.

Отже, специфіка функціонування релігії полягає у спрямованості її функцій, в першу чергу, на задоволення релігійних потреб людей в релігійному знанні, вірі, культовому поклонінні, релігійних суспільствах та інститутах. Виходячи з вищесказаного, можна визначити і роль релігії в суспільстві.

Роль релігії в суспільстві.

Відповідно до характеру і спрямованості функціонування релігії визначається її роль у суспільній системі:

1. *Смисло-орієнтуюча роль* полягає в тому, що релігія формує певний життєвий сенс і орієнтує на нього людей.

2. *Соціально-психологічна роль* здійснює вплив у двох напрямках:

а) шляхом впливу на свідомість людей за допомогою ідей віровчення;

б) шляхом впливу на свідомість людей через культову практику. Богослужіння, молитва, сповідь уявляють собою засоби зняття негативних переживань, що накопичуються у людей.

3. *Суспільно-стабілізуюча роль.* Сутність її полягає в підтримці стабільності суспільного організму.

4. *Соціально-революційна роль.* Суспільство характеризується не стільки відносинами гармонії, скільки - дисгармонією і соціальними протиріччями. Громадську дисгармонію утворюють стосунки соціального відчуження між різними соціальними верствами, між державою і народними масами, між політичними партіями. У цій ситуації заклики до загальної любові, доброти та ін., можуть мати спрямованість на консервацію і виправдання існуючих суспільних порядків, що вимагають радикальних змін, та навпаки.

Цільові навчаючі завдання:

1. Поняття «релігія» ввів в обіг:

- a. Конфуцій
- b. Цицерон
- c. Сократ
- d. Будда

2. Одним із засновників філософської концепції походження релігії був:

- a. М. Вебер
- b. Ф. Енгельс
- c. Е. Дюркгейм
- d. Г. Зіммель

3. Не є релігійними відносини:

- a. внутрішньоцерковні
- b. міжцерковні
- c. позацерковні
- d. виробничі

4. До структури релігії входить:

- a. релігійна свідомість
- b. релігійна діяльність
- c. релігійні відносини
- d. релігійні організації
- e. релігійні свята

5. Для буденної релігійної свідомості не є характерною:

- a. більша конкретність
- b. більша наочність
- c. та, що виробляється в процесі життєвої діяльності людей
- d. та, що вимагає узагальнень

6. До характерних рис теоретичної релігійної свідомості не відноситься:

- a. більша абстрактність знань
- b. та, що розробляється теоретиками
- c. та, що вимагає узагальнень
- d. систематизованість знань
- e. та, що заснована на здоровому глузді

7. Чи згодні Ви з висловом К. Маркса, що «релігія – серце безсердечного світу»? Аргументуйте свою відповідь.

8. З.Фрейд у роботі «Майбутнє однієї ілюзії» писав, що аморальність у всі часи

знаходила в релігії не меншу опору, ніж моральність. А як вважаєте Ви?
9. Як Ви можете оцінити з точки зору медицини висловлювання З. Фрейда «релігія – це універсальний колективний невроз»? Обґрунтуйте свою точку зору.
10. Яку роль відіграє релігія, на Ваш погляд, в духовному житті суспільства і людини? Чи знайдеться для неї місце в технічно високорозвиненому і науково просунутому суспільстві?

II. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Визначте сутність релігії.
2. В чому полягає особливість релігії як форми суспільної свідомості?
3. Як ви розумієте погляд на релігію як на «божественне одкровення»?
4. Схарактерізуйте категорію надприродного.
5. Назвіть і схарактеризуйте риси релігійної віри.
6. Що таке релігійна свідомість?
7. Що таке «релігійний культ» і яка його роль в системі релігійного комплексу?
8. Що уявляють собою релігійні організації? Їхня типологія.
9. Які види релігійних відносин вам відомі?
10. Схарактерізуйте функції релігії. Яка з функцій релігії є головною?
11. Обґрунтуйте роль релігії в суспільстві? Чи є у неї майбутнє?

Теми рефератів:

1. Виникнення релігії.
2. Релігія та мораль.
3. Релігія та медицина.
4. Релігія та духовність.
5. Релігія як феномен культури.
6. Психотерапевтична сутність релігії.
7. Майбутнє релігії: проблеми та перспективи.
8. Феномен релігійної віри.
9. Релігія у культурі України.
10. Релігія та наука.

Література:

1. Вебер М. Избранное. Образ общества – М., 1994.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму – К., 1999.
3. Джеймс В. Многообразие религиозного опыта. – М., 1999.
4. Дюркгейм Е. Первісні форми релігійного життя. – К., 2002.
5. Історія світової релігієзнавчої думки: Хрестоматія. Автор та упор. В.І. Лубський, В.М. Козленко, Т.Г. Горбаченко.
6. Классики мирового религиоведения. – М., 1996.
7. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. – М., 1994.
8. Леві-Строс К. Первісне мислення. – К., 2000.
9. Малиновский Б. Магия, наука и религия // Религия и общество. – М., 1996. – Ч. I, II.
10. Токарев Д. Ранние формы религии. – М., 1996.

11. Тайлор Э.Т. Первобытная культура. – М., 1989.
12. Фрезер Д. Золотая ветвь. – М., 1998.
13. Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура. – М., 1991.
14. Фрейд З. Тотем и табу. – М., 1997.
15. Фромм Э. Психоанализ и религия. – М., 1990.

Тема 3. КЛАСИФІКАЦІЯ РЕЛІГІЙ

Ключові слова: язичництво, політеїзм, монотеїзм, анімізм, шаманізм, фетишизм, тотемізм, сільськогосподарський культ, культ предків, магія, прамонотеїзм, народонаціональні релігії, табу, світові релігії, міфологія, Бог-творець, народні релігії, особистісні релігії, класифікація, божество, культ.

Актуальність теми: В наш час існує більш ніж п'ять тисяч релігій. Для систематизації цього різноманіття зазвичай виділяють типи релігій за деякими спільними ознаками. Існують різні типологічні схеми, запропоновані вченими-дослідниками, що мають велику значущість для розвитку релігієзнавства як наукової дисципліни. Вивчення цієї теми дозволить студентам отримати більш повне уявлення про закономірності виникнення, розвитку і взаємозв'язку різноманітних релігійних систем, а також опрацювати базову термінологію.

Загальна мета: дати докладний аналіз типології релігій у залежності від різноманітних класифікаційних ознак, характеризувати найбільш значущі з них, ознайомити студентів з категоріальним апаратом релігієзнавства.

Коректні цілі:

- показати специфіку типологізації релігій;
- ознайомити студентів з найбільш розповсюдженими підходами до класифікації релігій;
- характеризувати типи релігій в залежності від різних класифікаційних ознак.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Підходи до класифікації релігій: від Гегеля до генеалогії.
2. Класифікація релігій в залежності від різних класифікаційних ознак.

1. Підходи до класифікації релігій: від Гегеля до генеалогії

В наш час існує більш ніж п'ять тисяч релігій. Для систематизації цього різноманіття зазвичай виділяють типи релігій за деякими спільними ознаками. Існують різні типологічні схеми, згідно з якими релігії можуть відноситися, наприклад, до “поганських і одкровенних”, “природних та етичних”, “природних і богонадхненних” і таке інше. Релігії поділяються на мертві та живі (сучасні). До перших відносять релігії, що знакли, наприклад, вірування стародавніх індіанців, єгиптян, котрі залишили по собі безліч легенд, міфів та пам'ятників стародавньої культури.

Серед класифікацій релігій є великою долею об'єктивних підвалин

можливо виділити наступні підходи: 1)Еволюційний; 2)Морфологічний; 3) За характером походження, розповсюдження и впливу; 4) Статистичний; 5) Генеалогічний.

Еволюційний. Релігія порівнюється з об'єктом чи процесом, який зароджується (чи проявлюється) у людському суспільстві, існує та згасає. З XIX сторіччя існує класифікація релігій за ступенями розвитку (за аналогією з дорослішанням людини). Прикладом може бути класифікація, проведена Г.В.Ф.Гегелем.

Еволюційна класифікація Ф.Гегеля:

I. Природня релігія.

1. Безпосередня релігія (чаклунство).

2. Розкол свідомості в собі. Релігії субстанції.

2.1. Релігія міри (Китай).

2.2. Релігія уяви (брахманізм).

2.3. Релігія “в-собі-буття” (буддизм).

3. Природня релігія у переході до релігії свободи. Боротьба суб'єктивності.

3.1. Релігія добра чи світла (Персія).

3.2. Релігія страждання (Сирія).

3.3. Релігія таємниць (Єгипет).

II. Релігія духовної індивідуальності.

1. Релігія величі (іудаїзм).

2. Релігія прекрасного (Греція).

3. Релігія доцільного або розсуду (Рим).

III. Абсолютна релігія (християнство).

Вцілому, ця класифікація є поверховою і несе явно виражену ідею нанхристиянства. Схожу класифікацію пропонує богослов А. Мень, висуваючи тезу про те, що всі релігії — це передісторія християнства, підготовка до нього.

Еволюційна класифікація може застосовуватися до окремо розглянутим релігіям, бо можна розглянути їх індивідуальний розвиток і згасання на шкалі часу, однак застосування цієї класифікації по відношенню до всіх релігій несе у собі ризик спрощення світового розвитку.

Морфологічний. При цьому підході релігії розділяються за складом, внутрішнім змістом (міфологічні/догматичні релігії), за ідейним змістом, за формою віровчення, за характером культу, за ідеалом, за відношенням до моралі, мистецтва і таке інше.

Статистичний. Найбільш позитивний підхід, бо тут як основа розділення виступають емпірично фіксуемі данні — кількість віруючих, віковий і статевий склад, географічне розповсюдження.

Генеалогічний. У цьому підході враховуються реальні історичні і семіотичні зв'язки між релігіями. Згідно з цією класифікацією можливо об'єднати і розглядати разом іудаїзм, християнство і мусульманство як **авраамічні** релігії; індуїзм, джайнізм, буддизм, сикхізм як релігії південного-сходу Азії; релігії слав'ян, германців, кельтів, греків та римлян як індоєвропейські релігії і таке інше. Поза сумнівом, і ця класифікація не ідеальна. Але вона дозволяє простежити походження релігій і виявити спільний культурний простір.

2. Класифікація релігій в залежності від різних класифікаційних ознак

У науці існує класифікація релігій в залежності від різноманітних класифікаційних ознак:

- за наявністю чи відсутністю Бога-творця релігії поділяють на метафізичні та емпіричні. У метафізичних релігіях (іудаїзм, християнство, іслам, сикхізм, деякі напрями індуїзму) стверджується, що Бог творець створив світ, включаючи людину. В емпіричних релігіях (буддизм, даосизм, джайнізм, синтоїзм, деякі напрями індуїзму, конфуціанство) поняття Бога творця заперечується або вважається другорядним. У буддизмі, наприклад, вважається, що віра чи невірря у Бога (богів) не повинні бути перешкодою на духовному шляху людини;
- за характером походження виділяють природні релігії і релігії одкровення;
- за територіально-етнічною ознакою релігії поділяються на племенні, національно-територіальні і світові. Племенні релігії зазвичай вельми обмежені територіально, і, фактично, представлені традиційними народними віруваннями. Національно територіальні релігії належать одному народу (іудаїзм) чи групі з декількох народів близьких один одному соціокультурно (індуїзм). Світові релігії мають більше територіальне охоплення і більшу кількість прибічників. Світовими релігіями є християнство, іслам та буддизм. Можна відзначити, що за походженням іслам був національною релігією арабів, але всього за декілька десятиріч став світовою релігією, завоювавши простір від Атлантичного океану до Індії;
- за ступенню розповсюдження і впливу виділяють національні і світові релігії, народні і особистостні релігії. Цей підхід слід розуміти діалектично, бо одна и та ж релігія, взята у різних часових відносинах, може виступати і як національна і як світова, народа і особистісна;
- за кількістю богів релігії поділяють на *монотеїстичні і політеїстичні, генотеїстичні* (“однобожжя”, тобто релігій з ієрархією богів і верховним Богом), *атеїстичні релігії* (наприклад ранній буддизм, сатанізм, саєнтологія), і супратеїзм чи “надбожжя” (монізм Шанкари, елліністичний космізм). В монотеїстичних релігіях є лише один Бог — верховний Бог. До них відносяться християнство, іслам, іудаїзм і сикхізм. Політеїстичними релігіями є поганські вірування, в них поклоняються великій кількості богів, божеств і духів. Індуїзм можна назвати супрамонотеїзмом — його численні божества є проявленням Всесвітнього Духа - Брахмана.

Поза сумнівом, що ця класифікація має погрішності. Атеїстичні релігії сильно відрізняються одна від одної. У ранньому буддизмі індивід байдужий до існування бога. Сатанізм в різних своїх проявах може заперечувати існування благого бога як такого, чи заперечувати його абсолютну владу, тим самим ми маємо певну форму богоборчества. Саєнтологія визнає за індивідом можливість самому стати “богом”, вцілому ж роль бога в управлінні світом та індивідом там не акцентується.

- За формами спільності індивідів, де виділяються: *ранні, родоплеменні, народно-національні(ранні та пізні), універсальні (світові)*. До ранніх форм релігії відносяться магія, фетишизм, анімізм. Анімізм — (від лат. *anima, animus* — душа і дух відповідно) — віра у існування душі у духів, віра у одухотвореність всієї природи. Англійський етнограф і культуролог Едуард

Тейлор, введши у науку термін “анімізм”, вважав, що анімізм є “мінімум релігії”, тобто, згідно за його точкою зору будь-які релігії від примітивних до найбільш високорозвинених виходять за анімістичних поглядів. Однак пізніші дослідження довели, що віку анімізму передував вік магії. Час появи магії, як форми первісної релігійності можна віднести до періоду Верхнього палеоліту (М. Еліаде). Елементи магії містяться в релігійних традиціях більшості народів світу. Існує ряд академічних визначень терміну, наприклад, визначення професора Г.Є. Маркова: “Магія — символічна дія чи бездія, направлена на досягнення визначеної мети надприродним шляхом”. Фетишизм — релігійне поклоніння матеріальним предметам — фетишам, котрим приписуються надприродні властивості. В епоху родоплеменного строю, поряд з анімізмом, фетишизмом і магією, з’являються тотемізм, шаманізм і формуються сільськогосподарський культ і культ предків. Темізм — віра в кровнородинний зв’язок членів племені/роду/групи з тотемом — твариною, явищем природи, якому виказують особливе поклоніння, за іменем якого назвають себе і з котрим пов’язана система заборон — табу. Шаманізм — усталена в науці назва комплексу уявлень людей про способи свідомої і цілеспрямованої взаємодії з “потойбічним” світом, в першу чергу з духами, котре здійснює шаман, що є їх вибранцем, який подорожує по іншим світам: нижньому (світу духів), верхньому (світу богів), середньому (світу земних духів). Шамани сприймають світ як взаємодію духів, і в цьому світі велике значення мають різноманітні ритуали — ініціації, жертвовного підношення, камлання и таке інше.

- За наявністю ряду спільних ознак релігії поділяють на західні і східні. До західних відносяться християнство, іслам, іудаїзм, сикхізм, зороастризм. До східних релігій — відносять індуїзм, буддизм, джайнізм, даосизм, конфуціанство і сінтоїзм. Якщо порівняти західні релігії, стане очевидно, що в них більш схожостей ніж розбіжностей. Хоча саме цим розбіжностям надається рішуче значення. Всі західні релігії вірять в одне єдине життя, за яким слідує рай чи ад. Богу протиставлено зло втілене в фігурі Сатани. Кожна з цих релігій вважає себе істинною в стверджує, що невірних в неї чекає осудження. Всі три біблейських релігії засновані на монотеїзмі і дуалізмі, вірять в те, що людина відокремлена від Бога і її найвище призначення — досягнути раю. Взагалом всі вони наголошують не стільки на внутрішній досвід чи містичний контакт, скільки на священні ритуали, віру, труд, які ведуть людину до Бога.
- За характером відношення до світу, людини релігії поділяють на *світотерпимі, світозаперечуючі і світостверджуючі*. В релігії може переважати неутілітарне відношення (сотеріологічні культу), гностичне, містичне (магія) чи прагматичне (релігії процвітання).

Цільові навчаючі завдання:

1. До світових релігій відносять:

- a. іслам
- b. буддизм
- c. іудаїзм

- d.* мусульманство
- e.* християнство

2. Уявлення про існування єдиного Бога називається:

- a.* полідемонізм
- b.* політеїзм
- c.* дуалізм
- d.* монотеїзм
- e.* плюралізм

3. Віра у споріднення між деякою групою людей і певним видом тварин чи рослин називається:

- a.* фетишизм
- b.* тотемізм
- c.* шаманізм
- d.* анімізм
- e.* магія

4. Віра в існування духів в душі зветься:

- a.* тотемізм
- b.* анімізм
- c.* фетишизм
- d.* магія
- e.* полідемонізм

5. Не відноситься до типів релігії, які класифікуються за кількістю об'єктів віри:

- a.* монотеїзм
- b.* політеїзм
- c.* атеїзм
- d.* супратеїзм
- e.* супрематизм

6. Не відноситься до типів релігій, які класифікуються за ступенню розповсюдження і впливу:

- a.* національна релігія
- b.* народна релігія
- c.* особистісна релігія
- d.* атеїзм
- e.* світова релігія

7. Не має відношення до християнства:

- a.* монотеїзм
- b.* авраамічна релігія
- c.* народно-національна релігія
- d.* західна релігія
- e.* світова релігія

8. Релігійна система за ієрархією богів і верховним Богом зветься:

- a.* монотеїзм
- b.* генотеїзм
- c.* шаманізм
- d.* політеїзм

e. дуалізм

9. Не може служити прикладом анімістичних вірувань:

- a.* віра в єдиного бога
- b.* віра в існування душі
- c.* віра в привидів
- d.* віра в духів- заступників місцевості
- e.* віра в упирів

10. У широкий обіг термін “анімізм” ввів:

- a.* Едуард Успенський
- b.* Едуард Тайлор
- c.* Едуард Лимонов
- d.* Джеймс Фрезер
- e.* Едуард Дженнер

11. Вкажіть відповідність між терміном та визначенням:

- a.* віра в надприродне споріднення між визначеною групою людей і визначеним видом матеріальних предметів
  - b.* віра в існування духів, одухотворення різноманітних сил природи, тварин, рослин
  - c.* віра в надприродні властивості предметів
1. фетишизм; 2. тотемізм; 3. анімізм.

12. Схарактеризуйте і проаналізуйте основні підходи до класифікації релігій.

II. Завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю и самоконтролю:

1. Які форми релігії ми називаємо ранніми? Їх характеристика.
2. В чому полягає особливість родоплеменних релігій?
3. В чому полягає еволюційний підхід до класифікації релігій?
4. Проаналізуйте класифікацію релігій Г.В.Ф. Гегеля.
5. Які основні ознаки класифікації релігій ви знаєте?
6. Охарактеризуйте типи релігій за формами спільності індивідів.
7. Як класифікують релігії за кількістю об'єктів віри? Наведіть приклади.
8. В чому сутність розділення релігій на “природні” і “релігії одкровення”?

Теми рефератів:

1. Шаманізм у давнину і в наші дні.
2. Сільськогосподарський культ і сучасні свята.
3. Ритуальні практики давнього світу і наркотичні речовини.
4. Магія в сучасному світі.
5. Тотемізм. Система вірувань і культурне явище.
6. Магія і релігія.
7. Едуард Тайлор, Мірча Еліаде і Джеймс Фрезер. ЖЗЛ.
8. Австралійські аборигени та піонери релігіознавства.
9. Мистецтво і релігійність “примітивних” народів.
10. Релігії матриархату.

Література:

1. Гараджа В. И. Религиоведение. – М., 1995.
2. Ерышев А.А. Религиоведение: Учеб. пособие. – К., 2003.
3. Кислюк К.В., Кучер О.Н. Религиоведение: Учебное пособие для высших учебных заведений. – Ростов-н/Д.; Х., 2003.
4. Костюкович П.И. Религиоведение: Учеб. пособие. – Минск, 2002.
5. Радугин А.А. Введение в религиоведение: теория, история и современность. – М., 1996.
6. Религиоведение: Учебное пособие / Науч. ред. А.В. Солдатов. – СПб., 2003.
7. Тараненко В.М. Религиоведение: Учебно-справочное пособие. – Х., 1999.
8. Основы религиоведения /Под ред. И.Н. Яблокова. – М., 2004.
9. Элиаде М. История веры и религиозных идей. В 3 т. – М., 2002; М., 2008.
10. Яблоков И.Н. Религиоведение: Учебное пособие. – М., 1998 [или любое последующее издание].

Тема 4. РЕЛІГІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА МІФОЛОГІЯ

Ключові слова: язичництво, політеїзм, міфологія, жрець, пантеон, анімізм, антропоморфізм, християнізація, романізація, ієрархічність, полідемонізм, божество, культ.

Актуальність теми: Складність сучасної релігійної ситуації в Україні та відродження інтересу до язичницьких вірувань давнини в світі бурхливого розвитку неорелігій, як і підвищений інтерес студентів до цього явища потребує ретельного опису та аналізу стародавніх міфологічних і релігійних систем, особливо суттєвих для культури сучасності. Вивчення цієї теми дозволить студентам отримати докладніше уявлення про сутність міфології та релігії давнини, духовні витоки виникнення і розвитку неорелігій, а також зрозуміти «культурний підтекст» сучасних літератури та кінематографу.

Загальна мета: розкрити сутність і специфіку міфологічних систем та релігійних вірувань давнини, охарактеризувати найбільш значущі з них.

Конкретні цілі:

- охарактеризувати розвиток міфології та релігії стародавнього світу, показати його специфіку на прикладі Давнього Єгипту, Греції та Риму, кельтського та скандинавського язичництва;
- дати опис давньоєгипетського культу;
- показати специфіку впливу давньогрецької міфології на формування пантеону Давньому Римі;
- дати описову характеристику язичницьким віруванням германських та кельтських племен до періоду християнізації.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Релігія стародавнього Єгипту.

2. Релігійні вірування стародавньої Греції та Риму.
3. Релігія та міфологія Давньої Скандинавії.
4. Кельтське язичництво.

1. Релігія Стародавнього Єгипту

У Стародавньому Єгипті протягом довгого часу релігія зберігала незмінні риси, хоча постійно вбирала у себе місцеві вірування та звичаї. Країна поділялася на Верхній Єгипет, обмежений з півдня пустелею і порогами Ніла, та Нижній Єгипет, розташований в дельті Ніла. Ці землі потребували могутньої централізованої влади і єдиної системи вірувань, здатної об'єднати країну. Такою силою стала влада фараонів і культ Ра – бога сонця.

Правління 31 династії єгипетських фараонів тривало приблизно з 3100 по 323 р. до н. е. Центром поклоніння богу сонця Ра був Геліополь. Сам бог асоціювався з фараонами, котрих називали «синами Ра». Єгиптяни вірили, що кожного ранку Ра починає свій шлях по небосхилу, перемагаючи хаос та зло.

Єгиптяни вважали, що боги колись жили на землі, володарювали, вчили людей працювати. Добрі та злі боги боролися поміж собою. Як і люди, вони породжували чисельне потомство – дітей та внуків. Як і люди, усі вони закінчили земне існування, перейшли у потойбічний світ і звідти стали правити природою та людьми. Час від часу боги з'являлися на землі, втілюючись у тварин, птахів, рослини, тощо.

На початку всього володарем безкрайнього хаосу був Нун – батько усіх богів, із нього народилося сонце Ра, що освітіло воду, пустелю і сяючий камінь Бенбен. Ра оглянув землю, і з його очей вийшли люди та усе живе. Із вуст Ра вийшли син Шу і дочка Тефнут. Шу став володарем повітря. Його зображували у вигляді чоловіка, що спирається на землю одним коліном, а руками підтримує небо. Тефнут стала володаркою усіх вод. А ще Тефнут називали «дочка Ра на його лобі». Коли вранці бог-сонце з'являвся на небосхилі, Тефнут вогняним оком сяяла на його чолі та спалювала усіх ворогів Ра. Коли богиня являлася людям, вона втілювалася у жовту левицю. Шу і Тефнут принесли сонцю Ра онуків – Геба та Нут. Геб став богом землі, а Нут – богинею неба. Спочатку вони були нерозлучні. Але потім Геб почав сваритися з сестрою, тому що вона кожного ранку поїдала власних дітей – небесні світила та зірки. Тоді Шу роз'єднав їх. Геба он полишив лежати в горизонтальному положенні, а Нут підняв нагору. Незважаючи на це Нут продовжувала займатися божественним канібалізмом, кожного дня народжуючи своїх дітей і знову пожираючи їх. Лише чотирьом вдалося уникнути цієї жахливої долі. Вони і стали наступним поколінням богів: двоє братів – Осіріс та Сет, і двоє сестер – Ізіда та Нефтіда.

І так наступив час, коли владу над Єгиптом довелося ділити між двома божествами – Осірісом та Сетом. Перший отримав долину Ніла, а другий – пустелю. Сет гуляв по безплідній пустелі у злості та розпачі, а Осіріс став піклуватись про людей. Разом зі своєю сестрою та дружиною Ізідою він вчив людей садівництву, землеробству, виноградарству, письму та металообробці. Сет заздрив Осірісу та вирішив згубити брата. Він розрубив Осіріса на багато шматків, розкидав їх по всьому Єгипту, і Ісиді довелося їх збирати, аби її чоловік мав змогу відправитися до богів-пращурів. Зібрав тіло чоловіка Ісіда тайно поховала його. Сама ж вона втекла

на болота дельти Ніла, де народила божественного сина Гора. 80 років Сет і Гор боролися за владу над Єгиптом. Гор нарешті отримав батьківській трон, а Ра, пожалівши Сета, зробив того своїм сином, перетворив його на грім. Сонячне око Гора мало чудодійну силу, Гор дав Осірісу проковтнути це сяюче око, і Осіріс – перший серед богів – воскрес і знову явився на землю. Але полишив трон Гору, а сам став володарем загробного царства. Вважалось, що Осіріс щорічно вмирає та відроджується з появою перших зелених ростків, і це повір'я пізніше втілювалося у сакральних обрядах, які отримали назву містерій. Ісіда стала символом люблячої дружини та матері і пережила у пам'яті людей усіх богів Єгипта.

Так сформувалася «велика дев'ятка богів» - енеада. Міф про них склався у Геліополі, місті, розташованім поряд з сучасним Каїром. Енеаду шанували у всьому Єгипті – Верхньому та Нижньому.

З часом жерці спробували упорядкувати різноманіття богів, об'єднуючи їх у родини, подібні енеаді. Найбільш радикальним релігійним реформатором був Аменхотеп IV (1368 – 1351 до н. е.), який проголосив Атону-Ра (Сонце) єдиним богом, а усіх інших богів – його служителями. Однак, ця реформа не прижилася, і Єгипет повернувся до різноманіття богів, культів та вірувань.

2. Релігійні вірування стародавньої Греції та Риму

Релігія і міфологія Стародавньої Греції оказали суттєвий вплив на розвиток культури та мистецтва усього світу і дали поштовх чисельним побутовим уявленням про людину, героїв та богів. Найбільш значущими джерелами є: «Іліада» та «Одісея» Гомера, «Теогонія» Гесіода, «Тлумачення снів» Артемідора Далдіанського, «Бібліотека» Псевдо-Аполлодора, «Метаморфози» Овідія.

Розвиток міфології йшов по декількох напрямках:

- 1) залучення до грецького пантеону декотрих божеств сусідніх або підкорених народів;
- 2) перетворення деяких героїв на божеств; героїчні міфи починають зливатися з міфологією.

Основною формою вшанування богів було жертвоприношення – на алтар, розташований поза храмом, приносився який-небудь дар, залежно від смаків, традиційно властивих божеству (наприклад, богині кохання Афродиті слід було підносити рибу). Метою такого жертвоприношення було прохання певної милості від божества або, що траплялось частіше, намагання переконати його не шкодити – боги Греції вважалися гнівними та дратівливими. Жертвоприношення виявлялося дієвим лише в разі здійснення ритуалу у точній відповідності релігійним настановам. Особливе значення надавалося вірному вибору жертви та способу жертвоприношення, велику роль відігравало промовляння усіх священних імен бога.

Перше покоління богів

Спочатку існував Хаос. Боги, що з'явилися з Хаосу – Гея (Земля), Нікта/Нюкта (Ніч), Тартар (Бездня), Ереб (Мрак), Ерос (Кохання); боги, що пішли від Геї – Уран (Небо) та Понт (внутрішнє Море). Боги мали вигляд тих природних стихій, які вони втілювали.

Друге покоління богів

Діти Геї (батьки – Уран, Понт і Тартар) – Кето (володарка морських чудовиськ), Нерей (спокійне море), Тавмант (морські чудеса), Форкій (страж моря),

Еврібія (морська сила), титани і титаніди. Діти Нікти та Ереба – Гемера (День), Гіпнос (Сон), Кери (злидні), Мойри (Доля), Мом (Плітки та Дурість), Немезида (Кара), Танатос (Смерть), Еріда (Роздор), Ерінії (Помста), Ефір (повітря), Ата (Обман).

Титани

Титани: Гіперіон, Іапет, Кей, Кріос, Кронос, Океан.

Титаніди: Мнемозіна, Рея, Тейя, Тефіда, Феба, Феида.

Діти титанів (друге покоління титанів): Астерія, Атлас, Геліос (персоніфікація сонця), Лето, Менетій, Прометей, Селена (персоніфікація місяця) Еос (персоніфікація ранкової зорі), Епіметей.

Олімпійці (курсивом позначені ті боги, які належали до «олімпійців» по народженню, але не мешкали на горі Олімп)

Аїд – володар підземного світу

Аполлон – бог сонця, світла і правди, покровитель мистецтв, наук та лікарювання

Арес – бог війни

Артеміда – богиня мудрості і війни, покровителька міста Афіни

Афродіта – богиня кохання та краси

Гера – богиня родинних зв'язків, дружина Зевса

Гермес – бог торгівлі, вісник Зевса, покровитель купців, ремісників, мандрівників та злодіїв

Гестія – богиня домашнього вогню, полишила свій трон на Олімпі

Гефест – бог ковальської справи, покровитель усіх ремісників

Деметра – богиня землеробства та плодючості

Діоніс – бог виноградарства і виноробства, замість Гестії став одним з олімпійців

Зевс – бог неба та грому, голова давньогрецького пантеону

Посейдон – володар морів, покровитель стихійних катаклізмів

Стародавній Рим

Цивілізація Греції мала значний вплив на формування римської міфології. Римський автор III ст. до н. е. Лівій Андронік, котрий вперше переклав Одисею латиною, активно використовує у своїх текстах грецьких «романізованих» богів. З часом до римського пантеону увійшли грецькі боги яким не було аналогів у римлян: Ескулап, Аполлон. Це був прояв певної відкритості, терплячості і навіть критичного підходу до релігії. У стародавньому Римі з легкістю приймали до пантеону інших богів, намагаючись таким чином залучили їх на свою сторону. Хоча римський пантеон має багато аналогів грецьких богів та богинь, він має і власних божеств та нижчих духів. Найбільш шановані боги називались «бальками» («patres»), нижчі — «famuli divi» та «virgines divi». Божественне право («fas») не змішувалося з людським («ius»). Нижчі божества («numina») існували у римлян іще у ранню епоху. З розмаїття цих великих та малих божеств виділилася **тріада римського пантеону** – Юпітер, Марс і Квірін, що відображає троїчність громадянських функцій – відповідно релігійно-жрецька, військова та господарча. З календаря свят Нуми Помпілія, по згадках про стародавні святилища нам стає відомо про існування культів Вулкана, Палатуї, Фурріни, Флори, Карменти, Церери, Помони, Волупії та ін. З'явилися культу суспільних верств (Нептун і Діоскури у патриційв, цербера та

Лібер у плебеїв) та окремі родові культу (у Корнеліїв, Еміліїв, Клавдіїв та ін.), що групувалися навколо Вести, ларов і пенатів. Існували також і культу сільських громад.

Відповідність римських та грецьких богів

Соответствие римских и греческих богов

Греція	Опис	Рим
Аїд, Гадес	бог царства мертвих	Плутон, Орк, Діспатер
Аполлон	бог сонця і покровитель мистецтв	Феб
Арес	бог війни	Марс
Артеміда	богиня полювання	Діана
Асклепій	бог медицини	Ескулап
Афіна	богиня мудрості і справедливої війни	Мінерва
Афродита	богиня кохання і краси	Венера
Гера	цариця богів	Юнона
Гермес	вісник богів, покровитель мандрівників і торговців, провідник душ померлих	Меркурій
Гестія	Богиня домашнього вогню	Веста
Гефест	бог вогню та ковальського ремесла	Вулкан
Гігієя	богиня здоров'я	Салюс
Деметра	богиня плодючості	Церера
Діоніс, Вакх	бог виноградарства і виноробства	Бахус, Лібер
Зевс	верховний бог	Юпітер
Кронос	титан, бог часу	Сатурн
Мойри	Богині людської долі	Парки
Пан	бог лісів, мисливців та пастухів, усєї природи	Фавн
Персефона	богиня плодючості і царства мертвих	Прозерпіна, Карне, Фуррін
Плутос	бог добробуту	Плутон
Посейдон	бог морів і землетрусів	Нептун
Селена	богиня місяця	Діана
Ерот, Ерос	бог кохання	Амур, Купідон

Релігійні обряди, пов'язані з життям родини або домашніми та приватними справами, здійснював сам батько родини. У сільській місцевості його міг замінити господар маєтку, що мав особливі повноваження. Офіційні державні обряди здійснювалися деякими носіями вищої влади – спочатку царем через так званих

царів-жерців, потім консулами і преторами, у критичних ситуаціях – диктатором. При цьому імператор, що суміщав у своїй особі функцію Великого понтифіка, зазвичай власних ініціатив не висував.

Інститут жерців ввів Нума Помпілій. При ньому римські жрецькі колегії не були замкненою кастою – доступ до них був відкритий через громадську діяльність. Так, наприклад, сану авгура досягли Цицерон та Пліній Молодший, а, наприклад, Цезар та Нерон на початку своєї кар'єри були фламїнами.

3. Релігія та міфологія Давньої Скандинавії

Германо-скандинавська міфологія (давньогерманська міфологія, скандинавська міфологія) – міфологія германських племен, що формувалася починаючи з V ст. до н. е. до прийняття християнства. Оскільки основним джерелом відомостей про неї є тексти поетичної «Старшої Едди» та прозаїчної «Едди» Сноррі Стурлусона, її часто називають «скандинавською міфологією».

У першій пісні Старшої Едди «Пророцтво вольви» описується дев'ять світів, розташованих на Світовому Древі (ясені Іггдрасіль):

Асгард – країна богів-асів, розташована на небі.

Ванахейм – світ, у якому мешкають вани.

Йотунхейм – світ йотунів-велетів, розташований на схід від Мідгарду (простір за огорожею, Утгард).

Льєсальвхейм – край світлих альвів.

Мідгард – світ середини де мешкають люди (Земля).

Муспелльхейм – вогняна країна, на вході до якої сидить велет Сурт (Чорний).

Підчас Рагнарьока – кінця світу – «сини Муспелля» поїдуть по веселковому мосту Бівросту і від їх скачки він зруйнується.

Нільфхейм – світ вічного льоду та темряви, що існував у безодні ще до початку творення.

Свартальвхейм – підземна країна цвергів.

Хельхейм – пекло, царство мертвих, володіння Хель.

У германо-скандинавській міфології старшим богом вважався Один. Окрім Одїна було дванадцять богів: Тор, Бальдр, Тюр, Хеймдалль, Брагі, Хьод, Відар, Валі, Улль, Ньорд, Фрейр, Локі. Основні жіночі персонажі скандинавської міфології – Фрігг (дружина Одїна, що відає долі), Фрейя (богиня кохання), Ідунн (хранителька золотих молодильних яблук), золотоволоса Сіф (дружина бога-громовика Тора, можливо, пов'язана з плодючістю), а також валькірії, норни, велетки і багато ін.

Аси – головні боги на чолі з Одїном, що мешкають в Асгарді – країні богів-асів, розташованій на небі.

Вани – боги, пов'язані з плодючістю, певний час ворогували з асами.

Турси (велети) – втілення зла, протиставлене асам (уособленню добра).

Альви – духи природи; поділяються на світлих (ельфів), дворів (гномів) і темних (цвергів).

Норни – три богині людської долі: Урд («доля»), Верданді («становлення»), Скульд («обов'язок»).

Валькірії – дванадцять дів-воїтельок із почту бога Одїна; вони стежать за битвами і забирають душі загиблих воїнів у Вальхаллу, чертоги померлих.

Більшість назв днів тижня у англійській та німецькій мовах походить від імен

давньогерманських богів.

Наприклад, у англійській мові:

Tuesday (вівторок) – Tug's (Tiw's) day (день Тюра),
Wednesday (середа) – Odin's (Woden's) day (день Одіна),
Thursday (четвер) – Thor's day (день Тора),
Friday (п'ятниця) – Frigg's или Freya's day (день Фрейї).

4. Кельтське язичництво

Кельтське язичництво, також кельтський політеїзм – це релігійні вірування та практики древніх кельтських народів Західної Європи до періоду християнізації. Згідно деяким джерелам античності, кельти поклонялись силам природи, не зображуючи їх у людській подобі, на відміну від інших язичницьких народів, таких як греки, римляни, єгиптяни.

Кельтське язичництво занепало у час панування Римської Імперії, особливо після фактично заборони однієї з його форм – друїдизму – імператором Клавдієм у 54 р. н. е. язичництво продовжувало своє існування трохи довше у Британії та Ірландії, де поступово зникло у період християнізації у V–VI ст.

Кельти не залишили жодних письмових свідоцтв своєї релігії не тому, що не вміли писати (багато континентальних кельтів знало алфавіт і використовувало його з іншою метою, у стародавній Ірландії використовувалось огамічне письмо), а тому, що це було заборонено. Друїди, священницька каста кельтів, передавали свої знання тільки усно; можливо, таким чином вони охороняли свої таємниці від сторонніх.

Кельти не поклонялись сонцю, проте розглядали його як символ світлого божественного начала. Кельти вірили у багато божеств, богів та богинь. Найвідоміші з них були загально кельтськими, проте в різних місцях вони часто називалися різними іменами. Прикладом цього може бути бог Луг (Lugus), який згадується у пізній ірландській міфології як Луг (Lug) і ще пізніше – у валлійській міфології під іменем Ллеу Ллау Гіфс (Lleu Llaw Gyffes).

Інший широко відомий пан-кельтський бог – Тараніс (Taranis) – бог грома, поклоніння якому засвідчено в Галлії, Великобританії та Іспанії. Іншими подібними божествами були Тевтат, бог-покровитель племені, якому поклонялись як у Галлії, так і в Британії, Белен (Belenos), бог зцілення, Цернунн (вірніше – Кернунн) (Cernunnos), рогата постать котрого булла знайдена в Галлії.

Були також загальнокельтські богині. Прикладами цього є богині-матері (такі як Дану в Ірландії та Дон в Уельсі), богині води (Секвана в Галлії та Суліс у Британії) а богині коней – Епона (Epona) у Франції, Маха (Macha) в Ірландії та Ріаннон (Rhiannon) в Уельсі.

Древні кельти вважали божественними деякі дерева. Вважається, що найбільш священними для них були дуб, терен та ясень. Культ дерев існував як у острівних кельтів, так і у континентальних.

Друїди (кельтський клас вчених, котрий включав членів духівництва), як говорив Цезар, вірили у перевтілення та переродження душі. Загальним фактором у пізній міфології християнських кельтських націй є їх віра в потойбічний світ. Для них це було царством магічних створінь та інших надприродних речей, які вабили людей у свою царину. Інколи цей потойбічний світ, як стверджували, був під землею, в інших випадках він, як кажуть, знаходився далеко на заході. Деякі вчені

вважали, що потойбічний світ був язичницьким кельтським загробним життям, хоча прямих доказів цьому немає.

Вважається, що у кельтів було чотири релігійних свята на рік. Вони були рівновіддалені один від одного і розділяли рік на чотири чверті.

Перше свято – Самайн, проводився 1 листопада. Це свято позначало кінець одного року і початок іншого. Вважалось, що в цей день духи Потойбічного світу ставали видимими людям. У період християнізації назву Самайну було змінено на День Усіх Святих, (або День Мертвих, День Смерті), кануном якого є Хелловін, відомий і в наш час.

Друге – Імболк, святкувалося в канун 1 лютого. Імболк був присвячений священній богині родючості та добробуту Бригітті, вважався весняним святом. Пізніше був християнізований і названий Святом Святої Бригітті.

Третє – Бельтайн, проводилося в канун 1 травня. Воно було присвячене богу Белу, і зазвичай на цьому святі запалювали вогнища. Пізніше при християнізації назва Бельтайн змінилася на Свято Святого Іоанна, а традиція святкування Першого Травня, скоріш за все, заснована саме на цьому.

Четвертим святом древніх кельтів був Лунаса (Лугнасад), який святкувався у серпні. Він відносився до бога Луга, який, згідно з міфологією, давав банкет на честь своєї мачухи Тайльтіу.

Античні джерела стверджують, що у кельтів не було жодних храмів і що їх церемонії відбувались у священних лісах. Проте археологами була відкрита значно кількість храмів та територій стародавніх кельтських поселень, насамперед в Галлії. Римські письменники стверджували, що кельти практикували людські жертвоприношення в Галлії. Але відомо не так багато археологічних пам'яток, що доводять використання людських жертвоприношень. Низка сучасних істориків схильна розцінити їх як рідкість у кельтській культурі. Існують деякі докази того, що людське жертвоприношення було відомо в Ірландії і пізніше заборонено святим Патриком.

Згідно Посидонію та більш пізнім класичним авторам, у релігії та культурі існувало три професійних прошарки – друїди, барди та овати. Ця троїста ієрархія проявлялась серед двох головних колін кельтів в Ірландії та Уельсі, але найкраще представлена у традиції ранньосередньовічної Ірландії, де також були відомі жерці-друїди, найвищий клас поетів та істориків – філіди і «пророки».

Цільові навчаючі завдання:

1. «Еннеада» - це:

- a. мала п'ятірка кельтських божеств
- b. велика дев'ятка давньоєгипетських богів
- c. те ж саме, що і «Енеїда»
- d. втрачений текст Гомера
- e. царство Аїда

2. Світове древо у скандинавських міфах називалось:

- a. Нагваль
- b. Іггдрасіль
- c. Пейотль
- d. Кумкват

- e. Нагльфар
- 3. Братом та чоловіком Із іди був:**
- a. Сет
  - b. Гор
  - c. Тот
  - d. Осіріс
  - e. Ра
- 4. Покровителькою Афін була богиня:**
- a. Гера
  - b. Афродіта
  - c. Деметра
  - d. Афіна
  - e. Персефона
- 5. Серед богів не є «олімпійцем»:**
- a. Зевс
  - b. Геката
  - c. Арес
  - d. Гефест
  - e. Деметра
- 6. «Норни» -це**
- a. богині людської долі у скандинавській міфології
  - b. жерці, хранителі сказань у стародавніх кельтів
  - c. богині світланку в Стародавньому Римі
  - d. білки, що скачуть по Світовому Ясеню
  - e. ірландські жерці-друїди
- 7. Весняне свято древніх кельтів, що присвячене богині Бригітті називалось:**
- a. Остара
  - b. Самайн
  - c. Імболк
  - d. Лугнасад
  - e. Мабон
- 8. Давньоєгипетське місто Геліополь було центром:**
- a. культового поклоніння богу сонця Ра
  - b. вивчення методик бальзамування
  - c. боротьби проти влади фараонів
  - d. кровавих жертвоприношень на честь богині-кішки Баст
  - e. вивчення астрології
- 9. Рагнарьок – це:**
- a. білка, що скаче по Світовому Ясеню
  - b. кінь Одіна
  - c. кінець світу у скандинавській міфології
  - d. човен з нігтів мерців
  - e. скарб Нібелунгів
- 10. Асклепій – це:**
- a. бог-покровитель шахраїв
  - b. верховний жрець у Стародавньому Римі

- c. перший давньогрецький лікар
- d. бог виноробства
- e. бог медицини

11. Встановіть відповідність між давньогрецькими та давньоримськими богами:

1.	Арес	a.	Вулкан
2.	Афродіта	b.	Діана
3.	Гадес	c.	Меркурій
4.	Деметра	d.	Мінерва
5.	Гермес	e.	Марс
6.	Гефест	f.	Церера
7.	Афіна	g.	Плутон
8.	Артеміда	h.	Венера

12. До основних елементів друїдизму відносять:

- a. людські жертвоприношення
- b. шанування єдиного бога
- c. культ дерев
- d. передача сакральних знань за допомогою письма
- e. усна традиція передачі знань
- f. ієрархічність

13. Чому Аменхотеп IV бачив необхідність реформування єгипетського пантеону в культ Атона-Ра?

14. Перерахуйте усіх богів-олімпійців та охарактеризуйте їх.

II. Завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Що є спільним для релігій Стародавньої Греції та Риму. Що різниться?
2. Проаналізуйте ідею Світового Древа та Битви Богів у скандинавській міфології. У чому полягає їх цінність?
3. Які ви знаєте регіональні різновиди кельтського язичництва? Що в них спільного, а що різниться?
4. У чому проявляється відродження інтересу до язичницьких релігій Древньої Європи у сучасності?
5. Як би ви оцінили вірування Стародавнього Єгипту, виходячи з вивченого матеріалу:
6. У чому полягає вплив Римської імперії на язичництво древніх кельтів?

Теми рефератів:

1. Язичництво і сучасний світ.
2. Теорія переродження душі у древніх релігіях.
3. Єгипетська книга мертвих. Уявлення про загробне життя у древніх єгиптян.
4. Блаженні острови кельтів.
5. Друїдизм та культ дерев.
6. Руни Стародавньої Скандинавії.
7. Давньогрецька і давньоримська міфології у класичному мистецтві.
8. Богині долі у древніх греків, римлян та скандинавів. Загальні місця та паралелі.

9. Жіночі образи у язичницьких культурах.
10. Стародавні релігії та сучасна культура.

Література:

1. Альбедиль М.Ф. В магическом круге мифов. – СПб., 2002.
2. Бирлайн Дж.Ф. Параллельная мифология. – М., 1997.
3. Гараджа В. И. Религиоведение. – М., 1995.
4. Ерышев А.А. Религиоведение: Учеб. пособие. – К., 2003.
5. Кислюк К.В., Кучер О.Н. Религиоведение: Учебное пособие для высших учебных заведений. – Ростов-н/Д.; Х., 2003.
6. Костюкович П.И. Религиоведение: Учеб. пособие. – Минск, 2002.
7. Мифологии древнего мира: Сб. очерков. – СПб., 2005.
8. Мифология древнего мира. – М.: Белфакс, 2002.
9. Мифы Древней Скандинавии. – М.: АСТ, 2001.
10. Мифология. Иллюстрированный энциклопедический словарь. СПб., 1996.
11. Мифы народов мира: Энциклопедия. В 2 т. – М., 1997.
12. Радугин А.А. Введение в религиоведение: теория, история и современность. – М., 1996.
13. Религиоведение: Учебное пособие / Науч. ред. А.В. Солдатов. – СПб., 2003.
14. Хикмен К. Религии мира. – М., 2003.
15. Тараненко В.М. Религиоведение: Учебно-справочное пособие. – Х., 1999.
16. Основы религиоведения / Под ред. И.Н. Яблокова. – М., 2004.
17. О’Доннел Кевин. Религии мира. Иллюстрированная энциклопедия. – Х., 2007.
18. Элиаде М. Аспекты мифа. – М., 2005.
19. Элиаде М. История веры и религиозных идей. В 3 т. – М., 2002; М., 2008.
20. Элиаде М. Миф о вечном возвращении. СПб., 1998.
21. Элиаде М. Священные тексты народов мира. М., –1998.
22. Энциклопедия религий / Под ред. А.П. Забияко, А.Н. Красникова, Е.С. Элбакян. – М.: Академический Проспект; Гаудеамус, 2008.
23. Яблоков И.Н. Религиоведение: Учебное пособие. – М., 1998 [или любое последующее издание].

Тема 5. ЕТНІЧНІ ТА НАРОДНО-НАЦІОНАЛЬНІ РЕЛІГІЇ СУЧАСНОГО СВІТУ

Ключеві слова: даосизм, конфуціанство, синто, камі, Дао, культ предків, культ неба; культ мертвих, есхатологія, сотеріологія, душа, віровчення, релігія, символ, священний текст, обряд.

Актуальність теми: різноманіття релігій у сучасному світі, їх активний розвиток і значення для формування соціокультурного простору, конституційне право вільного віросповідання в Україні, як і зростаючий інтерес студентів до етнічних та народно-національних релігій потребує ретельного опису та аналізу останніх. Вивчення цієї теми дозволить студентам отримати більш повне уявлення про сутність народно-

національних релігій, про їх духовні витoki, виникнення та розвиток.

Загальна мета: знайомство з особливостями історії розвитку, формування основ віровчення, культовими практиками та моральними устоями зороастризму та національних релігій Китаю та Японії.

Конкретні цілі:

- Схарактеризувати основні періоди у розвитку розглянутих народно-національних релігій;
- ознайомитися з основами віровчення та культових практик зороастризму і народно-національних релігій Китаю та Японії;
- проаналізувати моральні аспекти розглянутих релігій та виявити їх значення для формування моральної і толерантної особистості.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Зороастризм.
2. Народно-національні релігії Китаю: конфуціанство і даосизм.
3. Синто. Шлях богів.

1. Зороастризм

Зороастрійці – послідовники вчення пророка Заратуштри (відомого на Заході як Зороастр). Коли декотрі з них після гонитв з боку мусульман переселилися в X ст. в Індію, їх почали називати парсами – вихідцями з Парса (Фарса), тобто Персії. Вважається, що Заратуштра жив на межі XIII – XII ст. до н. е. на території Північно-східного Ірану. Його вчення відоме по 17 гімнам, які називаються *гатами* і входять в *Яшну*, що є частиною священного тексту Авести.

У зороастризмі особливе значення надається особливій відповідальності людини. Існують дві ворогуючі сили: Ахурамазда, творець життя і блага, котрому допомагають *ахури*, добрі духи або «ангели», та злий руйнівник Ангро-Ман'ю (Ахріман), котрого підтримують злі духи, *деви*. Доля людини залежить від вибору між цими силами. Після смерті душа, яку веде *даэнна* (сумління в обличчі юної діви), вступає на «міст-розлучник» або, інакше, на «міст суда». Ті, в чому житті переважали добрі вчинки, направляються до раю, а ті, у кого переважають злі вчинки, потрапляють у «місцину дурних помислів» – місце тортур. Тіла померлих розглядаються як сосуди, якими повністю заволодіває Ангро-Ман'ю, і їх не можна ховати у землі або ж у морі, як і спалювати у вогні, так як ці стихії вважаються «благими створіннями». Тому мертвих залишали на потребу птахам у спеціально збудованій вежі, яка називалася *даксама*, або «башта тиші». К VII ст. до н. е. зороастризм поширився на усьому Іранському плоскогір'ю, а коли Кір у VI ст. до н. е. заснував Персидську імперію, зороастризм став офіційною державною релігією, котра поширилася від Греції до Єгипту і Північної Індії. Зороастризм мав помітний вплив на інші релігії, зокрема – на іудаїзм доби вавілонського полону, що співпало з добою приходу Кіра до влади, і на християнство: уявлення про ангелів, про кінець світу, останньому суді, воскресінні мертвих, про рай та пекло по формі та змісту наближені до вірувань зороастрійців.

Згідно вченню зороастризму, світло є зримим образом Бога у фізичному світі.

Тому бажаючи звернутися до Бога, зороастрійці обертаються обличчям до світла – джерело світла втілює для них напрям молитви. Особливу шану вони віддають вогню, як найважливішому і доступному для людини з давніх часів джерелу світла і тепла. Звідси розповсюджене зовнішнє визначення зороастрійців як «вогнепоклонників». Проте великою шаную у зороастризмі користується і сонячне світло.

Сучасні зороастрійці структурують своє віровчення у вигляді 9 основ:

1. Віра в Ахура Мазду — «Мудрого Господа» як Благого Творця.
2. Віра в Заратуштру як єдиного пророка Ахура Мазди, що вказав людству шлях до праведності та чистоти.
3. Віра в існування духовного світу (міну) і в два духа (Святого та Злого), від вибору між якими залежить доля людини у духовному світі.
4. Віра в Ашу (Арту) – первісний всесвітній Закон праведності і гармонії, встановлений Ахура Маздою, на підтримку якого мають бути спрямовані зусилля людини, що обрала добро.
5. Віра у людську сутність, в основі якої лежить даена (віра, сумління) і храту (розум), що дозволяє кожній людині відрізнити добро від зла.
6. Віра у сім Амешаспентів як сім етапів розвитку та розкриття людської особистості.
7. Віра в Дадодахеш і Ашудад — тобто взаємодопомогу, допомогу нужденним, взаємну підтримку людей.
8. Віра у святість природних стихій і живої природи як творінь Ахура Мазди (вогню, води, вітру, землі, рослин та скоту) та необхідність піклування про них.
9. Віра у Фрашо-кереті (Фаршкард) — есхатологічне чудодійне перетворення буття, остаточну перемогу Ахура Мазди і вигнання зла, що здійсниться завдяки сумісним зусиллям усіх праведних людей на чолі з Саош'янтом — Спасителем світу.

Символи зороастризму

Головним натільним символом людини, що дотримується вчення Заратуштри є нижня біла сорочка седре, пошита з одного куска хлопчатобумажної тканини, що завжди має рівно 9 швів, та кошті (кушті, кусті) – тонкий пояс, сплетений з 72 нитей білої шерсті вівці. Седре символізує захист душі від зла та спокуси, її кишеня – копилку благих справ. Кошті уособлює зв'язок з Ахура Маздою та всім його творінням. Вважається, що людина, регулярно пов'язуючи пояс, будучи зв'язана ним зі всіма зороастрійцями світу, отримує свою долю від їх благих вчинків.

Другим символом зороастризму є вогонь взагалі і аташдан – вогняний переносний (у вигляді сосуду) або стаціонарний (у вигляді платформи) алтар. На таких алтарях підтримують священні вогні зороастризму.

Важливе символічне значення для зороастрійців має білий колір – колір чистоти і благоді, а в багатьох обрядах також і зелений колір – символ добробуту і відродження.

Головне моральне правило зороастризму.

Таким звичайно визнається фраза із Гат Заратуштри:

Щастя тому, хто бажає щастя іншим.

2. Народні-національні релігії Китаю: конфуціанство і даосизм

Конфуціанство

Конфуціанство – китайське етико-політичне вчення, що приписується Конфуцію (551 – 479 до н. е.). У Китаї це вчення відоме під назвою «Школа освічених людей».

Основними категоріями конфуціанства є поняття благородного мужа (цзюнь-цзи), любові до людини і правил ритуалу.

Керувати державою, згідно Конфуцію, призвані благородні мужі на чолі з государем – «сином неба». Благородний муж – це зразок моральної досконалості, людина, яка усією своєю поведінкою стверджує норми моралі. Саме по цих критеріях Конфуцій пропонує висувати людей на державну службу. Головна мета благородних мужів – виховати у собі та розповсюдити любов до людини. Любов до людини включає у себе: піклування батьків про дітей, пошану дітей по відношенню до старших у родині, а також справедливі відносини між тими, хто не зв'язаний родинними узами. Перенесені у сферу політики, ці принципи мали послужити фундаментом усієї системи управління.

Вчення первісного конфуціанства, що поставило основним своїм принципом властиве кожній людині бажання жити і жити добре, займалося тільки питаннями етики та політики і зовсім не торкалося метафізичних питань і взагалі усього того, що не може бути пояснено людським розумом, а тільки засвоюється вірою. **Віра у загробне життя і існування духів** допускалася не тому, що це вважалося доведеним, а тільки тому, що ця віра до відомої степені сприяє добробуту в житті людини. Згідно з цим були посилені і вимоги відносно синовньої пошани і культу предків.

Для задоволення релігійних потреб народу конфуціанство обмежилось з одного боку строго визначеним ритуалом **культу предків** (єдиного, з точки зору деяких синологів, культу у древніх китайців) і пов'язаних з ним обрядів, а з другого боку – визнанням **культу особистостей, удостоєних державного частування або тих, що користувалися суто народною пошаною**. Головним предметом частування мають бути предки, до 4-го коліна включно. Кожному з них присвячена окрема дощечка або таблиця. Ці таблиці зберігаються в особливих шухлядах і частуються кожного дня вранці, поклонами і розпалюванням ритуальних свічок, а у відомі дні – і жертвоприношеннями, з різноманітних напоїв та страв. Перед цими ж таблицями мають здійснюватися й обов'язкові доповіді про всі більш-менш значні поїздки з дому і про всі особливі домашні події.

Найголовніші обряди після смерті: менше, потім велике одягання небіжчика, покладання в труну, годування небіжчика (власне – полотняної ляльки, у яку, як вважається, переселяється душа померлого) і, врешті-решт, поховання (не пізніше 100 днів після смерті, причому душа небіжчика, в уявленні китайця, переселяється в таблицю з його ім'ям). Поки тіло знаходиться у будинку (точніше – у рогожному шатрі біля нього, надворі), рекомендується, для звесеління печальної душі померлого, запрошувати музикантів (що грають у воріт будинку), а уся родина кожного дня вранці та ввечері збирається навколо труни і плаче над небіжчиком; при цьому найстарша особа в родині палить ритуальні свічки і здійснює лиття вина. Траур (завжди білого кольору, причому візитні картки пишуться не на червоному папері, як завжди, а на жовтому) ділиться на декілька етапів, згідно тривалості часу і

якості одержі, що надягається у цей час. Найповніший траур носитья по батькам, дружиною по чоловіку і т. д. Підчас трауру забороняється їсти м'ясо і овочі, пити вино, слухати музику і взагалі веселитися.

Підчас взяття шлюбу головна і загальнообов'язкова вимога – щоб наречений і наречена мали різні прізвища (тому близькість по матері взагалі не береться до уваги) і мали перший не менш 16 років, друга – не менш 14. **Головні шлюбні обряди:** формальне сватання, зговір, зустріч нареченим нареченої у її домі, пиття зі шлюбної чаші за вечерею в будинку нареченого і, нарешті, відрекомендування молодой предкам чоловіка, до роду котрого вона тепер належить.

«Обряд одягання капелюха» здійснюється ким-небудь з родичів (але не батьком), у присутності усієї родини, з доповіданням і жертвоприношенням предкам, над юнаком 15-20 років; при цьому останній отримує нове ім'я і, вже як повнолітній, являється до всіх старших родичів та знайомих. Відповідний обряд здійснюється і над дівчинкою, коли їй виповнюється 15 років і коли її просватають, ким-небудь з родичок і з меншою урочистістю.

Державним шануванням користуються усі государі усіх династій, рівно як і царствующий государ, також усі особи, які принесли користь усій державі (винахідники землеробства, шовководства, тощо, великі вчені – Конфуцій і 86 його учнів та послідовників) або її частині (чен-вани – «генії-хранителі міст»). Частуванням може бути пошанований кожен, про чию корисну діяльність місцеве начальство і населення засвідчить перед імператором. Народне шанування нічим не обмежується; у кожній місцевості багато своїх локально шанованих (навіть однією родиною) духів. У певний день на могилу або в храм, на честь «пожалуваного духом», приходить старший чиновник (підчас державного частування) або член родини, здійснює визначену кількість колінопреклонінь, запалює перед таблицею ритуальні свічки, іноді ставить жертви з їстівних речей; його помічник читає написану на окремому аркуші спеціальну молитву, яка потім тут же і спалюється в ліхтарику-стовпчику, що знаходиться надворі прямо проти статуї або зображення духа. До обрядів на честь особ, що користуються загальнодержавною пошаною, чиновники відносяться суто формально. Виходячи з цього цілком зрозуміла китайська «байдужість» у справах релігії; китайський буддист або магометанин спокійно мириться з конфуціанськими обрядами, отримавшими загальнообов'язкову силу внаслідок столітніх традицій і санкції правительства.

Після смерті Конфуція його учні та послідовники створили багато напрямків, намагаючись розвинути або зберегти у канонічному вигляді завіти свого вчителя. **Головними духовними нащадками Кун-цзи вважаються два мислителя – Мен-цзи та Сюнь-цзи, автори двох трактатів, названих їх іменами.**

Конфуціанство перетворилося на офіційну ідеологію древнекитайського суспільства та докорінним чином впливало на світогляд і соціальний уклад Східної Азії аж до ХХ ст.

Даосизм

Даосизм – китайське традиційне вчення, що включає елементи релігії, містики, гаданій, шаманізму, медитаційної практики та науки. Даосизм у стабільній релігійній організації оформився тільки у II ст., але численні свідоцтва говорять, що даосизм виник суттєво раніше. Основними джерелами даосизму послужили містичні та шаманські культу царства Чу та інших «варварських» держав на півдні Китаю,

вчення о безсмерті та магичні практики, що розвивалися у царстві Ці та філософська традиція північного Китаю. Традиція вважає засновником даосизму легендарного Жовтого Імператора Хуанді. Іншим засновником даосизму вважається дреңкитайський мудрець Лао-цзи. Даосською традицією йому приписується авторство однієї з основних книг даосизму – «Дао Де Цзин». Цей трактат являвся ядром, навколо котрого почало формуватися вчення даосизму. Другим відомим текстом раннього даосизму є Чжуан-цзи, автором якого є Чжуан Чжоу (369—286 рр. до н. е.), відомий під ім'ям Чжуан-цзи, на честь котрого і названий його твір. На початку II ст. н. е. фігура Лао-цзи обожествляється, розробляється складна ієрархія божеств і демонів, виникає культ, у якому центральне місце займають ворожіння і обряди вигнання злих духів. Пантеон даосизму очолив Яшмовий володар (Шан-ді), котрий шанувався як бог неба, найбільше божество та батько імператорів («синів неба»). За ним слідували Лао-цзи та творець світу — Пань-гу.

Оформлення релігійного даосизму відбулося підчас пізньої династії Хань: Чжан Даолін (34 - 156) заснував школу Небесних Наставників і став її першим патріархом. Пізніше утворилися інші даоські школи. Важливу роль у розвитку даосизму зіграли школи Маошань (вона же Шанцін) та Лінбао.

К V ст. н. е. складається даоський канон Дао цзан (Скарбниця Дао), що містить вже більш ніж 250 даоських текстів по зразку Буддистського Канону. Остаточо Дао цзан оформився у 1607 році, коли до нього була додана остання група з 56 творів. У своєму сучасному вигляді Дао цзан є зібранням 1488 творів.

Основи даосизму, філософії Лао-цзи викладаються у трактаті «Дао Де цзин» (IV– III ст. до н. е.). У центрі доктрини – вчення про велике Дао, загальний Закон і Абсолют. Дао багатозначно, це безупинний рух. Дао – свого роду закон буття, космосу, універсальна єдність світу. Дао панує всюди і у всьому, завжди і безмежно. Його ніхто не створив, але все походить від нього, щоби потім, здійснивши кругообіг, знову у нього повернутися. Невидиме і нечутне, недосяжне для органів почуттів, постійне і невичерпне, безіменне та не маюче форми, воно дає початок, ім'я і форму всьому на світі. Навіть велике Небо слідує Дао.

Кожна людина, щоби стати щасливою, мусить стати на цей шлях, спробувати познати Дао і злитися з ним. Згідно вченню даосизму, людина – мікрокосм вічна так само, як і універсум – макрокосм. Фізична смерть означає тільки те, що дух відділяється від людини і розчиняється у макрокосмі. Задача людини в своєму житті досягти, щоби відбулося злиття його душі зі світовим порядком Дао. Яким же чином можна досягти такого злиття? Відповідь на це питання міститься у вченні Дао.

Шляху Дао властива сила Де. Саме через силу У-Вей Дао проявляється в кожній людині. Цю силу не можна трактувати як зусилля, а навпаки, як намагання уникнути всякого зусилля. У-вей – означає «недіяння», негацію цілеспрямованої діяльності, яка іде всупереч світовому порядку. Протягом життя необхідно дотримуватися принципу недіяння – принципу У-вей. Це не бездіяльність. Це діяльність людини, узгоджена з природнім ходом світового устрою. Будь-яка діяльність, що суперечить Дао означає порожню трату сил і приводить до невдачі, гібелі. Таким чином, даосизм вчить споглядаючому відношенню до життя. Блаженства досягає не той, хто прагне добрими справами завоювати підтримку Дао, а той, хто у процесі медитації, занурення у свій внутрішній світ намагається почути

самого себе, а через себе почути і спостигти ритм світобудови. Таким чином, мета життя осмислювалася у даосизмі як повернення до вічного, повернення до свого коріння.

Моральний ідеал даосизму – це відлюдник, котрий за допомогою релігійної медитації, дихальних та гімнастичних вправ досягає високого духовного стану, який дозволяє йому подолати усі страсті та бажання, зануритися у спілкування з божественним Дао.

Дао проявляється через повсякденне життя і втілюється у вчинках освічених людей, хоча мало хто з них повністю «йде Шляхом». Більш того, сама практика даосизму побудована на складній системі символіки взаємовідповідностей і єдності світу загального, космічного, і внутрішнього, людського. Усе, наприклад, пронизано єдиною енергією ці. Дитина народжується від змішання одвічного ці (юань ці) батька і матері; людина живе, лиши продовжуючи насичувати організм певним зовнішнім ці (вай ці), переводячи його у внутрішній стан за допомогою системи дихальних вправ та правильного годування. Усе по-справжньому «велике» пов'язане з позамежним, Дао, яке при цьому кожної миті проявляється у речах, явищах, вчинках. Космічне тут постійно проектується на людське і проступає у особливому вітальному «енергетизмі», енергетичній потенції як самого Дао, так і людей, які були здатні в повному обсязі збагнути його. Сам шлях Дао сприймається як початок енергетичний, одухотворений, наприклад, в «Чжуан-цзи» сказано: «Він одухотворив божеств і царів, породив Небо і Землю».

Основні категорії даосизму

Дао – буквально «шлях», у даосизмі – буття та зміна Всесвіту у самому загальному значенні. Безособова сила, воля всесвіту, якій має відповідати порядок усіх явищ у світі

Де – буквально «чеснота» або «мораль». Чеснота, дана з неба (від Дао), не має характеристики фізичного, силового впливу, на відміну від грецького «арете». Благодать, величезна духовна міць, якою Небо наділяло правителя Китаю і яку він міг передавати своїм підданам

У-вей – буквально «недіяння» – розуміння того, коли треба діяти, а коли не діяти

Пу – буквально «необроблений шматок дерева» уособлює енергію недоторканих природою речей, якщо простіше, то простоту душі, душу пу.

3. Синто. Шлях богів

Традиційно вважається, що у японському синтоїзмі 8 мільйонів божеств, проте реально їх набагато більше, адже древні японці відносили до божеств-*ками* не тільки своїх предків, але і духів гір, рік, рослин, тварин, природних явищ, людські чесноти і душі усіх, хто віддав життя, б'ючись за вітчизну.

Основними джерелами міфології синтоїзму є збірки «Кодзікі» та «Ніхонгі», створені, відповідно, у 712 та 720 рр. н. е. У них були включені об'єднані і перероблені легенди, що раніше передавалися в усній формі з покоління до покоління. У записах з «Кодзікі» та «Ніхонгі» спеціалісти відзначають вплив китайської культури, міфології, філософії. Події, що описуються у більшості міфів, трапляються у так звану «еру богів» – проміжок часу від виникнення світу до часу, безпосередньо передуючому створенню збірок. Тривалість доби богів міфи ніяк не

визначають. По закінченні доби богів починається доба правління імператорів – нащадків богів. Історії про події часів правління древніх імператорів закінчують збірку міфів. Саме на міфах з «Кодзікі» та «Ніхонгі» основана теза про божественне походження імператорської фамілії.

Синто також містить магію, тотемізм, віру в дієвість різноманітних талісманів і амулетів.

Головним духовним принципом синто є життя у згоді з природою та людьми. Згідно з уявленнями синто, світ – єдина природня середа, де камі, люди і душі померлих існують поряд. Камі безсмертні і залучені до кругообігу народження та смерті, через які усе в світі постійно оновлюється. Але цей кругообіг у теперішньому своєму вигляді не вічний, а існує лише до загибелі землі, після чого прийме інший вигляд. У синто не існує поняття спасіння, замість цього кожен сам визначає своє природне місце своїми почуттями, мотиваціями та вчинками. У синто є поняття добра і зла, однак відсутнє саме поняття «гріха». Так, ворожнеча між різними, антагоністичними по суті, або повними особистих образ, камі постійна і вважається нормальною. Вважається можливим захист від ворожого камі або підкорення камі за допомогою спеціальних ритуалів.

Найбільш розповсюджена з організованих форм синто у теперішній час – храмовий синтоїзм. У теперішній час в Японії існує приблизно 80000 синтоїстських храмів. Деякі з них являються центрами синтоїзму загальнояпонського рівня, але більшість – відносно невеликі місцеві храми, присвячені окремим камі. Існує ряд специфічних синтоїстських церемоній, які проводяться виключно у трьох храмах, розташованих на території імператорського палацу, куди допускаються тільки члени імператорської родини і деякі придворні. В минулому проведення церемоній у імператорських храмах було обов'язком кланів професіональних спадкових священнослужбовців. Зараз найважливіші обряди проводить сам імператор Японії, а деякі урочисті церемонії очолюються придворними знавцями ритуалу.

Синто не потребує від віруючого обов'язкового частого відвідування храмів, цілком достатньою є участь у великих храмових святах, а решту часу людина може молитися вдома або у будь-якому іншому місці, яке визнає правильним. Для домашнього вознесення молитви встановлюється **камідана** – домашній вівтар.

Цільові навчаючі завдання:

1. Башта тиші у зороастрійців називалася:

- a. даксама
- b. синагога
- c. дольмен
- d. капище
- e. піраміда

2. До символів зороастризму не відноситься:

- a. седра
- b. кошті
- c. аташдан
- d. ключ
- e. вогонь

3. До релігійних поглядів і практик конфуціанства не відноситься:

- a. віра у загробне життя і існування духів
  - b. культ предків
  - c. культ лиць, удостоєних державного частування або тих, що користуються суто народною пошаною
  - d. звесеління душі померлого
  - e. віра у Кінець Світу
- 4. У-вей – це:**
- a. енергія незайманих природою речей
  - b. духовний принцип синто
  - c. простота душі
  - d. культ предків у Стародавньому Китаї
  - e. розуміння того, коли потрібно діяти, а коли не діяти, «принцип недіяння»
- 5. Камі – це:**
- a. божества-покровителі у синтоїзмі
  - b. злі духи зороастрійців
  - c. демони в іудаїзмі
  - d. люди-герої стародавньої Японії
  - e. монахи-відлюдники у Китаї
- 6. Камідана – це:**
- a. зле божество
  - b. принцип духовного вдосконалювання
  - c. демон-лис
  - d. домашній вівтар
  - e. верховне божество
- 7. Вчення Дао і Конфуція сповідуються в:**
- a. Китай
  - b. Корея
  - c. Японія
  - d. Індія
  - e. Турція
- 8. Вогнепоклонники жили в:**
- a. Греції
  - b. Тибеті
  - c. Персії
  - d. Англії
  - e. Монголії
- 9. Головне моральне правило зороастризму: Щастя тому, хто бажає щастя іншим. Як ви його розумієте?**
- 10. Релігії, що не є частиною стародавньої культури Китаю – це:?**
- a. Індуїзм
  - b. Даосизм
  - c. Християнство
  - d. Іслам
  - e. Іудаїзм

II. Завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю і самоконтролю:

1. Перерахуйте дев'ять основ віровчення зороастризму.
2. Перерахуйте основні категорії конфуціанства. У чому полягає їх значення?
3. Що таке «Обряд одягання капелюха»?
4. У чому проявлялося шанування предків у конфуціанстві?
5. У чому полягає моральний ідеал даосизму?
6. Проаналізуйте основні категорії даосизму?
7. У чому полягає культ імператора в синто?
8. Охарактеризуйте духовні принципи синто.
9. Опишіть особливості храмового синто.

Теми рефератів:

1. Свята синто.
2. Японський буддизм.
3. Вплив конфуціанства на розвиток етичної думки Дальнього Сходу.
4. Етичні цінності зороастризму.
5. Культ мертвих у зороастризмі.
6. Культ предків у Стародавньому Китаї.
7. Конфуціанство і політика.

Література:

1. Арутюнов С.А. Современный синтоизм // Религия и мифология народов Восточной и Южной Азии. – М., 1970.
2. Бондаренко Ю. Я. Этика парадоксов: очерк этики и философии даосизма. – М.: Знание, 1992.
3. Вэнь Цзянь, Горовец Л. А. Даосизм в современном Китае. – СПб., 2005.
4. Гараджа В.И. Религиоведение. – М., 1995.
5. Древняя Япония. Буддизм и синтоизм. – М., 1987.
6. Лубський В. І., Теремко В. І., Лубська М. В. Релігієзнавство – К.: Академвидав, 2008.
7. Маслов А. А. Даосские символы// Китай: колокольца в пыли. Странствия мага и интеллектуала. – М.: Алетейя, 2003.
8. Оно Сокё. Синтоизм: Древняя религия Японии. – М.: Издательство «София», 2007.
9. Основы религиоведения. Под ред. И.Н.Яблокова. – М., 1998.
10. Светлов Г.Е. Путь богов (синто в истории Японии). – М., 1985.
11. Торчинов, Евгений Алексеевич. Даосизм – СПб., 1999.
12. Фицджеральд С. П. Китай, краткая история культуры – СПб.: Евразия, 1998.
13. Черній А. М. Релігієзнавство. – К.: Академвидав, 2003.
14. Щекин Г.В. Религии мира. – К., 1995.

Тема 6. ІНДУЇЗМ ЯК НАЙБІЛЬША НАЦІОНАЛЬНА РЕЛІГІЯ

Ключові слова: арії, Веди, варни, Упанішади, карма, реінкарнація, сансара, Брахман, Атман, Брахма, Шива, Вішну, аватар.

Актуальність теми: Сучасне українське багатонаціональне суспільство, що розвивається в умовах глобалізації, вимагає від гуманітарної сфери освіти формування в студентів толерантного ставлення до представників інших культур і національностей. Вивчення даної теми сприяє розширенню уявлень студентів про світові духовні цінності.

Загальна мета: розкрити сутність і специфіку виникнення й розвитку індуїзму, ознайомити студентів з його основними положеннями.

Конкретні цілі:

- показати значення й роль індуїзму в ряді світових і національних релігій;
- охарактеризувати основні етапи розвитку індуїзму, показати специфіку кожного з них;
- розкрити сутність індуїстського віровчення й культу.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Історія розвитку індуїзму.
2. Основи віровчення.
3. Особливості культу в індуїзмі.

1. Історія розвитку індуїзму

Становлення індуїзму проходило на півострові Індостан у період з XV ст. до н.е. по VI ст. н.е. внаслідок тривалої еволюції й злиття ведичних і брахманістських традицій. Це найпоширеніша й найбільш численна національна релігія в світі. За кількістю прихильників (бл. 900 млн.) вона поступається лише двом світовим релігіям – християнству й ісламу.

В Індії індуїсти становлять 85% населення, Непалі – 89%. Бангладеш – 18%, республіці Шрі-Ланка – 19%. Індуїзм розповсюджений також у Бірмі, Малайзії, Сінгапурі, Маврикії, на Фіджі.

Формуванню індуїзму історично передували два періоди еволюційних перетворень Вед – *ведичний і брахманістський*.

Ведичний період охоплює близько тисячі років з XVI по V ст. до н.е. Початок ведичного періоду ознаменований вторгненням на територію Індостана арійських племен, носіїв ізусного ведичного знання. Веди (із санскриту – знання, навчання, мудрість) – збірник найдавніших священних писань індуїзму, написаних ведичним санскритом. Існує чотири види вед: Ріг-веда (Веда гімнів), Яджур-веда (Веда жертвних формул), Сама-веда (Веда пісень) і Атхарва-веда (Веда заклинань).

Веда – священне знання, що містить у собі всю суму знань людини того часу про себе й навколишній світ: богів, демонів, космос, ритуал, соціальний устрій, етичні цінності тощо. Призначенням ведичних гімнів було залучення богів на сторону аріїв. Тексти вед являють собою вихвалання богів, оспівування їхніх подвигів і чеснот, запрошення їх на жертвоприносини, а також прохання до них про підтримку й дарування потрібних для аріїв життєвих благ. Це традиційна для прадавніх культур форма обміну між божеством і його адептом.

Арійське суспільство було розділено на чотири варни (санскр. - якість, категорія, колір): брахмани (жерці), кшатрії (воїни), вайш'ї (хлібороби, ремісники) і шудри (слуги й наймані робітники). Кожна з варн у свою чергу розділена на безліч каст, сформованих переважно за родом діяльності й місцевості.

До початку I тисячоріччя становлення станово-кастового ладу давньоіндійського суспільства було завершено. Паралельно культурно-національним і соціально-економічним трансформаціям, що відбувалися на індійському субконтиненті, відбувалися зміни й доповнення первісного комплексу ведичних текстів. До ведичних текстів, крім самих Вед, належать також Брахмани, Араньяки й Упанішади, які доповнюють і уточнюють Веди.

Брахманістський період, або період «Упанішад» (священні книги), пов'язаний із розвитком філолофсько-теологічних уявлень про безособове божество. В Упанішадах викладена основна суть Вед, тому вони мають другу назву – «Веданта» (кінець, завершення Вед).

2. Основи віровчення

У Веданті підтримується одна з основних теорій індуїзму – ідея реінкарнації (переродження), згідно з якою душа людини після її смерті не вмирає, а переселяється в інше матеріальне тіло. Головним принципом, за яким відбувається перевтілення, служить закон *карми*, який по сукупності добрих і поганих учинків визначає майбутню долю людини.

Ще одним найважливішим поняттям усіх індійських релігій є «Сансара» (Сансара – санскр. життя, перехід, низка перероджень). В індуїзмі сансара розглядається як недійсний, ілюзорний світ (мережа або туман сансари). Унаслідок неуттва «дійсне Я» (Атман, душа) вважає туман сансари за дійсність і не може злитися із Брахманом (світова душа, абсолют). Неуттво є причиною незнання або невиконання *дхарми* (букв. - те, що втримує, підтримує) – морального обов'язку людини, скеровуючого морального принципу Всесвіту. У загальному значенні дхарма – це «шлях благочестя». В Упанішадах дхарма розглядається в якості світоустрою, світової гармонії, істини, що є властивостями Брахмана. Єдина істина – це сутність абстрактного верховного божества. Концепція єдиної істини викладена в Клуь-Веді.

Послідовність перероджень людини може тривати нескінченно (*колесо сансари*), доти, поки людина не досягає *мокші* (звільнення). Суть циклів перероджень полягає в тому, щоб дійсне Я людини (її душа) змогло усвідомити свою сутність, яка зовсім відмінна від матеріального тіла. Підпорядковуючи своє життя дхармі, людина усвідомлює незначність тілесних задовольень у порівнянні зі справжніми – духовними. Відмовляючись від тілесних благ, людина осягає ілюзорну природу сансари, що приховує єдину сутність світової душі й індивідуальної (Брахмана й Атмана). *Об'єднання із Брахманом – вищій сенс людського буття*.

У брахманістський період формується доктринальна основа індуїзму – вчення про Сансару й Карму, детально викладене в Упанішадах. Саме на основі давніх ведичних вірувань і реформованого брахманізму сформувався індуїзм.

До священних текстів індуїзму також належать епічні твори «Махабхарата» і «Рамаєна», що формувалися впродовж 800 років, у період від VII ст. до н.е. по V ст. н.е.

Махабхарата являє собою комплекс епічних оповідань, що включає в себе космологічні й космогонічні міфи, притчі, легенди, філософські міркування богословського й політико-правового характеру. В індуїзмі розглядається в якості «п'ятої Веди». В основі сюжету лежить династична боротьба між Пандавами й Куравами, що є нащадками легендарного царя Місячної династії Куру. Війна Пандавів і Куравів задумана богами й має відношення до боротьби богів з асурами (див. нижче).

Рамаяна оповідає про діяння сьомої аватари Вішну Рами, чію дружину Сіту викрадає Равана (цар ракшасів, невразливий для богів). У епосі висвітлюються теми людського існування й поняття дхарми.

3. Особливості культу в індуїзмі

Чисельність об'єктів культового поклоніння в індуїзмі настільки велика, що визначити їхню точну кількість дуже складно. Крім богів і напівбогів, індуїсти поклоняються святим мудрецам, героям епосу, душам предків, духам тварин, рослин і каміння.

Боги й богині в індуїзмі є головними об'єктами релігійного поклоніння. Практично всі вони мають в Індії свої храми. Місце перебування богів - простір, який розташовано над землею. Від них залежить народження сонця, хмар, зрошення землі дощами, інші явища природи. Найпоширенішими й шанованими богами є *Брахма, Шива й Вішну*. Вищі або старші боги мають у підпорядкуванні молодших богів – *девів*.

Деві – божества, що скеровують різні сили природи (вогнь, повітря, вітер і ін.), вони є слугами Єдиного Всевишнього Бога. До молодших богів також відносяться *асури* – демони, що протистоять богам (сурам або девам). До демонів нижчого класу відносяться *ракшаси* (ті, кого цураються), що протистоять людям. Ракшаси мають жахливий демонічний вигляд, але можуть приймати вид людини. Вони харчуються людською плоттю й протухлим м'ясом. Уважається, що особливо гріховні люди після смерті можуть перероджуватися в ракшасів.

Брахма – творець усього живого й суцього. Кожний цикл існування створеного ним світу дорівнює одному дню життя Брахми, що становить 2160000000 років. Після закінчення циклу світ гине у вогні, і Брахма створює новий світ.

Шива – суперечлива фігура в пантеоні богів. З одного боку, він – бог-руйнівник, з іншого – втілення культу життєвої сили, чоловічого початку. Саме до Шиви звертаються бездітні жінки в надії на божественну допомогу.

Вішну – це бог-охоронець, основна функція полягає в збереженні світобудови. Він виступає персоніфікацією сонячної, небесної енергії й наділений великою силою, щоб перемагати зло. В Упанішадах описується як верховне божество. Його головні аватари – Рама й Кришна стали самостійними об'єктами шанування. Будда розглядається в індуїзмі в якості останнього (9-го/10-го) аватара Вішну.

Рама - герой давньоіндійського епосу «Рамаяна». Він – шляхетна людина, воїн, мудрий монарх і коханий чоловік.

Кришна відкриває вище значення небесного й етичного законів. Пізніше він трансформувався з мудреця-філософа у веселого пастушка й саме в цій іпостасі став шанованим у всій Індії. Рама й Кришна є найулюбленішими в Індії аватарами Вішну.

Велика поширеність культів Шиви й Вішну поділила індуїзм на дві основні течії: *вішнуїзм* (понад 500 млн. чол.) і *шиваїзм* (понад 200 млн. чол.).

Важливий елемент індуїзму – обрядово-культува практика. Помітне місце в ній посідає *культ священних тварин*, яким забороняється заподіювати будь-яку шкоду. У наш час найбільш шанованими є чотири тварини: корова, яку називають матір'ю; кобра (особливо на півдні Індії); мавпи й птах Гаруда (міфічний птах). Шануються також баран, слон, черепаха, лев, риба, пацюк і ін.

Одним з найдавніших і важливих є культ шанування води. Тисячі рік і інших водних об'єктів є місцями поклоніння. Найнайважливішими ріками Індії є ріки Ганг і Ямуна.

Індуїзм - надзвичайно складна конфесія, яка часто не вкладається в загальне розуміння релігії. У ньому відсутня централізована церковна організація з її суворою ієрархією. Індуїзм глибоко вкорінений у побуті, повсякденному житті людей. Релігійні звичаї й ритуали активно впливають на спосіб життя й поведінку більшості населення Індії.

Цільові навчальні завдання:

1. До варн не належить:

- a. брахмани
- b. кшатрії
- c. вайш'ї
- d. асури

2. До вищих богів індуїзму не ставиться:

- a. Шива
- b. Вішну
- c. Ганеша
- d. Брахма

3. Крішна був аватаром бога:

- a. Вишну
- b. Шива
- c. Брахма
- d. Рама

4. Світовий етичний закон це:

- a. дхарма
- b. карма
- c. мокша
- d. сансара

5. Про битву Пандавів і Куравів оповідає:

- a. Махабхарата
- b. Рамаєна
- c. Ріг-веда
- d. Упанішади

6. Як зв'язані між собою вторгнення на територію Индостана арійів і уявлення про боротьбу богів (сурів) і демонів (асурів)?

7. Чому індуїсти вважають Будду одним з аватарів Вішну?

8. На вашу думку, чи можна назвати індуїзм монотеїстичною релігією? Обґрунтуйте свою відповідь.
9. З якою метою деякі течії індуїстів називають Христа аватаром Вішну?

II. Навчальні завдання самостійної роботи:

Питання для контролю й самоконтролю:

1. Що таке Веди?
2. Що таке Упанішади?
3. Що таке варни?
4. Що таке «тенета сансари»?
5. Що таке реінкарнація?
6. Для чого необхідно «колесо сансари»?
7. Назвіть головні етапи формування індуїзму й охарактеризуйте їх.
8. Назвіть умови виходу з «колеса сансари».
9. Коротко опишіть структуру індуїстського пантеону.
10. Що таке аватар/аватара?

Теми рефератів:

2. Формування індуїзму.
3. Різноманіття форм індуїстських релігій.
4. Індуїстський пантеон.
5. Священні тексти індуїзму.
6. Місце й значення Махабхарати в індуїзмі.
7. Місце й значення Рамаїяни в індуїзмі.
8. Основні положення віровчення індуїзму.
9. Різноманіття обрядів індуїзму.
10. Відмінність шиваїзму й вішнуїзму.
11. Причини відторгнення буддизму в Індії.

Література:

1. Махабхарата. Рамаїяна. – М., 2004.
2. Ригведа. [В 3 т.]. Пер. Т.Я. Елизаренковой. – М., 1989-99.
3. Барт А. Религии Индии. – М., 1897.
4. Беди А. Боги и богини Индии. Пер. с англ. – М., 2001.
5. Каниткар В.П., Оуэн Коул У. Индуизм. – М., 1999.

Тема 7. ІУДАЇЗМ ЯК НАЙДАВНІША МОНОТЕЇСТИЧНА РЕЛІГІЯ

Ключові слова: іудаїзм, месія, монотеїзм, равін, Танах, Талмуд, Тора, шабат, Яхве, табу, реформований іудаїзм, обряд, душа, пророк.

Актуальність теми: Релігійна ситуація у добу глобалізації вимагає від спеціаліста, працюючого в області охорони здоров'я, таких якостей як освіченість, толерантність та віротерпимість. Вивчення даної теми, присвяченої одній з найдревніших народно-національних релігій світу, що мала значний вплив на формування таких світових

релігій як християнство та іслам, сприяє розширенню уявлень студентів про світові духовні цінності та специфіку історичного розвитку «авраамітських» релігій.

Загальна мета: розкрити сутність та специфіку виникнення і розвитку іудаїзму, ознайомити студентів з основами його віровчення і культових практик.

Конкретні цілі:

- показати значення і роль іудаїзму в ряді світових та національних релігій;
- охарактеризувати історичний розвиток іудаїзму, його основні напрямки, показати специфіку кожного з них;
- охарактеризувати сакральні тексти, символи та обряди іудаїзму;
- розкрити сутність віровчення і культу іудаїзму.

I. Теоретичні питання для семінарського заняття:

1. Історія, основи віровчення, напрямки і святі книги іудаїзму.
2. Основи вчення про пророків, душу та загробне життя.
3. Звичаї та символи іудаїзму.

1. Історія, основи віровчення, напрямки і святі книги іудаїзму

Іудаїзм, юдейство – релігійний, національний і етичний світогляд єврейського народу, одна з древніших монотеїстичних релігій людства. Послідовники іудаїзму називають себе юдеями. На питання, де виник іудаїзм, і історики, і богослови відповідають однаково: у Палестині. Історики вважають, що монотеїстичні уявлення євреїв сформувалися у релігію тільки у VII ст. до н.е. підчас правління в Іудеї (Південної частини Палестини) царя Іосії. На думку істориків, з першоджерел відоме не тільки сторіччя, але і рік початку переходу євреїв від древнеєврейської релігії до іудаїзму. Це був 621-й рік до н.е. У цьому році цар Іудеї Іосія видав указ, що забороняв вшанування усіх богів, крім одного. Влада почала рішуче винищувати сліди політеїзму: зображення інших богів знищувалися, як і святилища, присвячені їм; євреї, що приносили жертви іншим богам, суворо карались, навіть смертним вироком.

Богослови ж вважають, що іудаїзм сповідували вже перші люди: Адам та Єва. Відповідно, час створення світу і людини був водночас і часом виникнення іудаїзму. На думку істориків, цього єдиного Бога євреї називали ім'ям Яхве («Сущий», «Існуючий»). Служителі культу вважають, що стверджувати, наче Бога звали Яхве, неможна, бо якщо люди того далекого часу знали імя Бога, то теперішнє покоління людей по визначеній історичній причині Його імені не знає.

У релігієзнавстві прийнято виділяти у розвитку іудаїзму три історичних періоди: храмовий (у період існування Іерусалимського храму), талмудичний і равіністичний (з VI ст. по теперішній час). Сучасний ортодоксальний іудаїзм склався на основі руху фарисеїв (прушим), який виник у добу розквіту Маккавеїв (II ст. до н. е.).

У сучасному іудаїзмі немає єдиного та загальновизнаного інституту або особи, що є авторитетом джерела права, вчительства або влади. Джерела права (Галахі) сучасного ортодоксального іудаїзму: ТаНаХ (Письмова Тора) і Талмуд (Усна Тора). Галаха регулює, зокрема, ті сфери життя євреїв, котрі у інших правових системах

регулюються уголовним, громадським, сімейним, корпоративним та звичайним правом.

В іудаїзмі існують чотири напрямки. Головним є ортодоксальний іудаїзм. Він бере початок від часу виникнення іудаїзму як такого.

- 1) Ортодоксальний іудаїзм це загальна назва течій в іудаїзмі, послідовники яких дотримуються класичної форми єврейської релігії. Ортодоксальний іудаїзм вважає обов'язковим дотримання єврейського релігійного закону (Галаха) у тому вигляді, в якому він зафіксований у Талмуді та кодифікований у своді Шулхан арух. В ортодоксальному іудаїзмі існує декілька напрямків – литовський, хасидизм, модерністський ортодоксальний іудаїзм (від англ. Modern Orthodox Judaism), релігійний сионізм. Загальна кількість послідовників – більше 4-х мільйонів чоловік.
- 2) Караїмство виникло в Іраці у VIII ст. н. е. Караїми живуть в Ізраїлі, Польщі, Литві, Україні. Слово «караїм» означає «чтець», «той, хто читає». Основна особливість караїмства – відмова визнавати святість Талмуду.
- 3) Хасидизм виник у Польщі на початку XVIII ст. Хасиди є усюди, де існують євреї. Слово «хасид» означає «благочестивий». Хасиди вимагають від своїх послідовників «палкої молитви», тобто голосної молитви зі сльозами на очах.
- 4) Реформований іудаїзм виник на початку XIX ст. в Німеччині. Послідовники реформованого іудаїзму є у всіх державах, де мешкають євреї. Головне у ньому – обрядові реформи. Якщо в ортодоксальному іудаїзмі равіни (так називають служителів культу) підчас богослужіння одягають особливі культові одяги, то в реформованому іудаїзмі вони проводять богослужіння у цивільному вбранні. Якщо в ортодоксальному іудаїзмі равіни промовляють богослужбові молитви на івриті (так називають єврейську мову), то в реформованому іудаїзмі мовою тих країн, у яких мешкають євреї: в США – англійською, у Німеччині – німецькою, в Росії – російською. Якщо в ортодоксальному іудаїзмі жінки моляться окремо від чоловіків (або за перегородкою, чи на балконі), то в реформованому іудаїзмі жінки моляться в одному приміщенні з чоловіками. Якщо в ортодоксальному іудаїзмі равінами можуть бути тільки чоловіки, то в реформованому іудаїзмі равінами можуть бути також і жінки.

У віровченні іудаїзму можна виділити вісім основних положень. Це вчення:

- 1) про святі книги,
- 2) про надприродних істот,
- 3) про Машіаху (Месію),
- 4) про пророків,
- 5) про душу,
- 6) про загробне життя,
- 7) про харчові заборони,
- 8) про суботу.

Святі книги іудаїзму можна розділити на три групи. До першої групи входить одна книга-том, котру називають словом Тора (у перекладі з івриту – «Закон»). Тора – найголовніша, найбільш шанована книга в іудаїзмі. Усі

екземпляри Тори з давніх часів до наших днів пишуться вручну на шкірі. Тору зберігають в синагогах (так сьогодні називають юдейські будинки для молитви) в особливій шафі. Перед початком богослужіння усі равини у всіх країнах світу цілують Тору. Богослови за її створення дякують Богу і пророку Моїсею. Вони вважають, що Бог дав людям Тору через Моїсея. У деяких книгах пишуть, що Моїсей вважається автором Тори. Що стосується істориків, то вони думають, що Тора написана тільки людьми і почала вона створюватися у XIII ст. до н.е. Тора – це одна книга-том, але вона складається з п'яти книг-творів. Тора написана на івриті і цією мовою книги Тори мають такі назви. Перша: Берешит (у перекладі – «На початку»). Друга: Веелле Шемот («І ось імена»). Третя: Ваїкра («І воззвав»). Четверта: Бемідбар («В пустелі»). П'ята: Елле-гадебарім («І ось слова»).

До другої групи входить знову тільки одна книга-том: ТаНаХ. ТаНаХ – це одна книга-том, яка складається з двадцяти чотирьох книг-творів. А ці двадцять чотири книги діляться на три частини, і кожна частина має свою назву. До першої частини ТаНаХу входить п'ять книг, і ця частина зветься Торою. Перш священна книга, котра зветься Торою, водночас є складовою частиною другої священної книги, яка називається Танахом. До другої частини – Невіім («Пророки») – входить сім книг, до третьої – Хтувім («Писання») – входить дванадцять книг.

До третьої групи входить певна кількість книг-томів (а в кожному томі певна кількість творів). Це зібрання священних книг називається словом Талмуд («Вивчення»). В оригіналі (Талмуд написаний частково на івриті, частково арамейською мовою), перевданому у наш час, – це 19 томів. Усе книги-томи Талмуду поділяються на три частини: Мішну, палестинську Гемару та вавілонську Гемару

2. Основи вчення про пророків, душу та загробне життя

Відповідно головній ідеї іудаїзму, віруючі мають вшановувати пророків. Пророки це люди, яким Бог дав завдання і можливість возвістити людям істину. А істина, яку вони возвіщали, мала дві основні частини: істина про вірну релігію (як треба вірити в Бога) та істина про правильне життя (як треба жити). В істині про правильну релігію найважливішим елементом (часткою від частини) була розповідь про те, що чекає на людей в майбутньому. У книзі Танах згадуються 78 пророків і 7 пророчиць. Вшанування пророків в іудаїзмі виявляється у формі шанобливих розмов про них у проповідях і в побуті. Серед усіх пророків виділяються два великих: Ілія та Моїсей. Цих пророків вшановують також у формі особих ритуальних дій підчас релігійного свята Песах.

Богослови вважають, що Ілія жив у IX ст. до н.е. Як пророк він возвіщав істину, а окрім того, здійснив низку чудес. Коли Ілія жив в будинку бідної удови, то чудесним чином він поновлював у її оселі запаси муки та масла. Ілія воскресив сина бідної удови. Тричі по його молитвам з неба на землю сходяв вогонь. Він розділив води річки Йордан на дві частини і разом зі своїм супутником та учнем Єлисеєм пройшов через річку по сухому місцю. Про всі ці чудеса розповідається в книзі Танах. За особливі заслуги перед Богом Ілія бул взятий живим на небо.

У богослів'ї (і в іудейському, і в християнському) є дві відповіді на питання, коли жив Моїсей: 1) у XV ст. до н.е. та 2) у XIII ст. до н.е. Послідовники іудаїзму вважають, що одна з великих заслуг Моїсея перед євреями і перед усім людством

полягає у тому, що через нього Бог дав людям Тору. Але у Моїсея перед єврейським народом є і друга велика заслуга. Вважається, що Бог через Моїсея вивів єврейський народ з єгипетського полону. Бог дав вказівки Моїсею, а Моїсей, слідуючи цим вказівкам, привів євреїв до Палестини. Саме в пам'ять про цю подію і святкується іудейська Пасха.

Іудейська Пасха святкується 8 днів. Головним днем свята є перший. А головним способом святкування – святкова сімейна вечеря, яка називається словом «седер» («порядок»). Під час седери кожен рік наймолодший з дітей (звісно, якщо він вміє розмовляти і розуміє зміст того, що відбувається) питає самого старшого члена родини про значення свята Песах. І кожен рік найстарший член родини розповідає присутнім про те, як Бог через Моїсея вивів євреїв з Єгипту.

Вчення про душу мають усе релігії класового суспільства. В іудаїзмі існує декілька головних його пунктів. Душа – надприродна частина людини. Ця відповідь означає, що душа, на відміну від тіла, не підвладна законам природи. Душа не залежить від тіла, вона може існувати і без тіла. Душа існує як цілісне утворення або як сукупність найдрібніших часток, душа кожної людини створена Богом. Також душа безсмертна, а під час сну Бог у всіх людей тимчасово забирає душі на небо. Вранці Бог одним людям душі повертає, а іншим – ні. Люди, кому Він душу не повертає, помирають уві сні. Тому, прокинувшись, іудеї в особливій молитві дякують Господу за те, що він повернув їм душу. Решта релігій вважають, що доки людина жива, душа знаходиться в її тілі.

Вчення про загробне життя в іудаїзмі з часом змінювалося. **Можна говорити про три варіанти вчення про загробне життя, що послідовано змінювали одне одного:**

1) Перший варіант існував з часів виникнення іудаїзму до часів появи перших книг Талмуду. У цей час іудеї думали, що душі усіх людей – і праведників, і грішників – йдуть в одну і ту ж саму загробну країну, яку вони називали словом «шеол» («безодня», «порожнеча»). Шеол – це місце, де не було ні блаженства, ні тортур. Знаходячись у шеолі, душі усех померлих людей чекали приходу месії і рішення своєї долі. Після приходу месії на праведників чекала нагорода у вигляді щасливого життя на оновленій землі.

2) Другий варіант вчення про загробне життя існував з часів появи Талмуду і до другої половини нашого століття. В цьому варіанті зміст книг Талмуду трактувався наступним чином. Для отримання нагороди не треба чекати на месію: душі праведників негайно після розставання з тілом спрямовувалися Богом до небесного раю («ган еден»). А грішників спрямовували до пекла, в місце тортур. Для позначення пекла використовувалися слова «шеол» та «геенна». («Геенной» називалася долина поблизу Іерусалиму, де спалювали мусор. Це слово перенесли і на назву місця страждань душі після смерті її тіла.) При цьому вважалося, що євреї-іудеї потрапляють до пекла тільки на деякий час, а євреї-нечестивці і люди інших національностей («гої») назавжди.

3) Третій варіант викладається в ряді творів сучасних богословів. Порівняно з другим варіантом у третьому є лише одна зміна у розумінні вигляду загробного життя. Але це дуже суттєва зміна. Небесну нагороду, на думку ряда богословів, здатні отримати не тільки євреї-іудеї, але і люди інших національностей та іншого світогляду. Більш того, євреям заслужити небесну нагороду важче, ніж неєвреям.

Людям інших національностей достатньо притримуватися моральних основ, і вони заслужать життя у раю. Євреї же мусять не тільки жити морально, але і дотримуватися усіх чисто релігійних вимог, котрі іудаїзм ставить перед віруючим іудеєм.

3. Звичаї та символи іудаїзму

Іудаїзм як образ життя потребує ритуалу. Для євреїв кожен обряд нагадує про те, яке місце Бог займає в їх житті. Релігійна практика розглядається як дисципліна, що сприяє вдосконаленню характеру кожного, як форма настанови. Вона дає єврею можливість знову пережити досвід свого народу і через це підсилює його відданість; це спосіб виживання народу і збереження віри.

Молитва

Єврей забор'язаний молитися кожного дня, три рази на день. Вважається, що його молитви моральні і не ворожі по відношенню до інших. Молитва має творитися у стані занурення в себе. Найкраще молитися в синагозі, оскільки колективна молитва більш дієва.

Харчові заборони

Іудеї мусять дотримуватися певних харчових заборон. Найбільш важливі з них три. По-перше, їм заборонено куштувати м'ясо тих тварин, які в Торі названі нечистими. Список нечистих тварин на основі вивчення Тори укладають равіни. До нього, зокрема, входять свині, зайці, коні, верблюди, краби, омари, вустриці, м'ясо кріля, тощо. По-друге, їм заборонено куштувати кров. Саме тому можна їсти тільки знекровлене м'ясо. Таке м'ясо називають «кошерним» («кошер» з івриту пекладається як «гідний», «правильний»). В-третє, заборонено одночасно їсти м'ясу та молочну їжу (наприклад, пельмені зі сметаною). Якщо спочатку іудеї їли молочну страву, то перед куштуванням м'ясної вони мусять або прополоскати рота, або з'їсти щось нейтральне (наприклад, шматочок хліба). Якщо спочатку вони їли м'ясу страву, то перед куштуванням молочної вони мусять витримати перерву не менш, ніж в три години. В Ізраїлі у їдальнях є два віконця для видачі їжі: окремо для м'ясної і окремо для молочної їжі.

Свята

Серед головних свят і священних днів – Шабат (Субота), щотижневий день спокою в пам'ять про створення світу та вихід з Єгипту; Рош ха-Шана (Новий рік), річниця створення світу і день духовного і морального оновлення; Йом-кіпур (Судний день), день каяття і повернення до Бога через духовне оновлення і добрі вчинки; Суккот (Кущі), дев'ять днів (в Ізраїлі та у реформістів вісім), присвячених збору осіннього врожаю та нагадуючих про блукання у пустелі, останній день свята – Сімхат Тора (Радість Тори); Песах (Пасха), що знаменує початок весни і визволення з єгипетського рабства; Шавуот (П'ятидесятниця), частково землеробське свято, але насамперед – згадка про день, коли Моїсей отримав Тору на горі Синай; Ханука (свято Освячення, або Свято Вогнів), що відзначається на честь перемоги Маккавеєв над військами Антіоха Епіфана, у результаті якої євреї домоглися свободи сповідання своєї релігії; Пурім (свято Жеребів, або Есфірі), що знаменує поразку Амана, який задумав знищення євреїв; Тіша бе-Ав (Дев'яте ава), день скорботи в пам'ять про знищення Першого і Другого храмів.

Обряди народження і повноліття

Коли народжується немовля чоловічої статі, йому обрізають крайню плоть, щоб союз-договір з Богом був відзначений знаком на тілі. Хлопчики отримують ім'я при обрізанні. Дівчаток нарекають ім'ям у синагозі. Обряд викупа хлопчиків-первістків здійснюється на тридцятий день після народження. У зв'язку з початком навчання дітей також здійснюють обряди посвяти. Досягнувши 13 років хлопчики (а в консервативних і деяких реформістських громадах також і дівчатка) беруть участь у церемонії бар-міцва (у дівчат – бат-міцва), яка дозволяє їм увійти до спільноти Ізраїлю в якості повноправних членів, відповідальних за свої вчинки. У 19 ст. в консервативних і реформістських громадах для парубків та дівчат була введена церемонія конфірмації, яка зазвичай відбувалася в день свята Шавуот.

Шлюбна церемонія

Спочатку відбуваються урочисті заручини (помолвка). Потім у суботу, що передує весіллю, нареченого запрошують у синагозі до читання Тори (у реформістських громадах це зазвичай не практикується). Під час шлюбної церемонії наречений з нареченою стоять під хупою – балдахіном. Стоячи під хупою, наречений з нареченою випивають вина з одного келиха. Наречений одягає обручку на вказівний палець нареченої і промовляє древню формулу, яка провозглашає, що чоловік бере жінку за дружину. Промовляються сім благословінь во славу Божу (у реформістів одно). В пам'ять про знищення Храму наречений розбиває келих, з якого він з нареченою пив вино (в реформістських громадах цього не роблять). Заключне благословіння прийнято у реформістів. В ортодоксальних громадах на церемонії також читається шлюбний контракт (кетуба).

Похорон

Перед смертю людина сповідується. Родичі покійного надривають на собі одяг (цей звичай розповсюджений серед ортодоксів). В пам'ять небіжчика запалюють свічку. Тіло небіжчика одягають в білий саван (у ортодоксів). Під час поховання читають «Каддіш», молитву, що прославляє Бога і виражає готовність прийняти його волю. Глибока жалоба триває тиждень, протягом якого родичі не виходять з дому (у реформістів цей період коротший). Ті, хто в скорботі, читають «Каддіш» в синагозі протягом одинадцяти місяців. Через рік на могилі встановлюється надгробок. Річницю смерті («Йорцайт») відзначають запалюванням споминальної свічки та читанням «Каддіша». На свята Йом-кіпур, Суккот, Песах та Шавуот здійснюють споминальну службу, під час якої читають споминальну молитву «Ізкор».

Символи іудаїзму: Суттєве значення в іудаїзмі мають молитва Шма та дотримання Шабату. Один з зовнішніх символів іудаїзму з ХІХ ст. – шостикінцева Зірка Давида. Більш древнім символом іудаїзму являється семисвічник (Менора), який, згідно Біблії та традиції, стояв у Скінії та Іерусалимському храмі.

Іудаїзм був важливим ідейним джерелом для двох найбільших релігій світу – для християнства та ісламу. Іудаїзм першим в історії людства провозгласив монотеїзм, поглиблений вченням про створення людини Богом по своєму образу і подоби наслідком чого стала любов Бога до людини, прагнення Бога допомогти людині і впевненість в остаточній перемозі Добра. Дві головні священні книги іудаїзму – Тора і Танах – стали священними також і для християн. Багато ідей цих книг були повторені у священній книзі мусульман – Корані. В Ізраїлі іудаїзм сьогодні є державною релігією. У законодавстві, суді та інших сферах життя широко

використовуються талмудичні принципи. Релігія в Ізраїлі є невід'ємною частиною державної політики, вона не відокремлена від держави і відіграє важливу роль в сферах суспільного і приватного життя – від народження людини до його поховання.

Цільові навчальні завдання:

1. Людина, яка виконує функції священника в іудаїзмі, – це ...

- a.* левіт
- b.* равін
- c.* цадік
- d.* кантор
- e.* шамаш

2. Першим іудеєм, згідно іудаїзму, був:

- a.* Ной
- b.* Авраам
- c.* Адам
- d.* Ісаак
- e.* Моїсей

3. Святе Письмо в іудаїзмі - це:

- a.* Тора
- b.* Кабала
- c.* Коран
- d.* Біблія
- e.* Танах

4. Шабат в іудаїзмі - це:

- a.* піст скорботи і жалоби в пам'ять про знищення Першого і Другого Храмів у Іерусалімі
- b.* свято порятунку народу Ізраїлю від повного винищення під час Вавілонського полону
- c.* час відпочинку і заборони будь-якої діяльності
- d.* свято запалювання свічок на честь визволення Іерусалимського храму;
- e.* свято, присвячене збору врожаю

5. Складові Танаху - це:

- a.* Тора
- b.* Талмуд
- c.* Мішна
- d.* Невіім
- e.* Ктувім
- f.* Гемара
- g.* Кабала

6. Напишіть назви трьох ортодоксальних напрямків іудаїзму. Охарактеризуйте їх.

7. Іудаїзм є:

- a.* світовою релігією
- b.* народно-національною релігією
- c.* народно-національною локальною релігією

- d. народно-національною релігією давнини
- e. пантеїстичною релігією

8. У чому полягає особливість реформованого іудаїзму?

9. Єдиною державою в світі, де іудаїзм визнаний державною релігією, є:

- a. США
- b. Ізраїль
- c. Німеччина
- d. Єгипет
- e. Швеція

10. Для етики іудаїзму характерне пониження статусу жінки. Вона не може бути свідком на суді, виходити на вулицю без покрыву, тощо. Кожен віруючий єврей кожного дня промовляє молитву, у якій дякує богу за те, що він не створив його жінкою, а жінка - за те, що бог створив її для скорення чоловікові. Прокоментуйте це.

II. Завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Що таке шабат?
2. Що таке «кошер»?
3. Що таке Галаха?
4. Що таке «шеол»?
5. Що таке Тора?
6. Для чого необхідна молитва, дотримання харчових заборон і т. д. в іудаїзмі?
7. Назовіть святі книги іудаїзму і охарактеризуйте їх.
8. Назовіть символи іудаїзму і опишіть їх.
9. Коротко опишіть основи віровчення іудаїзму.
10. У чому полягають уявлення про загробне життя в іудаїзмі? Як вони змінювалися з плином часу?

Теми рефератів:

1. Книга Зоґар і Кабала.
2. Іудейські свята.
3. Апокаліптика Старого Заповіту.
4. Джерела формування юдаїстського монотеїзму.
5. Специфіка ставлення іудаїзму до релігій інших народів.
6. Звичаї і традиції єврейських громад.
7. Єврейський містицизм.
8. Іудейські громади на території України.

Література:

1. Барац А. Лиқи Тору. М. – Іерусалим, 1995.
2. Вук Г. Еврейский образ жизни. Іерусалим – М., 1993.
3. Козодой Р. Еврейские праздники. М., 1993.
4. Кон-Шербок Д., Кон-Шербок Л. Иудаизм и христианство: Словарь. М., 1995.
5. Краткая еврейская энциклопедия, тт. 1–7. Іерусалим, 1976–1994.
6. Миркина З.А., Померанц Г.С. Великие религии мира. М., 1995.

7. Пилкингтон С.М. Иудаизм. М., 1998.
8. Телушкин Дж. Еврейский мир: Важнейшие знания о еврейском народе, его истории и религии. М. – Иерусалим, 1999.
9. Штейнзальц А. Введение в Талмуд. М., 1993.

Тема 8. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СВІТОВИХ РЕЛІГІЙ. БУДДИЗМ ЯК СВІТОВА РЕЛІГІЯ

Ключові слова: світові релігії, буддизм, християнство, іслам, страждання, бажання, Будда, чотири «благородні» істини, «благородний шлях восьми сходинок», сансара, карма, нірвана, бодхисаттва, дхарма, шун'ята, сантана, Трипітака.

Актуальність теми. Світові релігії здійснили величезний вплив на розвиток людської цивілізації та культури. Розуміння підвалин цих релігій, їхніх суттєвих ознак дає можливість дослідити природу ціннісно-нормативних аспектів людського буття, зрозуміти релігійні джерела людської цивілізації. Дослідження основ буддизму як однієї із самих найдавніших світових релігій допоможе пізнати цілий пласт східної культури та світосприйняття, познайомитись з першою великою релігійною концепцією спасіння людини.

Загальна мета. Дати загальну характеристику трьом світовим релігіям, представити буддизм як релігію подолання страждань та шлях вдосконалення буття людини.

Конкретні цілі:

- дати загальну характеристику трьом світовим релігіям – буддизму, християнству, ісламу;
- охарактеризувати буддизм як шлях подолання страждань та вдосконалення людського буття.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Загальна характеристика світових релігій.
2. Буддизм як світова релігія: передумови виникнення. Життя Гаутами Будди.
3. Сутність буддійського віровчення.
4. Священні тексти буддизму, буддійські організації та особливості культу.

1. Загальна характеристика світових релігій.

Світові або наднаціональні релігії – це релігійні вірування, що охоплюють власним впливом і запрошують до кола своїх послідовників усі верстви населення різних культур та держав світу.

Для таких релігій, зокрема, характерно:

- **планетарність** – тобто розповсюдженість в усіх регіонах планети;
- **космополітизм** – безмежність популярності, незалежно від будь-яких політичних, національних, мовних кордонів та бар'єрів;

- **масовість** – усі світові релігії разом сповідуються більш ніж половиною населення Землі.

Таким чином, виходячи з означених критеріїв, лише три релігії відповідають статусу світових – буддизм, християнство та іслам. Саме у такому порядку вони з'являлися в історії людської цивілізації.

Слід зазначити, що процес появи світових релігій – це результат закономірного розвитку класового суспільства, окремих держав, наслідок розширення соціально-економічних, політичних, культурних контактів між різними країнами світу.

2. Буддизм як світова релігія: передумови виникнення. Життя Гаутами Будди

Буддизм (оригінальна назва – Дхарма (Закон, Вчення) або Буддга-дхарма (Вчення Будди)) є найстарішою світовою релігією, що виникла близько 2,5 тис. років тому в Індії і незабаром поширилася у більшості регіонів Азії. Оскільки в цій релігії немає офіційної реєстрації прибічників, важко точно назвати кількість буддистів. За різними джерелами їх близько 700 млн.

Дискусійним вважається і сам час виникнення буддизму, адже існують дві версії дати смерті фактичного ідейного засновника релігії Сіддхартхи Гаутами – 486 до н.е. (підтримується буддологами, які вважають, що Будда помер близько 400 до н.е., ще до походів Олександра Македонського в Індію) і 544 до н.е. (офіційно визнана ЮНЕСКО як дата заснування релігії).

Буддизм як віровчення має потужні ідейні джерела – систему первісних релігійних вірувань, міфів, світоглядних систем та філософських поглядів, які було популярними у стародавньому світі, зокрема у Ведах. Однак наявні ідеологічні запозичення є не механічним копіюванням витоків, а скоріше іншою, самобутньою інтерпретацією.

Існували також певні соціальні передумови появи та подальшого розвитку буддизму в Індії. Це класова нерівність індійського суспільства, а також його кастовість, зародження рабовласництва, поява перших рабовласницьких держав. Усі ці явища чудово ілюстрували головні ідейні засади нової релігії.

Більшість дослідників вважає, що Сіддхартха Гаутама був реальною історичною особою, яка жила у Північній Індії. Згідно з буддійською міфологією Будда (з санскриту будх – будити, пробуджуватися; просвітлений) після численних перероджень прийшов на землю, аби виконати місію порятунку, вказавши людству шлях до виходу із страждань. Для свого останнього переродження (всього їх було 550) він обрав образ царевича Сіддхартхи, який належав до знатного роду Гаутама.

Матері Сіддхартхи – дружині правителя Махамая – якось наснилося, що в її бік увійшов білий слон. Незабаром вона народила немовля, яке з'явилося на світ цим же незвичним шляхом (вийшло з боку), і вже на сьомий день зробило кілька кроків, подавши клич, «який почули усі боги Всесвіту». Старий мудрець Асита знав про близький прихід великого пророка, і ледь побачивши немовля, одразу ж визнав в ньому майбутнього духовного лідера. Проте батько-правитель не хотів втрачати сина, що неминуче сталося б, якби той вирішив присвятити себе релігійному або політичному шляхові. Тому він оточив дитину розкішшю, приховавши від неї всі непривабливі сторони життя. Хлопчик здобув вишукану освіту, вражав оточуючих

своїми незвичними здібностями, силою, спритністю та розумом. Досягнувши зрілості, він одружився, згодом дружина народила йому сина.

Одного разу, проїжджаючи колісницею по місту, Сіддхартха побачив вкритого виразками хворого чоловіка (і збагнув, що існують хвороби), згорбленого роками немічного діда (усвідомив існування старості), похоронну процесію (зрозумів, що є смерть) і поглиненого в глибокі роздуми аскета (побачив можливість відмови від зайвих бажань). Ці чотири зустрічі перевернули його «щасливий світогляд», адже Сіддхартха вперше довідався про властиві людині страждання. Тієї ж ночі у 29-річному віці він втік з дому, щоб знайти шлях, який визволив би його і людство від страждань.

Через сім років складного мандрівного життя, самопізнання та самоаналізу, в момент медитації під деревом бодхи (дерево пізнання) Сіддхартха дістав просвітління. Йому відкрилися усі закони існування Всесвіту, він пізнав «чотири благородні істини» та шлях спасіння. З цього моменту він став Буддою. Впродовж наступних 40 років, оточений учнями, Будда мандрував містами та селами долини Гангу, творячи чудеса й проповідуючи своє вчення. Помер Будда в Кушинагарі у 80-літньому віці, в день свого народження.

В самій догматиці буддизму її засновник є шанованим Великим Вчителем і просвітленою істотою, що змогла самостійно пояснити життя і знайти спосіб досягнення досконалості. Буддою прийнято називати будь-кого, хто може досягти просвітління.

3. Сутність буддійського віровчення

Вже у першій своїй проповіді Будда виклав чотири «благородні» істини, які стали основою майбутньої релігії:

1. **Жити – означає страждати.** Згідно канонам буддизму, людина завжди перебуває у «стані майя», тобто в ілюзії, і як наслідок, страждає. В буддизмі страждання тотожне самому існуванню, тобто будь-який спосіб існування є стражданням. Найяскравішими формами вияву страждання є народження, хвороба, старість, смерть, необхідність терпіти навколо себе те, чого не любиш, чи навпаки, відсутність поруч того, кого любиш, тощо.

2. **Причина страждань – людські бажання**, зокрема жадоба чуттєвих насолод, влади, багатства тощо. Будь-які бажання призводить до певних вчинків, що і створюють карму.

Загалом, **карма** – це вселенський закон невідворотного впливу на будь-яку живу істоту наслідків її ж власних дій. Якщо, наприклад, людина бідна, нещасна, хвора, то у попередніх переродженнях вона вела неправедний спосіб життя. При несприятливій кармі людина може навіть перевтілитись у тварину, комаху, рослину, а завдяки хорошій кармі – стати ангелом, або здобути багатство і щастя. Таким чином, карма є також певним особистим «багажем» (позитивним та негативним) людини, підставою для того чи іншого перевтілення.

3. **Для звільнення від страждань треба позбавитися усіх бажань, визволитися та відокремитися від них.** Це призведе до повного припинення будь-якого існування, до виходу з «колеса буття» – **сансари** – так буддисти зуть коловорот народжень у видимому матеріальному світі, в якому дух, перевтілюючись з одного тілесного стану в інший, стає залежним, замикається, ніби у клітці.

4. **Позбавлення від бажань врешті решт приводить віруючого до головної мети буття – злиття з Буддою, тобто занурення у нірвану – стану найвищого просвітління та досконалості усіх елементів й енергій у людині, якого можна досягти лише після фізичної смерті.**

Але для цього ще при житті кожен має пройти певний практичний шлях особистісного вдосконалення, так званий **«благородний шлях восьми сходинок»**, що складається з наступних складових:

1. **Правильні погляди, знання**, що засновані на «благородних істинах».
2. **Правильне прагнення**, тобто готовність до подвигу в ім'я істини.
3. **Правильна мова**, тобто доброзичлива, щира, правдива.
4. **Правильна поведінка**, що включає п'ять головних принципів:
  - не шкодити живим істотам (не вбивати);
  - не брати чужого (не красти);
  - утримуватися від заборонених статевих контактів (не торкатися чужої дружини);
  - не виголошувати марних і оманливих промов (не обманювати);
  - не вживати хмільних напоїв (не пиячити).
5. **Правильний спосіб життя**, тобто мирний, чесний, чистий.
6. **Правильне зусилля**, тобто самовиховання й самовладання.
7. **Правильна увага**, тобто активна пильність свідомості, самоаналіз.
8. **Правильне зосередження**, тобто вірні методи споглядання й медитації (таке опанування свого тіла і дихання, яке сприяє духовній концентрації; при цьому тіло невіддільне від духу).

Тих, хто вже надзвичайно наблизився до нірвани, проте свідомо залишається на Землі задля допомоги іншим людям буддисти називають **бодхисаттвами**. Цього стану кожна людина може досягти ще при житті.

В ідеології буддизму немає жорстких наказів, заборон, комплексу вини. Це швидше схвалення гарних вчинків та утримання від непристойних дій, обману, насилля, зла.

Кожна людина може пройти свій шлях до нірвани, бо має усі здібності, можливості або фактори, які дозволяють відбутися подібній трансформації, тобто кожний володіє «природою Будди», маючи передусім розум (а значить здатність розуміти й знати) і серце (здатність проявляти почуття стосовно інших). Ці здібності є основним «робочим матеріалом» на шляху до нірвани. Проте кожен має сам вирішувати для себе, яким правилам і в якій мірі слідувати, бо людина сама несе відповідальність за свої вчинки та їхні наслідки.

В буддійській доктрині відсутня концепція Бога як творця та управителя світу. Всесвіт не був створений, він є чередою «пустих явищ» (**шун'ята**), має багатшарову структуру (існує 31 сфера буття, що розташовані одна над одною), все тут є відносним і підкорюється закону карми. Проте боги як такі (всього їх нараховується близько 100 тисяч) звичайно існують: так, наприклад, в центрі світу знаходиться гора Міру, на вершині якої є «небо 33 богів» на чолі з Шакрою. Однак ці боги не мають серйозної могутності або ж виняткового положення порівняно з іншими живими істотами. Навіть боги вищої сфери (сфери форм) не позбавлені недоліків, боги нижчих світів (сфери чуттєвого) взагалі переживають ті ж почуття і бажання, що й звичайні люди, а мешканцям найнижчого зі світів навіть притаманні похоть,

ревності, гнів. Усі боги теж прагнуть нірвани, єдиний шлях до якою – втілитися у людське тіло та прожити земне життя.

Досить цікавою є і буддійська концепція людини, яка вважається високодуховною істотою, проте ув'язненою в плоті через систему неминучих перевтілень. При цьому заперечується існування індивідуальної душі (**атмана**) як такої у її традиційному розумінні – тобто певної нематеріальної субстанції, що перевтілюється. Усе в світі є наслідком нескінченного руху **дхарм** (окремих духовних частинок), різні комбінації яких утворюють предмети, тварин, людину. Розпад окремої комбінації дхарм призводить до смерті, після якої дхарми не зникають, а об'єднуються у нові комплекси, внаслідок чого і відбувається переродження. Конкретну форму цього переродження визначає карма. Отже, кожна жива істота (у тому числі людина) є динамічною психофізичною цілісністю, «осередком свідомості і духу», індивідуальним та неповторним потоком психофізичного життя, для позначення якого навіть використовується спеціальний термін – **сантана**. Життя, у такому разі, є лише швидкоплинним набором почуттів, вражень та турбот.

4. Священні тексти ,буддизму, буддійські організації та особливості культу

Святим Письмом буддистів є **Трипітака** (санскр. – три кошики) – це збірка, в якій учнями Будди зафіксовано одкровення свого вчителя. Трипітака складалася протягом багатьох століть і має три частини:

1. **Віная-пітака («кошик правил поведінки»)** – містить правила, яких необхідно дотримуватися, зокрема буддійським ченцям.

2. **Сутта-пітака («кошик сутр»)** – збірка притч, поем, афоризмів, бесід, легенд, коментарів улюбленого учня Будди – Ананди, за допомогою яких ілюструються основні положення буддизму.

3. **Абхидхарма-пітака («кошик тлумачення вчення»)** – етико-філософський трактат про вічні проблеми буття, що турбували самого Будду.

Канонічними книгами також вважаються **Суттаніпата** (збірка поем про Будду і його учнів) та **Джатакі** – збірка розповідей, казок, легенд про 550 попередніх перероджень Вчителя.

Буддійська канонічна література є настільки величезною за обсягом, що на її засвоєння зазвичай йде не менше 20 років людського життя. Спочатку віруючий послідовно засвоює загальні дисциплінарні правила, згодом – зміст проповідей і висловлювань Будди та його провідних послідовників, і лише потім – більш глибокі й складні тексти і трактати.

Що стосується способу організації буддистів, то єдиною її формою є монастирі, де ченці дотримуються статуту, підкоряються загальним зборам **сангхи** (чернечої громади) та обраному настоятелю. Для вирішення найважливіших проблем віри буддисти збираються на **сангіті** (соборі), яких за весь період існування релігії було лише шість.

Перший буддійський собор, на якому було канонізовано Трипітаку, відбувся вже через три місяці після смерті Будди. Другого собору довелося чекати 100 років, і саме тут стався розкол сангхи. Під час третього собору (близько 250 року до н.е.) царь Ашок проголосив Буддизм державною релігією Індії. Увійшов в історію п'ятий собор (1871 р.): тут було ухвалено уніфікований текст Трипітаки, який згодом

вирізьбили на 729 кам'яних плитах, над кожною з яких побудували невеликий храм, створивши, таким чином, своєрідну бібліотеку, що стала центром поклоніння буддистів усього світу. Останній – шостий – собор (1954—1956 рр.) було присвячено 2500-річчю з дня остаточного звільнення Будди.

Буддизм визнає необхідність шанування Будди та інших численних божеств. Звідси – складний культ поклоніння їм, який охоплює особисте і громадське життя віруючих: щоденні молитви і жертвопринесення статуям Будди Гаутами, іншим буддам та бодхисаттвам, паломництво до святих місць, обходи храмів, поклоніння численним реліквіям – мощам Будди і святих, предметам, що їм належали і якими вони користувалися. До реліквій також відносять місця, що пов'язані з життям Будди і святих, особливо ті, де Будда народився, став просвітленим, виголосив першу проповідь, помер і пішов у нирвану.

Буддизм виробив й власну особливу форму культової практики – **бхавану**. Це заглиблення віруючого у свій внутрішній світ з метою роздумів над вченням Будди.

Цільові навчаючі завдання:

1. Слово «Будда» означає:

- a.* назву міста, де народилася майбутня релігійна фігура Буддизму
- b.* ім'я, що його отримала майбутня релігійна фігура Буддизму при народженні
- c.* статус Бога для всіх віруючих
- d.* стан розуму, найвищу точку розвитку та просвітління

2. У чому полягає сенс життя людини відповідно до буддійського віровчення?

Проведіть паралелі з іншими відомими Вам концепціями сенсу життя.

3. Нірвана – це:

- a.* особлива місцевість, куди хоча б раз у житті має потрапити кожен віруючий
- b.* стан найвищого просвітління та досконалості усіх елементів й енергій у людині
- c.* значуща релігійна фігура у Буддизмі
- d.* процес переходу людини з одного життя до іншого

4. Одним з принципів буддизму є: «Шануй свою віру та не ображай віру інших людей». Наскільки такий підхід є гуманним?

5. Закон невідворотного впливу на живу істоту наслідків її ж власних дій у буддизмі називається:

- a.* Дхарма
- b.* Будда
- c.* Карма
- d.* Нірвана
- e.* Сансара

6. Вірними судженнями про буддизм з наведених є:

- a.* одним з шляхів досягнення нірвани є контроль за власними діями, вчинками та думками
- b.* Будда вважав, що справжнього просвітління людина може досягти лише у ізоляції від оточуючого її середовища

- c. людина у Буддизмі є приреченою до постійного страждання, з якого немає виходу
- d. життя підпорядковане закону карми

7. О. Реріх у книзі «Основи буддизму» так прокоментувала значення Будди для людської цивілізації: «Він дав нам вчення про те, як кожного дня можна пізнавати світ в його розмаїтті». Чи згодні Ви з цією думкою? Відповідь поясніть.

8. Той, хто при житті наблизився до нирвани, зветься:

- a. буддою
- b. богом
- c. бодхисаттвою
- d. Сіддхартхою

9. Трипітака складається з:

- a. двох частин
- b. трьох частин
- c. чотирьох частин
- d. п'яти частин

10. «Перемога породжує ненависть, переможений живе у смутку. У щасті живе лише спокійний, що відмовився від перемог і поразок». Які буддійські цінності знайшли своє відображення у цьому фрагменті?

11. Дхарма – це:

- a. окрема духовна частинка Всесвіту
- b. закон невідворотного впливу на живу істоту наслідків її ж власних дій
- c. стан найвищого просвітління та досконалості усіх елементів й енергій у людині
- d. ім'я бога в буддизмі

II. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Чому саме буддизм, християнство та іслам вважаються світовими релігіями?
2. Коли і де виник буддизм? Чи можна вважати буддизм монотеїстичною релігією?
3. Охарактеризуйте чотири «благородні» істини буддизму та «благородний шлях восьми сходинок».
4. Як буддизм пояснює сутність людського життя, його сенс?
5. Охарактеризуйте буддійську концепцію Бога.
6. Що таке сансара? Чому сансару іноді називають тюрмою людського духу?
7. Що таке карма? Чому це поняття вважається одним з ключових у буддизмі?
8. Хто такі будди і бодхисаттви?
9. Як в буддизмі називаються Священні тексти і з яких частин вони складаються?
10. У чому полягають особливості буддійського культу?

Теми рефератів:

1. Світові релігії та їхня характеристика.
2. Світові релігії та їхній вплив на людську цивілізацію і культуру.
3. Концепція спасіння у світових релігіях.

4. Буддизм як світова релігія: загальна характеристика.
5. Гаутама Будда: життя та вчення
6. Гаутама Будда та його община.
7. Віровчення буддизму та його актуальність.
8. Філософські засади буддизму.
9. Концепція карми у буддизмі.
10. Концепція нирвани у буддизмі.
11. Вплив буддизму на розвиток східної культури та цивілізації.
12. Буддизм та сучасність.

Література:

1. Буддизм и культурно-психологические традиции народов Востока. – Новосибирск: Наука. Сиб.отд-ние, 1990. – 216 с.
2. Буддизм: Словарь. – М., 1992. – 287 с.
3. Будон Р. История буддизма. – СПб., 1999.
4. География буддизма // Наука и религия. – 1995. – № 6. – С. 15-27.
5. Его Святейшество Далай-Лама и доктор Г.К. Катлер Искусство быть счастливым. Руководство для жизни / Перев. с англ. – М.: София, 2007. – 336 с.
6. История религии. В поисках Пути, истины и жизни. По книгам протоирея Александра Меня. – М., 1994. – 480 с.
7. Кандалинцев В. Параллели христианства и буддизма // Вопросы философии. – 2001. – № 3.
8. Корнев В.И. Внеземные истины буддизма // Наука и религия. – 1995. – № 6. – С. 12-14.
9. Мень А. Проповедь Гаутамы Будды // Наука и религия. – 1991. – № 11. – С. 16-18.
10. Ольденберг Г. Будда: его жизнь, учение и община. – М., 1990. – 399 с.
11. Писарева Е. Карма (закон причин и следствий) // Неведомый мир. – 2001. – № 3.
12. Поликарпов В.С. История религий: лекции и хрестоматия. – М., 1997. – 312 с.
13. Радугин А.А. Введение в религиоведение. – М., 1999. – 302 с.
14. Рокотова Н. (Е.И. Рерих) Основы Буддизма. – Рига-Москва: Угунс, 2002. – 192 с.
15. Сайт Ассоциации «Буддизм в Интернете» // Доступно на: <http://buddhist.ru/>
16. Сайт Духовного управления буддистов в Украине // Доступно на: <http://ningma.org.ua/>
17. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини: Навчальний посібник / За заг. ред. А.П. Алексеєнко, В.М. Лісового. – Харків: Колегіум, 2010. – 340 с.
18. Тихонравов Ю.В. Религии мира. – М., 1996 – 336 с.
19. Учение чань (дзэн)–буддизма о человеческой природе и индивидуальности // Панфилова Т.В. Человек в мировоззрении Востока. – М.: Знание, 1991.–С. 30-38.

Тема 9. РІЗНОВИДИ СУЧАСНОГО БУДДИЗМУ

Ключові слова: буддизм, страждання, Будда, тхеравада, махаяна, дзен-буддизм, ваджраяна, ламаїзм, японський буддизм, сансара, нирвана, саторі, архат, мантра, тантри, янтра, бодхисатва, лама.

Актуальність теми. Розуміння ідеологічних, організаційних та обрядових відмінностей напрямів сучасного буддизму дасть змогу виявити культурні, історичні та релігійні передумови розвитку різних регіонів та країн світу, дозволить окреслити межі та потенціал взаєморозуміння і взаємоповаги серед прихильників буддистської віри, які належать до різних релігійних таборів.

Загальна мета. охарактеризувати основні школи сучасного буддизму і виявити специфіку його національних течій.

Конкретні цілі:

- схарактеризувати основні школи сучасного буддизму;
- визначити специфіку національних течій в буддизмі.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Школи сучасного буддизму.
2. Національні течії в буддизмі.

1. Школи сучасного буддизму

Буддизм не є цілісним вченням. У спеціалізованій літературі відносно нього можна навіть зустріти назву з дещо іншим смисловим значенням – буддизми. Майже від початку свого існування всередині релігії точилася боротьба між її різноманітними течіям, сектами, традиціями. У сучасному буддизмі поміж інших особливо виділяються чотири школи – тхеравада, махаяна, ваджраяна та ламаїзм. Усі вони значною мірою різняться і за доктринальними положеннями, і за характером культової практики. При цьому кожна з гілок буддизму вважає, що саме вона представляє справжнє вчення Будди.

1. Тхеравада (*санскр. – вчення старійшин*) – один із основоположних напрямів буддизму, що оформився внаслідок його розколу на рубежі I-II ст. н.е. Також він відомий як **хінаяна** (*санскр. – мала колісниця, вузький шлях спасіння*), проте самі прибічники цієї течії виступають проти такої назви. Тхераваду сьогодні сповідують більше 130 млн. людей в Шрі-Ланці, Лаосі, М'янмі, Таїланді, частково в Малайзії та В'єтнамі. Тхеравада тісно взаємопов'язана з раннім буддизмом. Це найстаріша із буддистських шкіл, початковий філософський буддизм в усій його чистоті й ортодоксальності. Вона будує вчення та практику на словах Будди, збережених в стародавньому Палійському каноні, тексти якого сприймаються як автентичні усіма гілками буддизму.

Практика тхеравади спирається на розвиток «правильної уваги», що призводить до формування «правильних якостей». Визначальний акцент робиться на особистому спасінні, на власних зусиллях людини задля звільнення від пут сансари.

Послідовники цієї течії відмовляються від усього мирського, вважаючи, що досягти святості та нірвани можливо лише через чернецтво, шляхом багатьох перероджень. Звідси і сповідання «вузького шляху спасіння» та ідеалу **архата** (*санскр. – гідний, праведник*) – так називали людей (зокрема найближчих учнів Будди), що змогли вийти з сансари. Таким чином, тхеравада – це, скоріше, вчення

ченців і для ченців, кожен з яких, вступивши до монастиря, мав відмовитися від усього світського та підкорюватися більше 200 суворим правилам та заборонам. Однак у будь-який момент чернець міг повернутися до мирського життя.

Тхеравада визнає Будду земною істотою виняткових моральних чеснот, Великим Учителем, який кожні 5 тисяч років приходив на Землю та вказує людям шлях до спасіння. Вся обрядовість цього релігійного напряму пов'язана з культом Будди, вшануванням місць його життя, прагненням зберегти в пам'яті кожне слово, кожний жест, епізод його біографії.

2. Махаяна (санскр. – велика колісниця) – найбільша течія буддизму. Сягаючи своїми витокami самих коренів релігії, самостійним напрямом махаяна стала у I ст. н.е. Його засновником вважається буддійський філософ-проповідник Нагараджуна. За різними підрахунками зараз прибічниками махаяни є близько 400 млн. віруючих у Китаї, Японії, Непалі, Індії, Кореї, В'єтнамі та Тибеті.

На відміну від тхеравади, махаяна пропагує доступність шляху спасіння будь-якому мирянину, а не лише ченцям. І цей шлях у Махаяні більш простий та зрозумілий – духовна досконалість, молитви та заклинання, тісне спілкування з ченцями (які виступають проміжною ланкою між світом людей, бодхисаттвами та богами). Не завжди зрозуміла для віруючого концепція нірвани у махаяні замінена ідеєю раю (знаходиться між земним світом та нірваною) та пекла (куди потрапляють злісні порушники буддійських законів).

Послідовник махаяни мусить дбати передусім не про особистий порятунок, а про допомогу всім живим істотам, щоб привести їх до визволення, зокрема через власну проповідницьку діяльність. Саме тому у махаяні існує великий культ бодхисатв (які навіть можуть змінити трагічну карму людини на більш-менш сприятливу) і, звичайно, самого Будди, який, у свою чергу, має тут божественний статус.

У межах традиції махаяни сформувалось декілька самобутніх буддійських течій, найбільш відомою з яких можна вважати **дзен-буддизм (чань-буддизм)**, що був заснований у Китаї в VI ст. н.е. індійським ченцем Бодхідхармою. Розвиваючись як національна течія Китаю (чань), а потім і Японії (дзэн), цей напрям буддизму сьогодні отримав популярність в різних регіонах світу. Число його прибічників вже налічує більше 10 млн., 9 млн. з яких проживають в Японії.

Цю течію можна назвати справжньою «релігією для мирян». Дзен-буддисти відмовляються від писемності як засобу передачі вчення Будди, пропагуючи спосіб «від серця до серця». Вони вірять, що шляхом споглядання та самоспоглядання будь-хто може досягти просвітління, а отже – і спасіння у нірвані.

Дзен-буддизм вчить уважно шукати Істину у світі природи, у повсякденній праці, у самому собі. Важливе значення надається тренуванню самодисципліни та психіки. Кожен може досягти стану **саторі** – раптового просвітління через стрибкоподібне перетворення індивідуальної свідомості (своєрідне злиття з Буддою, який виступає, скоріше, як певна сутність світу і життя, аніж як надлюдина або бог).

Дзен-буддисти відкидають багатошарову структуру світу, вважаючи реальність цілісною.

3. Ваджраяна (санскр. – діамантова колісниця) або **тантризм**. Ця буддійська традиція виникла на основі Махаяни у V-VII ст. н.е. Сьогодні її сповідують близько 5 млн. віруючих, переважно у центральній Азії (Непалі, Бутані, Монголії, Тибеті).

Поділяючи більшість з теоретичних доктрин махаяни, ваджраяна концентрує увагу на розробці специфічної системи езотеричної практики шляхом розвитку психофізичної енергії як засобу досягнення глибокого зосередження. Для цього використовуються різноманітні й складні ритуали, найвідоміші з яких – багаторазове повторення священних **мантр** (віршів-заклинань із ведичних текстів), а також споглядання **янтр** (тобто графічних зображень мантр). Ці ритуали мають допомогти кожному злитися з творчою енергією Будди.

Ваджраяна має свої, шановані лише цією течією, тексти – **тантри**, в основу яких покладено ідею людини-мікрокосму, а також уявлення про статеву енергетику **інь** (жіночу) і **ян** (чоловічу), трансформація якої веде до розширення свідомості та просвітлення.

4. Ламаїзм (*тибет. лама – найвищий*) – напрямок буддизму, що склався у VII-XIV ст. н.е. у Тибеті (де згодом був проголошений державною релігією) на ідейному підґрунті махаяни та ваджраяни. Остаточо оформився завдяки реформам тибетського лами Цзо-нхави (1357-1419), який створив найбільш шановану серед ламаїстів Священну Книгу «Великий шлях по ступінях мудрості». На сьогодні у цій релігії близько 16-18 млн. прибічників (Тибет, Китай, Монголія, Росія).

Зберігаючи основні буддійські положення, ламаїзм у той же час має свою специфіку. Наприклад, масове поширення інституту лам (вірослужителів, які поклялися слідувати вченню Будди та прийняли священні заповіді), їх пошанування, беззастережна покірність. **Далай-лама**, який вважається втіленням бодхисатви Авалокітешвари, зосереджує у своїх руках найвищу духовну й політичну владу, і є, таким чином, загальновизнаним верховним авторитетом для всіх ламаїстів.

Головними текстами ламаїзму є канони **Ганджур** (108 томів, що складаються з сутр і трактатів тхеравади, махаяни та ваджраяни, а також розповідей і діалогів про Будду, творів з астрології й медицини) та **Данджур** (коментар до Ганджуру – складається з 225 томів, де вміщені розповіді, поеми, заклинання та переклади буддійських текстів).

Для досягнення просвітління, на думку ламаїстів, тіло повинно отримати езотеричний досвід (подібний до прийнятого у ваджраяні), накопичений тантрою та йогою.

Особливе місце у ламаїзмі відводиться прийдешньому Будді – Майдарі, який має покарати грішників і нагородити праведників, установивши справедливе життя.

2. Національні течії в буддизмі.

Національні течії в буддизмі – цікавий, в чомусь навіть унікальний феномен. Поширившись і швидко прижившись на азіатській території (з III ст. до н.е. буддизм з'явився в Центральній Азії – нинішні Таджикистан і Узбекистан, з I ст. н.е. – в Китаї, з II ст. – на півострові Індокитай, з IV ст. – в Кореї, з VI ст. – в Японії, з VII ст. – в Тибеті, з XII ст. – в Монголії), ця релігія, толерантно відносячись до корінних культур різних країн, органічно зросталася з ними (у чомусь навіть стимулювало відродження місцевих релігійних традицій), і як результат – світу являлися нові «релігійні пагони», а в кожному регіоні розвивалися своя власна буддійська символіка і буддійські обряди, що підживлювалися місцевими традиціями.

Так в Китаї в VIII - IX ст. успішно існували принаймні чотири чисто

китайських напрямів буддизму – вже описана вище школа чань, школи тяньтай і хуаянь-цзун, а також школа чистої землі будди Амитабхі. Надалі позиції буддистських течій в Китаї істотно ослабли, зокрема, унаслідок того, що знову набуло сили і впливу конфуціанство. До того моменту китайські школи вже «дісталися» Японії, ставши там відповідно школами дзен, тэндай, кегон, школою амідзізму.

Саме у Японії сьогодні спостерігається найцікавіший симбіоз буддизму (представленого тхеравадою і махаяною) і корінної національної релігії – синтоїзму. Такий різновид буддизму, адаптований до культури і менталітету японців, до древніх традицій цієї країни дістав назву «японський буддизм», засновником, покровителем і активним розповсюджувачем якого вважається принц Умаядо, більш відомий під посмертним ім'ям Сетоку-Тайсі, - принц «Святі Доброчесності» (574-622).

Адаптація буддизму до японської культури і синтоїзму завжди проходила досить мирно і органічно. Так Будда спочатку взагалі сприймався як синтоїстське божество, тільки чужоземне (яке мало величезну могутність, а тому ідеально підходило на роль покровителя і заступника), а синтоїстська богиня Аматерасу була проголошена втіленням будди Вайрочани. Буддистські проповідники завжди з повагою відносилися до місцевих богів, визнаючи їх охоронцями місцевості, без дозволу яких не приймалося рішення про спорудження буддистських храмів.

Гармонійне співіснування доктрин автохтонної релігії предків (синтоїзму) і філософії досягнення свого внутрішнього світу, досягнення вищої досконалості (буддизму) є для самих японців настільки природним, що багато хто з них вважає себе прибічниками і обох релігій одночасно. Тому не дивно, що в синтоїстських храмах присутні зображення будд і бодхісатв, а буддистські і синтоїстські вівтарі в будинках розміщуються поруч.

Цільові навчальні завдання:

1. Наймолодша з буддистських течій називається:

- a. ламаїзм
- b. тхеравада
- c. махаяна
- d. дзен-буддизм

2. У чому полягає принципова відмінність таких буддистських напрямів, як тхеравада та махаяна? Відповідь обґрунтуйте.

3. Ідея доступності шляху спасіння лише для ченців характерна для такого буддистського напрямку, як:

- a. тхеравада
- b. махаяна
- c. дзен-буддизм
- d. ваджраяна

4. У чому можна побачити схожість ваджраяни та ламаїзму? Відповідь обґрунтуйте.

5. Дзен-буддизм був заснований у VI ст. н.е. у:

- a. Японії
- b. Індії
- c. Тибеті

d. Китаї

6. У чому полягає відмінність концепції раю та пекла у махаяні з відповідними, що сповідуються монотеїстичними релігіями (іудаїзмом, християнством, ісламом)?

7. Активне використання мантр та янтр характерно для такої буддійської школи, як:

- a. тхеравада
- b. махаяна
- c. дзен-буддизм
- d. ваджраяна

8. Буддійській школа, якій властиво вважати Гаутаму Будду Богом, це:

- a. тхеравада
- b. ваджраяна
- c. махаяна
- d. ламаїзм

9. Різновидом буддизму, що адаптований до культури і менталітету японців та до давніх традицій цієї країни, є:

- a. чань-буддизм
- b. ламаїзм
- c. синтоїзм
- d. японський буддизм

II. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Чи є буддизм цілісною релігією?
2. Яка школа буддизму вважається найстарішою?
3. Які з буддійських шкіл можна назвати «релігіями для всіх і кожного»? Чому?
4. В якій країні світу дзен-буддизм дістав найбільшого поширення?
5. За що ваджраяну називають тантризмом?
6. Що таке мантри, янтри і тантри?
7. Який напрям буддизму шанує прийдешнього Будду, що має прийти на Землю?
8. Яка течія буддизму вважається сьогодні найбільшою?
9. Як формувалися національні течії буддизму? Наведіть приклади.

Теми рефератів:

1. Історичний розвиток буддизму у контексті ідеологічного розмаїття.
2. Школи та напрями сучасного буддизму.
3. Поширення сучасного буддизму.
4. Тхеравада як найдавніша буддійська школа.
5. Життєдіяльність буддійських монастирів.
6. Дзен-буддизм та його вплив на східну та західну культури.
7. Ламаїзм у соціально-політичному контексті.
8. Далай-Лама як визначна духовна постать сучасного світу.
9. Національні течії в буддизмі.
10. Особливості японського буддизму.

Література:

1. Буддизм и культурно-психологические традиции народов Востока. – Новосибирск: Наука. Сиб.отд-ние, 1990. – 216 с.
2. Буддизм: Словарь. – М., 1992. – 287 с.
3. Будон Р. История буддизма. – СПб., 1999.
4. География буддизма // Наука и религия. – 1995. – № 6. – С. 15-27.
5. Его Святейшество Далай-Лама и доктор Г.К. Катлер Искусство быть счастливым. Руководство для жизни / Перев. с англ. – М.: София, 2007. – 336 с.
6. История религии. В поисках Пути, истины и жизни. По книгам протоирея Александра Меня. – М., 1994. – 480 с.
7. Кандалинцев В. Параллели христианства и буддизма // Вопросы философии. – 2001. – № 3.
8. Корнев В.И. Внеземные истины буддизма // Наука и религия. – 1995. – № 6. – С. 12-14.
9. Мень А. Проповедь Гаутамы Будды // Наука и религия. – 1991. – № 11. – С. 16-18.
10. Ольденберг Г. Будда: его жизнь, учение и община. – М., 1990. – 399 с.
11. Писарева Е. Карма (закон причин и следствий) // Неведомый мир. – 2001. – № 3.
12. Поликарпов В.С. История религий: лекции и хрестоматия. – М., 1997. – 312 с.
13. Радугин А.А. Введение в религиоведение. – М., 1999. – 302 с.
14. Рокотова Н. (Е.И. Рерих) Основы Буддизма. – Рига-Москва: Угунс, 2002. – 192 с.
15. Сайт Ассоциации «Буддизм в Интернете» // Доступно на: <http://buddhist.ru/>
16. Сайт Духовного управления буддистов в Украине // Доступно на: <http://ningma.org.ua/>
17. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини: Навчальний посібник / За заг. ред. А.П. Алексеєнко, В.М. Лісового. – Харків: Колегіум, 2010. – 340 с.
18. Тихонравов Ю.В. Религии мира. – М., 1996 – 336 с.
19. Учение чань (дзэн) – буддизма о человеческой природе и индивидуальности // Панфилова Т.В. Человек в мировоззрении Востока. – М.: Знание, 1991. – С. 30-38.

Тема 10. РАННЄ ХРИСТІЯНСТВО. ФОРМУВАННЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Ключові слова: есеї, пророк, иудаїзм, апостол, Євангеліє, Святе Писання, християнство, монотеїзм, апологетика, патрістика, клір, єпископ, патріарх, церква.

Актуальність теми: Сучасний стан релігійної ситуації у світі, і зокрема, в Україні, інтерес студентів до цього процесу вимагає ретельного аналізу християнства, як світової релігії. Вивчення даної теми дозволить студентам виробити більш чітке уявлення про сутність даного типу світової релігії, з'ясувати духовні джерела її виникнення й показати особливості християнського віровчення.

Загальна мета: розкрити сутність і специфіку виникнення й розвитку християнства, охарактеризувати його основні напрямки.

Конкретні цілі:

- розкрити соціальні причини й ідейні джерела виникнення християнства;
- охарактеризувати основні етапи розвитку християнства, показати специфіку кожного з них;
- розглянути процес формування християнської церкви.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Передумови виникнення християнства
2. Єсеї як провісники християнства
3. Апостольський період
4. Апологетика й патристика
5. Формування християнської церкви
6. Формування канонічних текстів Святого Писання

1. Передумови виникнення християнства

Християнство зародилося в I ст. н.е. у Палестині як один з реформаційних рухів іудаїзму. Виникнення й становлення християнства як світової релігії відбувалося під впливом цілого ряду геополітичних, соціально-економічних і культурно-історичних факторів. Серед таких факторів можна виділити наступні:

- поширення ідей про єдиний універсальний світовий закон – божественний логос;
- наслідком першої хвилі еллінізації східних народів стало встановлення на території імперії Олександра Великого давньогрецького діалекту «койне» у якості мови міжнародного спілкування;
- під владою Еллінської імперії Македонського, а потім Римської імперії відбувалося об'єднання численних народів і культур, що в остаточному підсумку привело до встановлення єдиного простору античного світу;
- частиною широкомасштабної еллінізації стало широке поширення грецької й греко-римської філософської думки, особливо ідей стоїчної й неоплатонічної шкіл;
- процеси асиміляції культур, що супроводжувалися активним переселенням людей з віддалених провінцій у великі поліси Римської імперії мали наслідком духовну роз'єднаність людей, що були відірваними від духовних центрів своєї рідної культури;
- тривала криза старих духовних цінностей вимагала адекватного соціально-психологічного заміщення на основі нових світоглядних установок, що розвивалися;
- у роздробленім Іудейським царстві почався потужний іудейський реформаторський рух (із центром у Палестині), засноване на есхатологічних ідеях і месіанстві, що супроводжувалося утворенням великої кількості закритих ізольованих релігійних сект;
- у найбільших містах Римської імперії сформувалися значні єврейські діаспори, найбільші з яких перебували в Римі, Олександрії й Антіохії.

2. Єсеї як провісники християнства

Численні секти есеїв (кумранітів), що жили відособленими громадами на захід від Мертвого моря (Кумранська долина) у значній мірі підготували ґрунт для виникнення християнства.

Громади есеїв існували з II в. до н.е. по I в. н.е. Вони оселились у пустелі й створили замкнену релігійну організацію. Єсеї сповідували іудаїзм, але вважали, що жрецтво опоганило Іерусалимський храм нечестям, спотворило божественне вчення. Тому кумраніти розірвали відносини із храмом і стали називати себе «Новим союзом» (або «Новим завітом»), оскільки старий союз із богом, на їхню думку, порушений прихильниками ортодоксального іудаїзму. Соціальний склад громади характеризують інші її самоназви: «ейвони» («злиденні») або «громада злиденних», «простеці», «нехитрі», а так само «сини світла» – на протипагу «синам тьми», до яких вони зараховували все інше людство. Уже із цих самоназв вимальовується організація, що протиставляє свої погляди навколишньому світу.

Метою кумранітів і всіх їхніх установлень була підготовка до вирішальної боротьби «синів світла» з «синами тьми», яка повинна закінчитися перемогою «синів світла». До характерних рис їх навчання можна віднести наступні: дуалізм (уява про боротьбу у світі двох початків – злого й доброго); обранність членів громади як «синів світла», визначена богом; віра в кінець цього світу – есхатологізм (від гр. «есхатос» – кінець) і месіанізм – віра в прихід божественного рятівника, помазаника божого. Слово «месія» походить від івр. Мошиах, дав.грец. Христос – буквально «помазаник» (помазання особливою олією (єлеем) було частиною церемонії, що проводилася в стародавності при зведенні царів на престол і присвяті священників у сан). Прихід месії сприймався в іудейській традиції як нагорода єврейському народу за виконання заповітів Бога.

Для забезпечення внутрішньої соціальної рівності, кумраніти відмовлялися від особистого майна на користь громади, а для повної ізоляції від зовнішнього світу не просто йшли в пустелю, але пригнічували в членах громади прихильність старим традиціям, перебудовували їхню свідомість. Це забезпечувалося строгим виконанням ритуалу й пригніченням особистості із застосуванням системи покарань. Така ізолюваність перешкождала розширенню кумранітської громади. виправляючи цей недолік, деякі з есеїв, що покинули громаду, організовували власні громади – більш демократичні. Подальша лібералізація внутрішньої організації призвела до появи великої кількості громад есейського вчення. Ці громади співіснували й сприяли значному поширенню своїх ідей серед іудеїв.

Одним із проповідників швидкого апокаліпсиса був Іоанн Хреститель. Є припущення, що він був пов'язаний з есеями й організував власну громаду з тим же вченням, але з більш відкритою організацією, що не вимагала відмови від майна й переселення до пустелі. Він займався ритуалами з очищення, проводячи обряд хрещення (очищення) водою для віруючих у швидке настання апокаліпсиса. Саме Іоанн Хреститель, згідно Св. Писання, хрестив Ісуса недалеко від Єрихона. Від цієї події веде свій початок християнство як самостійна релігія.

3. Апостольський період

I ст. н.е. прийнято називати апостольським. Воно характеризується активним проповіданням серед іудеїв і греків основних положень християнського вчення, і

насамперед, християнського змісту месіанства. Апостольський період відзначений гоніннями на християн з боку римської влади.

До другої половини I ст. н.е. християнські громади були поширені по більшій частині північної Африки (особливо в Єгипті), близькому сходу й Малій Азії; у західній частині імперії – переважно в Римі.

На ранніх етапах розвитку християнського вчення виникла проблема, пов'язана з відношенням до не іудеїв. Відносно не іудеїв сформувалося дві позиції, пов'язаних з діяльністю «зачинателів» християнства – апостолів Іоанна Богослова й Павла. Обое були представниками діаспори. Іоанн був керівником християнської громади в Антіохії. Назва «християни» (послідовники Христа) уперше вживається відносно прихильників нової віри в Антіохії. Перебуваючи не далеко від батьківщини, Іоанн перебував під впливом ортодоксального іудаїзму й підтримував ідею обраності єврейського народу, як наслідок – був супротивником прийняття в коло громади іноплеменників. Жителі грецьких міст Малої Азії відкрито висміювали християнське вчення й «Апокаліпсис» (одне з перших добутоків «Нового завіту»), який Іоанн Богослов адресував саме їм. Не одержавши результатів місіонерської діяльності серед греків, Іоанн повністю зосередився на проповіді серед іудеїв.

Іншої позиції дотримувався Павло (івр. Савл, що був одним з керівників антихристиянської іудейської партії, але увірував у піднесення Христа). Його метою було поширення християнства серед язичників, за що одержав прізвисько «Язичеський апостол». Проповідуючи в Кілікії і Єгипті серед еллінів і іудеїв діаспори, Павло досягся гарних результатів.

Апостольський собор, що відбувся в Єрусалимі в 49 році ухвалив приймати не іудеїв у християни, але не зобов'язувати їх виконувати іудейські закони. Період від розп'яття Христа до Іудейської війни (66-70 рр.) називають іудео-християнським, оскільки Новозавітна Церква ще не розійшлася зі Старозавітною й перші християни ще не втратили зв'язки з Іерусалимським храмом. Руйнування Єрусалима й руйнування храму римлянами ознаменувало відділення Новозавітної Церкви. Із цього моменту центр християнства переноситься в Рим. Імператор Нерон починає гоніння на християн, що тривали більш двох століть.

Апостольський період закінчується смертю Іоанна Богослова в 101 г.

4. Апологетика й патристика

На формування ідей раннього християнства великий вплив виявляли й поздньоантичні філософи, насамперед, слід виділити двох:

Філон Олександрійський (20 р. до н.е. – 50 р. н.е.) прагнув поєднати філософію Платона з вченням Біблії, підвівши цим філософське обґрунтування під біблійні сказання. Вчення Філона про природжену гріховність всіх людей, про покаяння, про Суцце як першооснову світу, про екстаз як засіб наближення до Бога, про логос стало однією з ідейних передумов для християнських уявлень про ієрархію духовних начал, помітно вплинуло на формування християнства.

Луцій Анней Сенека (4 р. до н.е. – 65 р. н.е.) – римський філософ-стоїк і письменник мав також відповідний вплив на ідеологію християнської релігії. Вчення стоїцизму закликає до терпіння, непротивлення злу насильством, відмови від життєвих радостей і насолод, аскетизму, покірності долі («Доля веде того, хто хоче, і тягне того, хто не хоче»). Прилучення первісного християнства до такої

філософії дало можливість християнській церкві філософськи обґрунтувати свої постулати.

Християнська апологія (грец. виправдання) характеризується діяльністю Отців Церкви, спрямованої на раціональне обґрунтування християнства в якості справедливої й істинної релігії й навіть у якості нової філософії. Апологети намагалися довести сумісність християнського вчення із грецькою філософією. Проводячи паралелі християнства з філософією, апологети опиралися переважно на навчання неоплатоників.

До апологетів відносяться ранні християнські богослови II ст. Одним з перших апологетів-богословів був Іустин Філософ, що заснував у Римі в 133 р. християнську богословську школу для протидії поширенню вчення єгипетських гностиків.

До періоду патристики (III – IV ст.ст.) відносяться Отці Церкви, що займалися систематизацією християнського богослов'я та заклали підвалини христології. У процесі полеміки Отців Церкви з язичниками і єретиками були сформовані основні догмати християнської віри.

До Отців Церкви можна віднести Іринея Ліонського, Климента Олександрійського, Оригена Олександрійського, Афанасія Великого, Кирила Олександрійського, Тертуліана, Григорія Богослова (Назіанзина), Іоанна Златоуста, Григорія Нісського й ін.

5. Формування християнської церкви

З ростом матеріального добробуту громад із середовища общинників стали виділятися єпископи (наглядачі), пресвітери (старійшини) і діакони (служителі), які склали клір (kleros – вибрані по жеребу) – постійний прошарок членів громад, що проводили богослужіння й керували общинним майном. Для боротьби з інакомисленням усередині християнської церкви, що розбудовується, була введена практика хіротонії (рукоположення), що замінила обрання керівників громад їх призначенням єпископами. Із уведенням хіротонії відбувся остаточний поділ християн на мирян і кліриків.

В 313 році імператор Костянтин видає Міланський едикт (про свободу віросповідання), що поклав кінець переслідуванням християн. Із цього моменту починається нова сторінка розвитку християнства. Костянтин, хоча й не був християнином, підтримував християнську церкву й бажав зробити її офіційною Римською релігією. До цього часу виділилися єпископи Рима, Олександрії, Антиохії, і Константинополя, які одержали владу над кліриками великих регіонів і стали називатися митрополитами (від гр. metropolitēs – людей з метрополії (головного міста)). Зазначені митрополити вимагали підтримки Костянтина в обмін на свою лояльність у боротьбі Костянтина за абсолютну владу. Для прикладу, галльські єпископи в 315 р. заборонили християнам дезертирувати з армії. З посиленням тиску митрополитів пропорційно росла й протестна хвиля. Справа дійшла до кровопролиття: на прохання митрополита Олександрійського Костянтином були спрямовані війська проти секти донатистів (єретичного християнського вчення). У такий же спосіб розправилися з основним конкурентом християнства – Маніхейством (від імені засновника Мані), синкретичним вченням на основі іудаїзму, християнства й зороастризму. Маніхейство було оголошено поза законом. Крім того, Міланським едиктом християнам дозволялося володіти будь-

яким майном, у тому числі й нерухомим, що відкрило шлях до будівництва храмів і накопиченню церковних багатств.

У результаті подальшого зближення християнського духівництва й імперської державної машини в 324 р. християнство було оголошено офіційною релігією Римської імперії, а митрополити і єпископи зайняли високе положення в середовищі римської знаті. Подальше злиття церкви й держави привело до об'єднання в одних руках вищої світської й духовної влади спочатку в Східній, а пізніше й у Західній Римській імперії. Політична й ідеологічна боротьба між митрополитами стала причиною розколу в 1054 р. «єдиної, святої, Вселенської й Апостольської Церкви» на «Римсько-католицьку» і «Православну» церкви.

6. Формування канонічних текстів Святого Писання

З ростом числа громад і їх укрупнення виникла необхідність у їхній церковній організації, а також у доктринальній уніфікації. Із цією метою починається формування катехізису (грец. повчання, наставляння). Однією з перших робіт (кін. I – поч. II ст. н.е.) катехізичного характеру була «Дидахе» (Навчання Господа народам через 12 апостолів). Книга складалася із трьох частин: перша, віровчительна, розглядає «шлях життя», тобто шлях порятунку й «шлях смерті»; друга – характеристика обрядів і молитов і третя, у якій устанавлюються правила, що регулюють внутрішнє життя громади. Крім того в Дидахе викладалася суть апостольського благословення, ідея якого лягла в основу формування церкви.

При формуванні християнського канону (від гр. канон - правило) єпископи зіштовхнулися з такими проблемами як: визначення строків другого пришествя; місцезнаходження царства божого (на землі або на небі); сутності самого Христа (праведна людина – син Марії і Йосипа; непорочно зачатий або бог, який тільки прийняв образ людини). Необхідно було так само врахувати, що інтелектуальний прошарок громад прагнув до додання християнству філософського наповнення, а незнайома з філософією й ще не повністю відпавши від поганства більшість, привносила в християнські обряди поганські елементи й намагалася спростити суть вчення. По суті, почалася боротьба рядових християн з пастирями. Християни нижніх прошарків чекали швидкого другого пришествя й настання царства Христова на землі. За поглядом на природу Спасителя віруючі розділялися за національною ознакою: громади, у яких було більше иудеохристиян, розглядали Христа як людину, породжену до того ж земними батьками, а в тих громадах, де було більше греків, образ Христа зображувався більш міфологізовано.

Формування християнської догматики починається з текстів Євангелій (грец. блага звістка) – життєписів Ісуса Христа. Із цілого ряду євангелій були затверджені тільки чотири (Іоанна, Матфея, Луки й Марка), усі інші визнані апокрифічними (таємними) серед яких відомі євангелія: від Філіпа, від Петра, від Іакова, від Варфоломія, від Андрія й два євангелія від Фоми. Відбір євангелій проводився за принципом відповідності змісту тій доктрині, яку проводила єпископська церква. За таким самим принципом відбиралися й роботи епістолярного жанру. А доповнювали євангелія й послання діяння мучеників, яких набралася до III в. велика кількість.

Для християнського богослов'я найбільше значення має Євангеліє від Іоанна, написане на кілька десятиліть пізніше перших трьох з метою їх доповнення й

уточнення. Іоанн виклав у своєму Євангелії свідчення божественної природи Христа.

Починаючи з першого всесвітнього собору (з'їзду всіх єпископів), що зібрався в Нікеї (місто в Малій Азії) в 325 р. починається завершальний етап становлення християнської церкви.

На соборі були затверджені основні догми, було прийнято символ віри й визначені принципи церковної організації. Фактично на Нікейському соборі відбулося оформлення єдиної ортодоксальної (православної) католицької (загальної) церкви.

Нікейський собор був результатом повного переродження навчання перших християнських громад у нову римську релігію, з бюрократичним апаратом порівнянним з імперським. Впродовж IV ст. тривав відбір священних книг християн. Такими оголошувалися лише ті, які визнавалися церквою боговдохновенними. В 419 р. на соборі в Карфагені був остаточно затверджений склад Нового завіту, а щоб викоринити відомості про первісних християнах і їх вчення було визначено список заборонених робіт, які було заборонено навіть зберігати, а належало спалити.

У результаті подальшого зближення християнського духівництва й імперської державної машини в 324 р. християнство було оголошено офіційною релігією Римської імперії, а митрополити і єпископи зайняли високе положення в середовищі римської знаті. Подальше злиття церкви й держави привело до об'єднання в одних руках вищої світської й духовної влади спочатку в Східній, а пізніше й у Західній Римській імперії. Політична й ідеологічна боротьба між митрополитами стала причиною розколу в 1054 р. «єдиної, святої, Вселенської й Апостольської Церкви» на «Римсько-католицьку» і «Православну» церкви.

Цільові навчальні завдання:

1. Християнство виникає в:

- a.* в I в. н.е.
- b.* в I в. до н.е.
- c.* в II в. н.е.
- d.* в III в. н.е.

2. Гоніння на християн були скасовані:

- a.* 324 р.
- b.* 313 р.
- c.* 311 р.
- d.* 325 р.

3. Християнство було визнано державною релігією:

- a.* 311 р.
- b.* 324 р.
- c.* 313 р.
- d.* 325 р.

4. До ідейних витоків християнства не відноситься:

- a.* іудаїзм – релігія древніх євреїв
- b.* релігії й міфологія народів Близького Сходу
- c.* філософія греко-римського світу
- d.* буддизм

5. До духовних витоків християнства не відносяться ідеї:
  - a. Сократа
  - b. Філона Олександрійського
  - c. Луція Аннея Сенеки
  - d. Піфагора
6. Розпад християнства на католицьку й православну церкву відбувся:
  - a. 1054 р.
  - b. 325 р.
  - c. 1517 р.
  - d. 364 р.
7. «Символ віри» як головне джерело православного віровчення було прийняте у:
  - a. 381 р.
  - b. 325 р.
  - c. 311 р.
  - d. 324 р.
8. *«Християнином не народжуються, ним стають» (Тертуліан). Як Ви розумієте зміст цих слів?*
9. Непорочне зачаття вважається чудом, що свідчить про здатність Бога створити життя безпосередньо в утробі, в обхід звичайних законів біології. Висловіть своє ставлення до такої позиції. Аргументуйте свою відповідь.
10. Про яке таїнство йде мова в словах Ісуса Христа: *« Я – Хліб живий, що зійшов з небес: той, хто їсть хліб цей, буде жити вічно: хліб же, що Я дам, є Плоть моя, що Я віддам за життя світу...Той, хто їсть Мою Плоть і п'є Мою Кров, має життя вічне, і Я воскресу його в останній день...» (Ин. 6:51-54)?*
11. Як ви розумієте зміст слів Ісуса Христа: *«Отже, у всьому, як хочете, щоб з Вами поводитись люди, так поведіться й ви з ними?»*
12. *«Хто не любить, той не пізнає Бога, тому що Бог є любов».* Розкрийте зміст цього вислову.
13. Прокоментуйте ці слова: *«Християнство – це не нова етика, а нове життя, що приводить людину в безпосереднє зіткнення з Богом. Християнська культура – це цільна, могутня культура, що не раз переживала важкі випробування, але вистояла...» (Олександр Мень).*

II. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю й самоконтролю:

1. Що таке християнство?
2. Коли виникло християнство?
3. Які соціальні причини виникнення християнства?
4. Охарактеризуйте суть соціальної програми християнства.
5. Розкрийте ідейні джерела християнства.
6. Проаналізуйте основні історичні етапи розвитку християнства.
7. Які причини виділення кліру?
8. Яка структура кліру і його функції?
9. Чим пояснюється перемога християнства над іншими релігіями?
10. Назвіть основні етапи формування корпусу канонічних текстів Святого Писання.

Теми рефератів:

1. Християнство й сучасний світ.
2. Ікони в житті християнина.
3. Християнство й антична філософія.
4. Християнство в Римській імперії.
5. Загальна характеристика християнської культури.
6. Гуманістична спрямованість християнства.
7. Вплив єсейських громад на формування християнства.
8. Формування кліру.
9. Значення й роль Батьків Церкви.
10. Церква й християнство.

Література:

1. Библиейская энциклопедия. – М., 1991.
2. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. М.: 2001.
3. Девятова С. Современное христианство и наука. – М., 1994.
4. Кудрявцев В.В. Лекции по истории религии и свободомыслия. Учебное пособие. – М., 1997.
5. Лозинский С.Г. История папства. – М., 1986.
6. Поликарпов В.С. История религий. Лекции и хрестоматия. – 1997.
7. Радугин А.А. Введение в религиоведение: теория, история и современность. – М., 1996.
8. Тальберг Н. История христианской Церкви. – М., 1991.
9. Тараненко В.М. Религиоведение: Учебно-справочное пособие. – Х., 1999.
10. Основы религиоведения /Под ред. И.Н. Яблокова. – М., 2004.
11. О’Доннел Кевин. Религии мира. Иллюстрированная энциклопедия. – Х., 2007.
12. Христианство: Энциклопедический словарь: В 3 т. / Гл. ред. С.С. Аверинцев. – М., 1995.

Тема 11. ОСОБЛИВОСТІ ВІРОВЧЕННЯ І КУЛЬТУ КАТОЛИЦИЗМУ ТА ПРОТЕСТАНТИЗМУ

Ключові слова: християнство, католицизм, протестантизм, монотеїзм, рай, пекло, чистилище, церква, таїнство, пост, молитва, целібат, індульгенція, тато Римський, загальне священство.

Актуальність теми: Сучасний стан релігійної ситуації у світі, і зокрема, в Україні, вимагає аналізу основних напрямків християнства – католицизму й протестантизму. Вивчення даної теми дозволить студентам виробити більш чітке уявлення про віровчення і культ католицизму та протестантизму, з’ясувати основні причини їхнього виникнення, а також простежити специфіку культу цих напрямків християнства.

Загальна мета: розкрити сутність і специфіку виникнення й розвитку католицизму та протестантизму, охарактеризувати особливості їх віровчення й культу.

Конкретні цілі:

- розкрити соціальні причини виникнення католицизму та протестантизму;
- розкрити сутність католицького та протестантського культурів;
- проаналізувати основні напрямки протестантизму, з'ясувати їх відмінності, показати специфіку кожного з напрямків.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Сутність католицизму і структура римсько-католицької церкви.
2. Особливості віровчення і культу католицизму.
3. Основні причини появи протестантизму.
4. Особливості віровчення і культу протестантизму.
5. Основні напрямки протестантизму.

1. Сутність католицизму і структура римсько-католицької церкви

Католики вірять, що церква й папство були засновані безпосередньо Ісусом Христом і будуть до кінця часів і що тато є законний спадкоємець св. Петра (а виходить, успадковує його примат, першість серед апостолів) і вікарій (заступник, намісник) Христа на землі. Вони вірять також, що Христос дав своїм апостолам владу: 1) проповідувати його Євангеліє всім людям; 2) освячувати людей за допомогою тайнств; 3) керувати та управляти всіма тими, хто прийняв Євангеліє і хрестився. І нарешті, вони вірять, що цією владою наділені католицькі єпископи (як спадкоємці апостолів), очолювані татом, що має верховну владу. Тато, будучи вчителем і захисником істини церкви, непогрішний, тобто безпомилковий у своїх судженнях з питань віри й моралі. Христос гарантував цю непогрішність, коли обіцяв, що істина завжди буде із церквою. У католицькій церкві вища влада і юрисдикція над духівництвом і мирянами належить татові, що (починаючи із Середньовіччя) обирається колегією кардиналів на конклаві і зберігає свої повноваження до кінця життя або законного зречення. Відповідно до католицького навчання (зафіксованому в римсько-католицькому канонічному праві), всесвітній собор не може відбутися без участі тата, за яким закріплене право скликати собор, головувати на ньому, визначати порядок денний, переносити, тимчасово припиняти роботу всесвітнього собору і затверджувати його рішення. Кардинали утворюють колегію при таті, вони також є його головними радниками і помічниками в керуванні церквою. Тато не залежить від прийнятих законів і призначених їм або його попередникам посадових осіб і звичайно свою адміністративну владу здійснює відповідно до Кодексу канонічного права за посередництвом конгрегацій, судів і канцелярій Римської курії.

У цей час, за деякими виключеннями, миряни не беруть участь в обранні церковного керівництва. Влада католицької церкви здійснюється або у формі урочистого догматичного віровизначення (прерогатива всесвітнього собору й тата), або у звичайному загальному повчанні (катехизації й проповіді). Членом церкви

віруючий стає, висповідавши християнську віру (у випадку дитини за них це роблять хресні батьки), прийнявши хрещення і підкорившись авторитету церкви. Членство надає право участі в інших церковних таїнствах і літургії (месі).

2. Особливості віровчення й культу католицизму

Головні моменти навчання Римсько-католицької церкви викладені в Апостольському, Нікейско-Константинопольському і Афанасьєвском символах віри, у більше повному виді вони втримуються в сповіданні віри, використовуваному при присвяті єпископів і священників, а також при хрещенні дорослих. У своєму навчанні Католицька церква опирається також на постанови всесвітніх соборів, і насамперед Тридентського й Ватиканських, особливо відносно першості й непогрішної влади тата Римського. До **головних моментів віровчення Римсько-католицької церкви** ставляться наступні. Віра в єдиного Бога в трьох божественних Особах, різних між собою та рівних один одному (Батько, Син і Святий Дух). Вчення про втілення, страждання, смерті й воскресінні Ісуса Христа, і з'єднання в його особистості двох сутностей, божественної та людської; божественне материнство Пресвятої Марії, незайманой до народження Ісуса, при народженні і після нього. Віра в справжню, реальну й субстанціальну присутність Тіла і Крові з душею та божественністю Ісуса Христа у таїнстві евхаристії. Сім таїнств, установлених Ісусом Христом для порятунку людства: хрещення, миропомазаніє (конфірмація), евхаристія, покаяння, елеосвящення, священство, шлюб.

Католицька церква сформулювала **догмат про чистилище** – проміжному між раєм та пеклом місцем. Із цим догматом тісно пов'язане вчення про запас добрих справ. Відповідно до цього навчання цей запас нагромадився в церкві за рахунок діяльності Ісуса Христа, Богоматері та святі Римської католицької церкви. На основі цього навчання в середні століття, аж до ХІХ століття, широке поширення в католицизмі одержала практика продажу індульгенцій. Індульгенція - це Папська грамота, що свідчить про відпущення гріхів. Індульгенцію можна було купити за гроші.

Починаючи з ХІ століття в католицизмі діє **целібат** – обов'язкова безшлюбність духівництва.

Католики в основному проживають в Італії, Іспанії, Португалії, Польщі, Франції, Литві, Чехії, Словаччині й т.д.

3. Основні причини появи протестантизму

Протестантизм (від лат. protestans - привселюдно доводить) - християнська конфесія. Відділився від католицизму в ході **Реформації 16 ст.**

Є одним із трьох, поряд з католицизмом і православ'ям, головних напрямків християнства, що представляє собою сукупність численних і самостійних церков і деномінацій.

В 1526р. Шпейерський рейхстаг на вимогу німецьких князів-лютеран прийняв постанову про право кожного німецького князя вибирати релігію для себе й своїх підданих. Однак 2-й Шпейерський рейхстаг 1529 р. скасував цю постанову. У відповідь від 5 князів і ряду імперських міст Німеччини пішов протест, від чого й

відбувся термін «протестантизм». Одним з перших кроків реформаційного руху в Німеччині був виступ Мартіна Лютера (1483-1546) проти індульгенцій. Лютер виступив проти претензій католицького духовництва контролювати віру і совість на правах посередника між людьми і богом. «Бог, - писав Лютер, - не може і не хоче дозволяти панувати над душею нікому, хіба що самому собі». Людина може врятувати душу тільки за допомогою віри, що безпосередньо дарується богом, без допомоги церкви. Це навчання Лютера про порятунок, або виправданні вірою в спокутну жертву Христа, стало одним із центральних догматів протестантизму.

Лютеранська реформація проголосила вчення про загальне священство, про рівність всіх віруючих перед богом. Під гаслом відновлення традицій було висунуто вимогу скасування відособленого стану священників, усунення ченців, прелатів, римської курії, тобто всієї дорогої ієрархії. Центральне навчання Лютера про «виправданні вірою» вело до обмирщення релігії. Відкидаючи церковну ієрархію і особливе священнодійство як шлях «до порятунку душі», це навчання розглядало мирську діяльність людини як служіння богам. Не у втечі від миру, а в земному житті людина повинна шукати порятунок. Звідси - осуд чернецтва, безшлюбності духовництва тощо. З навчання Лютера впливало, що мирське життя людини й громадський порядок, що повинен забезпечувати людині можливість віддаватися вірі, становлять важливий момент християнської релігії.

4. Особливості віровчення і культу протестантизму

Теологія протестантизму пройшла у своєму розвитку ряд етапів. Це ортодоксальна теологія XVI в. (М. Лютер, Ж. Кальвін), неопротестантська, або ліберальна теологія XVIII - XIX вв. (Ф. Шлейєрмахер, Э. Трельч, А. Гарнак), «теологія кризи», або діалектична теологія, що з'явилася після Першої світової війни (К. Барт, П. Тилліх, Р. Бультман), радикальна, або «нова» теологія, що поширилася після Другої світової війни (Д. Бонхеффер).

Протестантизм частково або повністю заперечує церковну ієрархію, таїнства (сакраментологію), авторитет Священного Переказу, на якому будується не тільки тлумачення Священного Писання, але й богослужбова практика, аскетичний досвід християнських подвижників, шанування святих і інститут чернецтва.

У той же час важливо пам'ятати, що протестантизм - не єдине явище, а безліч напрямків у християнстві. Тому вищевказані заперечення протестантизму здійснюються у різній мері.

У цей час протестантизм одержав найбільше поширення в Скандинавських країнах, США, Німеччині, Великобританії, Нідерландах, Канаді, Швейцарії. Світовим центром протестантизму по праву вважаються США, де влаштувалися штаб-квартири баптистів, адвентистів і інших протестантських деномінацій. Протестантські церкви відіграють головну роль в екуменическом русі.

Протестантизм розділяє загальнохристиянські уявлення про буття Бога, його триєдності, про безсмертя душі, раї і пеклі (відкидаючи при цьому католицьке вчення про чистилище), про Одкровення тощо. Разом з тим, **протестантизм висунув 3 нових принципи**: порятунок особистою вірою, священство всіх віруючих, винятковий авторитет Священного Писання (Біблії). Відповідно до навчання протестантизму, первородний гріх зіпсував природу людини, позбавив його здатності до добра, тому він може домогтися порятунку не за

допомогою добрих справ, Таїнств і аскетизму, а тільки завдяки особистій вірі в спокутну жертву Ісуса Христа. Кожний християнин, будучи вибраним і хрещеним, одержує «присвяту» на спілкування з Богом, право проповідувати і робити богослужіння без посередників (Церкви і духівництва). У протестантизмі, таким чином, знімається догматичне розходження між священиком і мирянином, скасовується церковна ієрархія. Тому в протестантизмі відсутня сповідь і відпущення гріхів, а також безшлюбність священиків і пасторів. Протестантизм скасував монастирі і чернецтво, а також і багато Таїнств, залишивши тільки Водохрещення і Евхаристію, відкинув вчення про благодать. Крім того, він скасував молитви за померлих, шанування святих і численні свята в їхню честь, шанування мощів і образів. Біблія проголошена єдиним джерелом віровчення.

5. Основні напрямки протестантизму

Лютеранство. Найбільш великим протестантським напрямком є лютеранство. Лютеранські євангелічні церкви існують у багатьох країнах. У Європі вони найбільш впливові в Скандинавських країнах - Ісландії, Данії, Швеції, Норвегії, у Фінляндії й Німеччині. Багато лютеранських церков у Північній Америці. У Південній Америці позиції лютеранських церков слабкі. Найбільшою є лютеранська церква Бразилії. У країнах Азії лютеран мало, сильніше відчувається їхній вплив в Африці, де лютеранські церкви є в таких країнах, як Ефіопія, Судан, Камерун, Ліберія й ін. Центральний момент лютеранського віровчення становить вчення про виправдання вірою.

Англіканство. Англіканська єпископальна церква є в цей час державною церквою Англії. Англіканські церкви існують також у США, в Індії й г. буд., усього в 16 країнах. З 1867 р. англіканські церкви, зберігаючи свою самостійність, поєднуються Англіканським союзом церков. Усього у світі налічується близько 30 млн. віруючих-англикан. Главою церкви є англійський король. Збережено ієрархію, що нагадує католицьку. Єпископів через прем'єр-міністра призначає король. На чолі духівництва двох графств - Кентерберийського і Йоркського - коштують архієпископи. Зовнішня обрядова сторона католицизму в англіканській церкві майже не була реформована. Головне місце в богослужінні збереглося за літургією, що відрізняється складною обрядовістю, урочистістю.

Старокатолики. До протестантів відносять і старокатоликів - прихильників напрямків, що відпало від римсько-католицької церкви. Старокатолическа церква виникла на основі опозиції рішенням Ватиканського собору, що проголосив в 1870 р. догмат про папську безгрішність. Вона включила в себе створену раніше в Голландії т.зв. Утрехтську церкву. У цей час старокатолицизм представлений декількома самостійними церквами. Основні його центри - ФРН, Австрія, Швейцарія, Нідерланди. Старокатолическі церкви об'єднані у Міжнародний старокатолический конгрес і входять у Всесвітню раду церков. Віровчення старокатоликів займає проміжне положення між католицизмом і протестантизмом. З одного боку, старокатолики зберігають цілий ряд моментів з католицького культу, з іншого, не визнають верховенства римського тата, відкидають шанування ікон, церковних реліквій, обов'язковий целібат для духівництва тощо. У всьому іншому старокатолики особливо близькі до англикан, з якими вони підтримують постійні контакти.

Меноніти. До числа сформованих ще в часи Реформації різновидів

протестантизму належить секта менонітів. Вона виникла в Північній Німеччині незабаром після поразки Селянської війни 1524-1525 р. Засновником її був голландець Менно Симоні, що призивав до непротивлення, та відкидав активну боротьбу проти зла, що існує у світі. Джерелом віровчення менонітів є «Фундамент щирої християнської віри». Догматика й обрядовість менонітів багато в чому запозичені в анабаптистів. Як і анабаптисти, меноніти не вірять у приречення. Вони надають великого значення особистій вірі, що, відповідно до їх навчання, має пріоритет навіть перед «священним писанням».

Баптизм. По своєму віровченню баптизм багато в чому стикається з іншими протестантськими організаціями. Розділяючи загальхристиянські догмати про трійцю, божественне походження Христа тощо, баптисти разом з тим заперечують роль церкви як посередниці між богом і людьми, проповідують принцип «виправдання вірою». Подібно кальвіністам, вони вірять у приречення, однак цей принцип не доведений ними до крайності. У їхньому віровченні чітко виділяються елементи армініанства, що визнає волю волі людини. Значно спрощений у баптистів культ. Вони відмовилися від шанування ікон, хреста, віри у святі Богослужіння замінені в них молитовними зборами. Хрещення провадиться над дорослими людьми і вважається не таїнством, а обрядом, що символізує присвяту людини в члени церкви. Виниклий на початку XVII в. як дрібнобуржуазне по своєму соціальному втримуванию плин, баптизм еволюціонував у своєму віровченні й соціальних принципах у напрямку пристосування до інтересів і потреб великої буржуазії. У результаті з XIX в. вплив баптизму починає рости разом з ростом капіталізму. У цей час позиції баптизму особливо сильні в США. Крім США баптизм представлений у Великобританії, Бразилії, Канаді, Мексиці, Бірмі, Індії, ПАР, Австралії й інших країн миру.

Квакери. В 40-х роках XVII в., після того як Г. Фоксом було засновано в Англії Суспільство друзів «внутрішнього світла», до нього примкнули багато баптистських груп і видних релігійних діячів. Членів цього суспільства стали називати квакерами. Оскільки секта сміло відстоювала принцип рівності всіх людей, виступала проти військової повинності тощо., вона піддавалася переслідуванням, які припинилися лише в XVIII в. Уже в 60-х роках квакери з'явилися у Північній Америці. Основу віровчення квакерів складає уявлення про те, що бог укладений у серцях людей; істину варто шукати в «внутрішнім світлі», що опромінює людини й свідчить про присутність у ньому божественного початку «Внутрішнє світло» може запалитися в кожній людині, незалежно від його раси або соціального стану. Осяяння «внутрішнім світлом» означає одночасно перемогу над гріхом, над чинностями мороку. Щоб знайти «внутрішнє світло», потрібно йти «правильним шляхом», потрібна насамперед безмовна молитва. Відповідно до цього квакери повністю відкидають зовнішню обрядовість і церковну ієрархію, у них немає строго регламентованого церемоніалу богослужіння, вони не визнають таїнств, не хрестяться й не причащаються. Провідує той з учасників молитовних зборів, що відчує, що його опромінив «внутрішнє світло».

Методизм. Одне з великих церковних утворень у рамках протестантизму - методизм, що зложився у першій половині XVIII в. на ґрунті англіканства й пов'язаний з ним по походженню. Крім традиційних центрів - Англії й США методистські церкви існують у цей час також в Австралії, Новій Зеландії, на Фіджі,

у ПАР, Гані, Кореї, Бразилії, ФРН, Швейцарії, Скандинавських країнах, Австрії, Франції, Італії, Угорщині, Болгарії, Югославії й у ряді інших країн. Самої великої є методистська церква США, одна з найбільших релігійних організацій у країні.

Адвентизм. В 30-х роках ХІХ в у США виникла секта адвентистів («адвентус» - прихід, пришествя). Засновником секти був В. Міллер (розум. в 1849), що пророкував друге пришествя Ісуса Христа на землю в 1844 р. Віра в близьке пришествя Христа, що повинен буде встановити тисячолітнє царство і зробити над грішниками останній суд, є основою віровчення секти. Адвентисти заявляють, що заперечують безсмертя душі. Вони вважають, що після смерті душу людини як би поринає в сон, щоб пробудитися в судний день і або знайти вічне блаженство, або бути остаточно знищеною. Звичайно, вічне блаженство буде даровано лише тим вибраним, які знайшли щире віру, тобто адвентистам.

Екуменізм. Виникле ще на початку нинішнього століття серед ряду протестантських організацій рух за всевітнє (екуменічне) об'єднання християнських церков привело зрештою до утворення в 1948 р. на конференції в Амстердамі Всесвітньої ради церков. На цій першій конференції були представлені 147 церков з 44 країн. В 1968 р. у Всесвітню раду церков входила 231 церква з 80 країн. Серед них - протестантські (євангелічно-лютеранські церкви, реформістські, пресвітеріанські, меноніти, баптисти, квакери, методисти, конгрегационалісти й ін.), а також старокатолична й деякі православні церкви. Є членом Всесвітньої ради церков і Російська православна церква. Римсько-католицька церква не є членом Всесвітньої ради церков. Вищим органом екуменічного руху є генеральна асамблея, що збирається звичайно раз у п'ять років. Вона обирає президію Всесвітньої ради церков із шести чоловік, а також центральний комітет, що включає до 90 членів; ці органи керують всією роботою в рамках екуменічного руху між асамблеями. Діє також ряд комісій, що займаються рішенням приватних питань. Керівні органи Всесвітньої ради церков збираються щорічно. Генеральний секретаріат перебуває у Женеві. Екуменічний рух не обмежується виключно релігійними проблемами. Воно змушено також дати відповідь на основні питання, що хвилюють сучасну людину.

Цільові навчаючі завдання:

1. Основою католицизму є:

- a. Священне Писання й Священний Переказ
- b. Старий Заповіт.
- c. Новий Заповіт

2. Для католицизму характерно:

- a. порятунок особистою вірою
- b. відмова від ікон
- c. шанування Богородиці
- d. закриті служіння

3. Главою католицької церкви є:

- a. Діва Марія
- b. Тато Римський
- c. Апостол Павло

4. Протестантизм виник:

- a. у результаті революції

- b. у результаті трансформації
  - c. у результаті Реформації
- 5. Засновником протестантизму вважається:**
- a. Сократ;
  - b. Апостол Павло
  - c. М. Лютер
  - d. Дж. Фокс
- 6. До основних напрямків християнства не відноситься:**
- a. протестантизм
  - b. православ'я
  - c. іслам
  - d. католицизм
- 7. Протестантизм виник у:**
- a. 325 р.
  - b. 1054 р.
  - c. 311 р.
  - d. 1517 р.
- 8. Напрямок християнства, що відстоює особливе шанування Богородиці – це:**
- a. протестантизм
  - b. католицтво
  - c. православ'я
  - d. баптизм
- 9. Непорочне зачаття вважається чудом, що свідчить про здатність Бога створити життя безпосередньо в утробі, в обхід звичайних законів біології. Ваше відношення до такої позиції. Аргументуйте свою відповідь.**
- 10. Про яку якість людини говориться в Біблії: «...нарешті будьте всі єдині, жалісливі, братолюбні, милосердні, дружєлюбні, смиренні та мудрі; не відплачуйте злом за зло або лайкою за лайку; навпроти, благословляйте, знаючи, що ви до того покликані, щоб успадковувати благословення. Тому що, хто любить життя й хоче бачити добрі дні, той утримує мову свою від зла й вуста свої від лукавих слів...»(1-е П. 3:8-10)?**
- 11. Як ви розумієте зміст слів: «И не цим тільки, але похваляємося й скорботами, знаючи, що від скорботи відбувається терпіння, від терпіння досвідченість, від досвідченості надія, а надія не постыжаєт, тому, що любов Божия вилилась в серця наші Духом Святим, даним нам»?**
- 12. «Придбання мудрості набагато краще золота, і придбання розуму переважніше добірного срібла. Шлях праведних - відхилення від зла: той береже свою душу, хто зберігає шлях свій. Погибелі передуює гордість, і падінню - надмірність. (Притчі 16:18-18)». Розкрийте зміст цього вираження.**
- 13. Прокоментуйте ці слова: «Християнство – це не нова етика, а нове життя, що приводить людину в безпосереднє зіткнення з Богом. Християнська культура – це цільна, могутня культура, що не раз переживала важкі випробування, але вистояла...»(Олександр Мень).**

II. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю і самоконтролю:

1. Коли виник католицизм?
2. Які таїнства характерні для католицизму?
3. Чому в католицизмі існує піднесене шанування Богородиці?
4. Які основні культи католицизму?
5. У чому сутність целібату?
6. Розкрийте сутність індульгенції як однієї з основних причин появи протестантизму.
7. У якому сторіччі виник протестантизм?
8. Охарактеризуйте особливості виникнення протестантизму.
9. Що таке Реформація? Як вона пов'язана із протестантизмом?
10. Розкрийте специфіку і особливості протестантизму.
11. Назвіть основні принципи протестантизму.
12. Розкрийте сутність основних напрямків протестантизму.

Теми рефератів:

1. Католицизм у сучасній Україні і світі.
2. Соціальна доктрина католицької церкви.
3. Великий церковний розкол.
4. Роль Тата Римського в сучасному суспільстві.
5. Католицизм і протестантизм: порівняльний аналіз.
6. Ідеологічна значимість протестантизму в США і країнах Західної Європи.
7. Принципи протестантизму: їх зміст і значення для віруючих.
8. Основні напрямки протестантизму в Україні.
9. Сприйняття протестантів у світі й в Україні.
10. Тенденції в сучасному протестантизмі.
11. Соціально-політичні позиції протестантських церков.

Література:

1. Біблійна енциклопедія. - М., 1991.
2. Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту. М.: 2001.
3. Девятова С. Сучасне християнство і наука. - М., 1994.
4. Кудрявцев В.В. Лекції по історії релігії і вільнодумства. Навчальна допомога. - М., 1997.
5. Лозинский С. Г. Історія папства. - М., 1986.
6. Полікарпов В. С. Історія релігій. Лекції і хрестоматія. - 1997.
7. Радугин А. А. Введення в релігієзнавство: теорія, історія й сучасність. - М., 1996.
8. Тальберг Н. Історія християнської Церкви. - М., 1991.
9. Тараненко В.М. Релігієзнавство: Учбово-довідкова допомога. - Х., 1999.
10. Основи релігієзнавства /Под ред. И.Н. Яблокова. - М., 2004.
11. О'доннел Кевин. Релігії миру. Ілюстрована енциклопедія. - Х., 2007.
12. Християнство: Енциклопедичний словник: В 3 т. / Гл. ред. С.С. Аверинцев. - М., 1995.

Тема 12. ОСОБЛИВОСТІ ВІРВЧЕННЯ Й КУЛЬТУ ПРАВОСЛАВ'Я

Ключові слова: православ'я, Ісус Христос, ортодоксія, монотеїзм, віра, тринітарне вчення, церква, таїнство, хрещення, причастя, священство, сповідь, миропомазання, шлюб, елеосвячення, обряд, гріх, пост, молитва, літургія.

Актуальність теми: православ'я є однією з найпоширеніших релігій не тільки у світі, але й в Україні, тому інтерес студентів до цього християнського напрямку вимагає його ретельного обговорення. Вивчення даної теми дозволить студентам виробити більш чітке уявлення про сутність даного напрямку, з'ясувати витoki його виникнення й показати особливості православного вірвчення.

Загальна мета: розкрити сутність і специфіку виникнення й розвитку православ'я, охарактеризувати особливості його вірвчення.

Конкретні цілі:

- розкрити особливості православного вірвчення, показати його специфіку;
- розкрити сутність православного культу і таїнств;
- показати особливості модернізації вірвчення й культу православ'я.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Виникнення православ'я.
2. Особливості православного вірвчення.
3. Модернізація вірвчення й культу православ'я.

1. Виникнення православ'я

Православ'я – одне з найбільш поширених у світі вірвчень серед багатьох народів, що розмовляють різними мовами. Це один із трьох основних напрямків християнства, що історично склався, сформувався як його східне відгалуження. Поширено воно головним чином у країнах Східної Європи, Близького Сходу, на Балканах.

Слово «*православ'я*» є точним перекладом грецького слова «*ортодоксія*», перша частина якого, «*орто*», означає правильне, а друга, «*доксія*», має два значення «*судження*» і «*слава*». Тому слово «*ортодоксія*» можна було перекласти на російську мову і як «*правомислення*», тобто «*правильно мислити*», і як «*православ'я*», тобто «*правильно славити Бога*». Східна християнська Церква віддає перевагу другому перекладу: «*православ'я*».

Слово «*ортодоксія*» зустрічалося у християнських письменників ще в II столітті, на самому початку становлення християнської Церкви. Називаючи себе православними (ортодоксальними), християни підкреслювали правильність своєї віри, точне дотримання вчення Христа й апостольських традицій, єдність віруючих.

Всі найважливіші питання Церкви вирішувалися соборно, тобто з усіма церковними ієрархами (ієрархи - вищі церковні чини), що збиралися на спеціальні зустрічі, збори – Собори. Постанови Соборів були обов'язковими для виконання всіма християнами.

Згодом єдність віруючих порушилась. Одним з головних питань, по якому виникали принципові розбіжності віруючих, було питання про розуміння природи Христа. Так, після Всесвітнього Собору 451 року частина християн відмовилася прийняти соборне рішення про двоїсту (людську і Божественну) природу Христа. Християни Візантії й Рима стали називати себе православними, тому що залишилися вірними соборному рішення.

Православ'я (Православна Церква) – це Єдина Свята, Соборна й Апостольська Церква й православна віра, що бере початок з апостольських часів, що зберігає й строго виконує соборні правила.

У специфіці віровчення, церковних організаціях Православ'я знайшли відбиття особливості історичного розвитку Візантії (де сформувався цей християнський напрям), а надалі й в інших східно-європейських і близькосхідних державах (де воно поширилося). Уповільнена в порівнянні із Заходом еволюція феодальних відносин у Візантії, сильна імператорська влада й одночасна відсутність багатоступеневої феодальної ієрархічної градації, властива візантійській культурі в цілому, традиціоналізм сприяли посиленню традиціоналізму також і в Православ'ї, значною мірою обумовили відсутність такої ієрархічної організації духовної влади, яка склалася в католицизмі. Православ'я, ставши державною релігією Візантійської імперії, освячувало ім'ям бога державний лад, заснований на феодальних началах. Вищим земним авторитетом у справах віри був оголошений імператор – «помазаник божий», верховний хоронитель і захисник догматів Православ'я. З падінням Візантії (1453) на її території й у сусідніх з нею державах виникли самостійні (автокефальні) церкви. Вони зберегли загальну систему віровчення й релігійного культу, однак у внутрішніх порядках цих церков намітилися деякі розходження. Універсальної церковної організації з єдиним церковним центром (як Ватикан у католицизмі) у Православ'ї немає.

2. Особливості православного віровчення

Православ'я, що має загальхристиянську основу, базується на Священному писанні (Біблія) і Священному переказі. У Священний переказ православ'я включає постанови перших семи Всесвітніх соборів (4-8 ст.), рішення ряду помісних соборів 4-8 ст., а також праці найбільших церковних авторитетів, таких як: Афанасій Олександрійський, Василь Великий, Григорій Богослов, Іоанн Дамаскін, Іоанн Златоуст. На долю цих отців церкви випало формування основних положень віровчення.

Головне джерело православного віровчення – *«Символ віри»*, прийнятий Никейським всесвітнім собором 325 р., доповнений Константинопольським собором 381 р. В 12 членах (параграфах) цього символу віри сформульовані уявлення про бога як творця, про його відношення до світу й людини. *Догматами православ'я є основні положення християнського віровчення, сформульовані першими сімома Всесвітніми соборами.* Вони проголошуються православною церквою «богонатхненними» – абсолютно щирими, незаперечними, вічними, незмінними, незбагненними розумом і відповідно повинні прийматися на віру. Сюди відносяться уявлення про триєдність бога, боговтілення, спокуту, воскресіння з мертвих, хрещення, загробне життя тощо.

«Людина, – повторюють православні богослови, – пізнає бога не стільки розумом, скільки всім своїм внутрішнім життям». Тому, заявляють вони, основою його пізнання є віра. Всі православні церкви вважають найпершим своїм обов'язком «недоторканно зберегти довірену первісній церкві заставу віри, нічого до тієї догматичної спадщини всесвітньої церкви не додаючи й нічого з нього не прибираючи». Щирими вважаються тільки ті положення віровчення, які затверджені першими сімома Всесвітніми соборами. Православні церкви приділяють велику увагу не тільки доказам непогрішності свого віровчення, але й пропаганді його серед віруючих. Від них потрібне знання напам'ять символу віри, його хорошого виконання під час літургії. Однак головним засобом засвоєння віруючими всіх основних моментів віровчення в православ'ї є культ і вся пов'язана з ним система богослужіння.

Тринітарне вчення, або *вчення про Святу Трійцю*, є першим з основних догматів Церкви. Воно полягає в тім, що *Бог єдиний у трьох Особах*, або *Іпостасях* (у цьому випадку мається на увазі особистість). *Трійця є: Бог Отець* (Творець, Творець), *Бог Син* (Логос, грецьк. «*logos*» одночасно означає й слово, і розум) і *Бог Дух Святий*. Божественні особи мають різні іпостасні властивості: вічно Суций Отець є Джерелом Бога Сина й Бога Духа Святого. Бог Син народжується вічно, не в часі й не в просторі («раніше всіх віків»). Так само передвічно Дух Святий виходить від Отця й тому зветься подихом Отця.

Всі три особи володіють однією природою, або сутністю, тобто єдиносущі і є не трьома богами, а одним єдиним Богом – Трійцею Єдиносущою. Іноді для пояснення таємниці Пресвятої Трійці отці Церкви звертаються до образів, запозичених з матеріального життя. Наприклад, вогонь, породжуване ним світло й виходяче від нього тепло.

Особлива роль у православ'ї приділяється *Ісусу Христу*, його рятівній ролі, відповідно до якої відбувається загальна спокута гріхів. Це відкриває перспективу для віруючих здійснити порятунок.

Вчення про Особу Господа Ісуса Христа – другий основний догмат. Бог Син народжується у вічності, до виникнення світу, більше двох тисяч років тому Він втілювався, народившись людиною від *Духа Святого* й *Діви Марії*, поєднавши в Собі дві природи (сутності): *Божественну й людську*.

Головним православним богослужінням є *літургія* (обідня). Богослужіння в православ'ї ведеться на національних мовах, використовуються й так звані мертві мови (наприклад, церковно-слов'янська – у російській православній церкві). Важливою складовою частиною православного культу є свята, головні з яких — загальнохристиянські (*різдво*, *пасха* і ін.). Основою життя православного християнина є *пост і молитва*. Молитва «є розмовою душі з Богом». Головний зміст *молитовного правила* – настроїти душу християнина на часте спілкування з Богом, розбудити в ньому покайні думки, очистити серце від гріховної скверни.

До числа невід'ємних елементів православного культу відносяться *пости*: багатоденні (весняний «великий», літній «петрів», осінній «успенський» і зимовий «різдвяний») і одноденні — усього більше 200 днів за рік. Піст повинен бути *не тільки тілесним, але й духовним*. Піст приборкує бажання плоті, пом'якшує вдачу, придушує гнів, стримує пориви серця, бадьорить розум, приносить спокій душі, усуває непомірність.

Православна Церква визнає сім таїнств: *хрещення, причастя, священство, сповідь, миропомазання, шлюб і елеосвячення*.

При складанні церковного календаря більшість православних церков дотримується юліанського календаря (у той час як у католицизмі й протестантизмі використовується григорианський календар). Відповідно до православних канонів, священники повинні бути одружені (притому один раз).

В організаційному плані православ'я не має єдиного центра. Зараз православ'я нараховує 15 автокефальних церков. Константинопольська, Олександрійська, Антиохійська (Сирія, Ліван), Ієрусалимська, Російська, Грузинська, Сербська, Болгарська, Кіпрська, Елладська (грецька), Албанська, Польська, Румунська, Чехословацька, Американська.

3. Модернізація віровчення й культу православ'я

Специфічна особливість сучасної модернізації православ'я полягає в тому, що, не виходячи за межі ортодоксальних догматичних принципів, багато богословів і священнослужителів по-новому їх інтерпретують, висуваючи на передній план одні аспекти віровчення й залишаючи в тіні інші. Так, наприклад, одна із центральних християнських ідей – ідея спасіння – трактується ними нині в точній відповідності із системою сучасних уявлень віруючих. Якщо ще не так давно спасіння людини й досягнення нею щастя й благополуччя, за церковними правилами, забезпечувалося «молитовним подвигом», аскетичним життям, відмовою «від спокус гріховного світу», то зараз, на думку християнських діячів, «замикання християн у самих собі, відокремлення їх від людей, що живуть у світі, підпадає під категорію дій, засуджуваних засновником і просвітителем усього створеного». Відмова від активної участі в суспільних справах оцінюється тепер не як богоугодний вчинок, а як наслідок неправильного розуміння й навіть перекручування сутності християнства. Справжнім християнином, за словами православних ідеологів, вважається не той, хто знецінює своє земне життя, а той, хто сповнений рішучості прикрасити його своєю працею, діяльною участю в удосконалюванні умов існування людей.

Однак соціальна активність особистості в богословській інтерпретації, незважаючи на свій радикалізм, в остаточному підсумку, ототожнюється із християнською активністю. Її критерієм проголошується євангелічна ілюзія волі, що, у свою чергу, породжує в людини перекручене розуміння своїх реальних інтересів і потреб.

Переглядом соціально-політичних концепцій, перебільшенням ролі релігії в духовному житті суспільства й у діяльності людини не обмежується сучасна православна апологетика. Відновленню зараз підданий весь релігійний комплекс, включаючи систему уявлень про світ і людину. Ідеологи православ'я пропонують зараз інші варіанти ціннісної орієнтації особистості, по-іншому підходять до визначення ідеального способу життя людини, переглядають колишні подання про сімейно-шлюбні відносини, про роль жінки в життєдіяльності суспільства й т.п.

Все більша увага в православному богослов'ї приділяється питанням співвідношення віри й знання, науки й релігії. При цьому православна переорієнтація у відношенні до науки зводиться до того, щоб не протиставляти її

релігії, як це робилося раніше, а включити в орбіту релігії, поставити на службу богослов'ю.

Все це має на меті, *по-перше*, розробити нову аргументацію для сучасної православної апологетики, *по-друге*, стабілізувати релігійність в умовах девальвації системи релігійних уявлень, *по-третьє*, перебороти кризу релігійної ідеології й, *по-четверте*, запропонувати прийнятні методи й способи боротьби з матеріалістичним світоглядом.

Релігійний модернізм не є чисто богословське явище, він торкається свідомості переважної більшості віруючих. Модернізація релігії викликана в першу чергу тими змінами, які відбулися у свідомості більшості віруючих під впливом нових суспільно-політичних умов їхнього життя. Але, будучи реакцією на зміну свідомості віруючих, релігійний модернізм впливає на цю свідомість, формуючи нову систему релігійної орієнтації.

Цільові навчаючі завдання:

- 1. Коли було прийняте головне джерело православного віровчення – «Символ віри»:**
  - a. 381 р.
  - b. 325 р.
  - c. 311 р.
  - d. 324 р.
- 2. «Ортодоксія» - це:**
  - a. правильна мова
  - b. правильна віра
  - c. правильна установка
  - d. правильне поведіння
- 3. Основою пізнання Бога є:**
  - a. розум
  - b. воля
  - c. віра
  - d. уявлення
  - e. інтуїція
- 4. Під догматами православ'я розуміються:**
  - a. основні положення, які доводяться розумом
  - b. основні положення, які приймаються на віру
  - c. основні положення, які приймаються здоровим глуздом
  - d. основні положення, які приймаються більшістю людей
- 5. Слово «іпостась» означає:**
  - a. соціальний стан
  - b. родинний стан
  - c. особистість
  - d. окрема людина
- 6. Джерелом православного вчення є:**
  - a. людські роздуми
  - b. міркування
  - c. творчі пошуки

d. Божественне одкровення

7. Віра, за визначенням апостола Павла, «є здійснення очікуваного й впевненість у невидимому». Проаналізуйте цей вислів.

II. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю й самоконтролю:

1. Що таке православ'я?
2. Коли виникло православ'я?
3. У чому розходження понять «православ'я» і «християнство»?
4. Коли, де й для чого був сформульований Символ віри?
5. Чому так важливий принцип церковної соборності?
6. Що таке тринітарне вчення?
7. Що таке догмат?
8. У що вірують православні християни?
9. Які основи православної віри?
10. Охарактеризуйте особливості православного віровчення.
11. Що таке Всесвітні Собори? Скільки їх було?

Теми рефератів:

1. Православ'я й сучасний світ.
2. Ікони в житті православного віруючого.
3. Ідеали православ'я в українській культурі.
4. Православ'я й держава.
5. Гуманістична спрямованість православ'я.
6. Таїнства Православної Церкви.
7. Виникнення християнства й Православної церкви.
8. Духовність і православ'я.
9. Символи православного мистецтва.
10. Витоки й традиції православного віровчення.

Література:

1. Библиейская энциклопедия. – М., 1991.
2. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. М.: 2001.
3. Бородин А.В. Основы православной культуры. – М., Издательский дом «Покров», 2003.
4. Девятова С. Современное христианство и наука. – М., 1994.
5. Кудрявцев В.В. Лекции по истории религии и свободомыслия. Учебное пособие. – М., 1997.
6. Поликарпов В.С. История религий. Лекции и хрестоматия. – 1997.
7. Радугин А.А. Введение в религиоведение: теория, история и современность. – М., 1996.
8. Тальберг Н. История христианской Церкви. – М., 1991.
9. Тараненко В.М. Религиоведение: Учебно-справочное пособие. – Х., 1999.
10. О'Доннел Кевин. Религии мира. Иллюстрированная энциклопедия. – Х., 2007.
11. Основы религиоведения /Под ред. И.Н. Яблокова. – М., 2004.
12. Отец Вадим. Азбука православия. – Донецк, 2007.

Тема 13. ІСЛАМ: ІСТОРІЯ, ВІРВЧЕННЯ, КУЛЬТ

Ключові слова: іслам, Аллах, пророк Мухаммед, Мекка, Медина, культ храму Кааба, Арабський Халіфат, Коран, шариат, джихад, суніти, шиїти, харіджити.

Актуальність теми: вивчення історії та особливостей ісламу обумовлене статусом даної релігії в світі. Активний розвиток ісламу, підвищення його значущості в ціннісній орієнтації людей Землі вимагає знання та розуміння специфіки даної релігії будь-якою освіченою людиною сучасності.

Загальна мета: з'ясувати причини виникнення віровчення та культу ісламу.

Конкретні цілі:

- розкрити історію виникнення ісламу;
- обґрунтувати основні риси ісламу як світової релігії;
- проаналізувати основні напрямки ісламу;
- проаналізувати особливості культу ісламу.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Історія виникнення ісламу
2. Особливості віровчення і культу ісламу
3. Основні напрямки в ісламі. Іслам в Україні.

1. Історія виникнення ісламу

Іслам – друга за кількістю послідовників світова релігія. Іслам сповідують близько 860 млн. чоловік більш ніж в 120 країнах світу. У 28 країнах Іслам визнано державною чи то офіційною релігією (Єгипет, Іран, Ірак, Кувейт, Марокко, Саудівська Аравія, Пакистан та ін.)

Іслам відносно молода світова релігія, що виникла на початку VII століття н. е. на Аравійському півострові. Населяли цю територію арабські племена кочевників, переважним заняттям яких було скотарство. Разом з тим, через територію Західної Африки проходив караванний шлях, що призвело до утворення таких великих міст як Мекка, Ясриб (майбутня Медина), Таїф. Яким в історії ісламу судилося зіграти ключову роль.

Іслам починає формуватися на базі родоплемінного культу одного з найбільш впливових племен Західної Аравії - курейшитів, релігійний та адміністративний центр якого знаходився в місті Мекка. Богом їх племені був Аллах. По мірі того, як курейшити підпорядковували своєму впливу сусідні племена і населення прилеглих міст, бог курейшитського племені став витісняти богів менш сильних і впливових племен. У цілому соціокультурна ситуація того часу сприяла формуванню монотеїзму. Вирішальний імпульс йому надала реальна історична особа – Абу Касим ибн Абдула, що став відомий як пророк Мухаммед (Мухаммад або

Магомед).

Мухаммед (570 – 632 рр.) народився в Мецці у сім'ї погонщика верблюдов, племені курейшитів, рано осиротів, працював пастухом, погонщиком караванів, одружившись на багатій вдові Хадіджі, став купцем в Мецці. Незабаром він кинув торговельні справи і в 610 році виступив з проповіддю монотеїстичної релігії, яку назвав *іслам*, що у перекладі з арабської означає «*покірність*», «*покоря перед богом*»). Послідовники ісламу – *мусульмани* – «*покірні*». Мухаммед проголосив, що існує лише один всемогутній бог, великий Аллах, і що всі повинні бути покірні його волі, служити йому в очікуванні кінця світу, судного дня і встановлення царства справедливості і миру на Землі.

В Мецці Мухаммед зібрав невелику групу прибічників, але вчення не отримало підтримки в рідному місті. Справа в тому, що Мекка процвітала, перш за все завдяки великій кількості полонників які приходили поклонитися в храм Каабе, що був присвячений 360 богам та духам, яких новий пророк не визнавав. Ситуація ставала небезпечною і в 622 році Мухаммед зі своїми прибічниками покинув Мекку, перебравшись у місто Ястриб, яке пізніше було перейменоване в Медину (місто пророка). З цієї події, що називається арабською «Хиджра» - тобто «переселення» і починається мусульманське літочислення. У Медині Мухаммед швидко завоював авторитет, заснував мусульманську громаду (умму). Члени громади визнали Мухаммеда своїм пророком, релігійним і світським керівником і здійснили під його супровідом кілька воєнних походів на Мекку. В 630 році Мекка була завойована, Мухаммед повернувся владикою, знищив 360 ідолів і присвятив храм Кааба Аллаху. Мекка стала центром ісламу. З цього моменту формується мусульманська держава, яка отримала назву Арабський Халіфат. Мухаммед був релігійним і політичним керівником цієї держави.

У 632 році Мухаммед помер і був похований у Медині. Після смерті Мухаммеда на пост Халіфа – приємника пророка був обраний його найближчий сподвижник Абу Бекр, який організував низку великих завойовницьких походів в ім'я Аллаха, підкорив своїй владі численні народи і став головою великого Арабського Халіфату. Таким шляхом іслам швидко розповсюдився по всій території Аравії і перетворився на панівну релігію арабської держави.

Завойовницькі війни арабських халіфів не обмежувалися територією Аравії. Вже в VII-VIII ст., користуючись слабкістю Візантії та Персії, араби підпорядкували своєму пануванню народи Середнього та Близького Сходу, частину Індії, Середньої Азії та інші країни. Почалася досить швидка ісламізація підкорених народів. Певною мірою ці народи були вже підготовлені до єдинобожжя на основі проповіді іудаїзму і християнства.

Арабські халіфи вдавалися й до матеріального заохочування переходу іновірців в іслам. Підкорені народи, що приймали іслам, платили в скарбницю халіфату тільки десятину доходу. А ті що не приймали іслам - повинні були сплачувати більше двох третин земельного податку та подушну подать. Будь-які переклади Корану з арабської були суворо заборонені, тому новообернені мусульмани швидко вивчали мову і як результат араби й завойовані ними народи поступово зливались в єдину спільність. Звідси, «арабом» стали називати будь-яку людину що розмовляє арабською, і майже весь ісламський світ розділяв єдину віру, мову, культуру.

Таким чином, сукупність насильницьких заходів, економічна політика і проповідь ісламу сприяли перетворенню цього різновиду віросповідання в світову релігію.

2. Особливості віровчення і культу ісламу

Перш за все, необхідно знати, що виділяють шість основних стовпів віри:

1. Віра в Аллаха;
2. Віра в Його ангелів;
3. Віра в Його Книги;
4. Віра в Його посланників та пророків;
5. Віра в Судний день;
6. Віра в предвизначеність долі, в те що все хороше та погане відбувається за волею Аллаха.

Якщо людина не визнає хоча б один з цих постулатів його віра не вважається дійсною.

Основні положення віровчення ісламу викладені в головній «священній книзі» - *Коран* (араб. Куран - читання). Як і інші світові релігії, іслам є релігією одкровення. Зміст Корану було повідано Мухаммеду самим Аллахом через ангела Джебраїла під час видінь.

Основу Корану складають перші проповіді Мухаммеда, які були записані його секретарями-писарями. Повний текст Корану (Сухуф) був зібраний після смерті Мухаммеда, а при халіфі Османі (650 р.) складений текст (Мусхаф), який був оголошений канонічним.

Текст Корану містить 114 сур (розділів), що мають різну кількість аятів (віршів) від 3 до 286. Усього в Корані від 6204 до 6236 аятів (за різними варіантами рахунку). Коран містить настанови, щодо віровчення, культові приписи, приписи, що регулюють сімейні, майнові, правові та інші громадські відносини.

До релігійної літератури мусульман також належить *Сунна*, що складається з священних придань про життя, чудеса та повчаннях Мухамеда. Але не всі мусульмани визнають Сунну, але ті що визнають її називаються сунітами та складають значну більшість в ісламі.

Віра в єдиного бога Аллаха становить фундамент мусульманського віросповідання. *Аллах* - це єдиний бог, що створив все суще і що визначає його існування. Він - вищий і всемогутній, мудрий, милосердний і верховний суддя. Біля нього немає ні інших богів, ні будь-яких самостійних істот. Аллаху покірні всі явища природи, люди, ангели і демони. *Ангели і демони* - це безтілесні істоти, що виконують волю Аллаха. До них відносяться носії доброго початку: Джабраїл, Міка, Асрафіл, Азріл, ангели смерті - Накір і Мункаф, страж раю - Рідван, страж пекла - Маліка і втілення зла - Ібліс, якого прокляв Аллах.

Для ісламу характерна також *віра в пророків*: У Корані зустрічається ряд біблійних пророків: Ібрахім (Авраам), Муса (Мойсей), Пух (Ной), Іса (Ісус). Однак головне значення надається останньому пророку, «посланникові Аллаха» - Мухаммеду.

Мусульманин вірить у *безсмертя душі*, що покидає тіло в день смерті і воскресіння її з мертвих у день Страшного суду. З цією вірою тісно пов'язана віра в існування двох форм загробного світу: раю і пекла. Мусульмани уявляють *рай* у

вигляді чудового місця, де в достатку є все, про що мріє людина в цьому світі: прекрасна їжа, чиста прохолодна вода, ріки з молока, меду і вин, всілякі насолоди. *Пекло* - це місце мук і страждань. У рай можуть потрапити ті мусульмани, які неухильно виконують релігійні приписи. Невірних (не мусульман) і тих хто відхилився від віровчення і культу чекає пекло.

Долю кожної людини (що її очікує - рай чи пекло), відповідно до мусульманського віросповідання, визначить сам Аллах на Страшному суді. Він буде допитувати кожного з живих і мертвих, а вони, голі, з книгою, в якій записані їхні справи, будуть в страху чекати його рішення. Заступництво Мухаммеда може пом'якшити долю грішників, спонукати Аллаха пробачити грішника і направити його в рай.

Система теоретичних та практичних принципів в ісламі, що регулює життя віруючого називається шаріат. Шаріат (араб. шаріа - належний шлях) - звід норм моралі, права, культурних приписів, що регулюють суспільне й особисте життя мусульманина. Шаріат базується на Корані і Суні. Він формувався протягом двох століть і поділяє усі дії мусульман на п'ять категорій: 1) дії, виконання яких вважалося суворо обов'язковим; 2) бажані дії; 3) добровільні дії; 4) небажані; 5) суворо заборонені види дій.

В ісламі існують п'ять найголовніших обов'язків віруючого мусульманина.

1. *Визнання єдиного всемогутнього Бога – Аллаха і пророка його Мухаммеда* (шахад). «Немає Бога крім Аллаха і Мухаммед - посланник його». Читання цієї формули віровчення, розуміння її сенсу і щире переконання в істинності - перша умова, щоб бути правовірним мусульманином.

Молитва, яку кожен мусульманин зобов'язаний здійснити п'ять разів на день (намаз). Ритуал кожної молитви розписаний до дрібниць, з певною кількістю згинання спини і торкань чолом підлоги або землі. Перед молитвою правовірний зобов'язаний здійснити омивання, обряд очищення. П'ятниця є днем колективної молитви, яка проводиться в мечетях і супроводжується проповіддю.

2. *Дотримання посту на місяць рамадан* (саум). Протягом цього місяця правовірний мусульманин не має права з світанку до настання темряви ні пити, ні їсти, ні палити. В ісламі передбачено звільнення від посту хворих, людей похилого віку, вагітних жінок і т. і. На місяць рамадан кожен день здійснюється особлива молитва після проведеного вдень посту.

3. *Обов'язкова сплата податку*, стягнення якого наказано в Корані, а розміри обкладення розроблені в шаріаті (закят). Крім обов'язкового податку існує добровільне пожертвування - садака - 1/40 частина річного доходу.

4. *Паломництво до Мекки та Медини* (хадж). Хадж полягає в відвідування в Мецці головного храму Кааби, поклонінні головній святині ісламу - гробниці Мухаммеда в Медині, а також інших священних місць. Паломництво повинно відбуватися в дванадцятій місяць мусульманського календаря. Вчинення цього ритуалу не є суворо обов'язковим, воно залежить від матеріальних можливостей і фізичного стану людини, але заохочується: мусульмани, які виконали обряд паломництва отримують почесне найменування - хаджі. Закінчення хаджу є головним мусульманським святом.

5. Велике значення у релігійному житті мусульманина надається й *джихаду*. *Джихад* – це повна відданість мусульманина своїй релігії. Часто це поняття

тлумачиться як участь у озброєній війні проти «невірних», а термін відповідно перекладається як «священна війна». В дійсності поняття джихад значно ширше. *Джихад означає старанність, протистояння й битву з усім тим, що відволікає людину від бога.* Це духовна боротьба проти зла та спокуси.

Крім виконання цих обов'язкових приписів в мусульманській культовій системі є такі важливі елементи, як *культ Кааби*. *Кааба* - це священний храм в Мекці - чотирикутна кам'яна будівля (Кааба в перекладі з арабського означає куб) висотою приблизно 10 метрів, шириною - 8, з пласким дахом, без вікон. У зовнішній стіні цієї будівлі знаходиться ніша з «чорним каменем», що асоціюється з присутністю Аллаха. Прийти до Кааби і притиснутися губами до «чорного каменя», означає для мусульманина виконати заповіт пророка Мухаммеда. Під час молитви благочестивий мусульманин повинен звернутися у бік Кааби. Вважається, що тільки в цьому випадку молитва буде дієвою, почутою Аллахом.

Як і в інших релігіях, значна роль в культовій системі ісламу надається релігійним святам. Серед них особливе значення мають Ураза-байрам (свято закінчення посту місяця Рамадан) , Курбан-байрам (день жертвопринесення в пам'ять про жертву перенесену Ібрахімом (Авраамом) Аллаху), Мірадж (свято пам'яті чудодійної ночі якою відбулась зустріч і бесіда Мухаммеда з Аллахом), мавлют (день народження Мухаммеда).

Релігійним центром, місцем проведення культових заходів в ісламі є мечеть. У мечеті проводяться богослужіння, читаються проповіді, здійснюються різні обряди. Але в ісламі мечеть - це не тільки релігійний, а й соціокультурний центр. Тут вирішуються поточні справи, проводиться збір милостині і пожертвувань. Важлива функція мечеті - організація навчання дітей. При найбільш великих мечетях існували й існують духовні школи де готують майбутніх священнослужителів, фахівців з ісламу, богословів і правових фахівців.

Іслам регулює соціальний устрій, економічні, політичні та культурні відносини, сферу сімейних відносин та побуту. Все це призводить до того, що іслам представляється не просто як віросповідання, а як спосіб життя, цілком визначає світогляд і повсякденну поведінку людей.

3. Основні напрямки в ісламі. Іслам в Україні

Іслам не являє собою єдиної релігійної організації. Вже в другій половині VII століття виникло не менше п'яти релігійно-політичних угруповань. Це суніти, шіїти, харіджити, мурджиїти, мутазиліти. Безпосереднім імпульсом цього розділення слугувала суперечка щодо принципів успадкування релігійної і світської влади – імату (інституту керівництва мусульманською релігійною громадою, в якому збігаються світська та духовна влада) та ролі імама (імам – керівник, голова мусульманської громади, людина, яка керує молитвою в мечеті).

Харіджити (від арабського Харадж - що вийшов, що повстав) утворили самостійне протязгом в кінці VII ст. Вони виступали за рівність всіх мусульман, незалежно від походження і кольору шкіри. За вченням харіджитів головою релігійної громади халіфом може бути будь-який послідовник ісламу, обраний даною громадою. Громада ж має право змістити будь-якого негідного халіфа. Вже в середині VIII століття харіджити втратили свій вплив. В даний час існує одна харіджитська громада - ібадіти (у Аммані і деяких районах Африки). Більшу

частину сучасних послідовників ісламу становлять суніти і шиїти.

Більшість мусульман є *сунітами* (їх в 2,7 рази більше, ніж шиїтів). Визнають не лише Коран, але й святість Суні. За їх уявленнями. Суна (букв. „звичай“) є одним з джерел права, поряд з Кораном. Вони не визнають можливості посередництва між Аллахом і людьми після смерті Мухаммеда. Відкидають ідею про особливу природу Алі (четвертий праведний Халіф, двоюрідний брат і зять Мухаммеда) і особливе право його нащадків на імамат. Світського і духовного главу мусульман, на їх думку, повинні обирати члени громади.

Шиїти („партія Алі“) - прихильники другого за кількістю послідовників напрямку в ісламі. Головна особливість їх полягає в тому, що вони визнають єдиними спадкоємцями пророка Мухаммеда лише Алі та його нащадків, які начебто мають виключне право на верховну владу - імамат. Принципових відмінностей в культовій практиці між сунітами і шиїтами не існує. Ці розходження лише пов'язані з особливостями історичного шляху розвитку шиїзму та місць їх переважного поширення. Основними шиїтськими центрами є Іран і Ірак, тому окрім Мекки і Медини місцями поклоніння шиїтів є Кум і Мешхед в Ірані, Неджеф і Кербала в Іраку. Сунізм і шиїзм не представляють собою цілісної згуртованої організації та єдиного віросповідання. У їх рамках існують різні напрями. Особливо велика кількість напрямів існує в шиїзмі.

За чисельністю Іслам займає друге місце після християнства і має переважний вплив в Африці та Азії. На сьогодні майже кожний п'ятий у світі - мусульманин. Щорічні темпи зростання мусульман в останні десятиліття в середньому складають 35-40% або 50 млн. Це зростання пов'язане, насамперед, з економічним та демографічним бумом, що переживає ісламський світ. Якщо на початку століття Іслам нараховував 216 млн. послідовників (12,3% населення планети), то на початку третього тисячоліття - 1,3 млрд. (21,7% від загальної чисельності населення Землі), тобто кількість прихильників ісламу зросла у 6 разів. За прогнозами, на ближчі два десятиліття ісламський світ зросте (за демографічними критеріями) десь на 1,7%.

Іслам в Україні має давню історію. Його масове поширення концентрується переважно в Криму, який було ісламізовано в часи Золотої Орди. В період Кримського Ханства, до завоювання його Росією, іслам мав усі умови для розвитку. У подальшому мусульманство зазнавало утисків з боку світської і духовної влади імперії, а згодом - Радянської тоталітарної системи, особливо під час депортації кримських татар. Нині відбувається відродження ісламу в Україні. На початок 2004 р., в Україні діяло 477 релігійних організацій, в тому числі 467 громад, які обслуговувало 436 священнослужителів. До структури іслам} 'входить 7 навчальних закладів, 90 недільних шкіл, 5 періодичних видань. За роки незалежності України мережа ісламу зросла на 93,14 %. Єдиної організаційної структури іслам} ' в Україні не існує. Сьогодні діють 4 автономних центри: Духовне Управління мусульман України (ДУМУ), Об'єднання незалежних мусульманських громад (ОНМГ), Духовне Управління мусульман Криму (ДУМК), Духовний центр мусульман України (ДЦМУ). Найбільше громад у Духовного Управління мусульман Криму.

До найзначніших мусульманських міжнародних організацій належать : Всесвітній Ісламський Конгрес (1926 р.). В даний час значним впливом володіють сформована в 1962 р. «Ліга Мусульманського світу» і найбільш представницьке міжнародне об'єднання на урядовому рівні «Організація ісламської конференції»

(заснована в 1969 р.)

Цільові навчаючі завдання:

1. Який догмат зафіксований в наступному виразі з Корану: «Якщо зустрінете невірних, бийтеся з ними, поки не справите великого побиття. На полонених накладіть ланцюга ... О, хто вірить! Захищайте боже діло!» У чому його сутність та історичне значення для мусульман? Які трансформації він зазнав у сучасному суспільстві?

2. Характерними для ісламу рисами є:

- a. монотеїзм
- b. визнання пророка Мухаммеда втіленим божеством
- c. наявність есхатологічного вчення
- d. віра в існування раю і пекла
- e. ідея нірвани
- f. ідея сансари
- g. визнання Ісуса Христа пророком Аллаха
- h. визнання Мойсея пророком Аллаха
- i. вчення про воскресіння душ
- j. вчення про страшний суд

3. Виникнення Ісламу пов'язано з іменем:

- a. Абдули
- b. Ноя
- c. Абу Талиба
- d. Мухаммеда
- e. Джабрила

4. Основним джерелом Ісламу є:

- a. Коран
- b. Біблія
- c. Сура
- d. Каул

5. Шаріат – це:

- a. Основні правила та закони мусульман
- b. Основні свята мусульман
- c. Основні глави Корану

6. Сунізм та шиїзм – це:

- a. Основні свята мусульман
- b. Основні глави Корану
- c. Основні напрямки ісламу

7. Намаз – це:

- a. Пост
- b. Паломництво
- c. Віра в Алаха
- d. Молитва
- e. Подаяння

8. Рамадан – це:

- a. Пост

- b. Паломництво
- c. Віра в Алаха
- d. Молитва
- e. Подаяння

9. Аз-закят – це:

- a. Пост
- b. Паломництво
- c. Молитва
- d. Подаяння
- e. Віра в Алаха

10. Ал-хадж – це:

- a. Пост
- b. Паломництво
- c. Молитва
- d. Подаяння
- e. Віра в Алаха

II. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Розкажіть про історичні умови в яких зароджувався іслам.
2. Визначте основні етапи розвитку ісламу?
3. Назвіть священні книги ісламу, що вони собою уявляють?
4. У чому сутність 6-ти стовпів мусульманської віри?
5. Розкрийте основні догмати ісламу.
6. Які Ви знаєте напрямки ісламу і в чому їх особливості?
7. Що Ви розумієте під «ісламізацією» арабського суспільства?

Теми рефератів:

1. Життя пророка Мухаммеда.
2. Релігійні свята ісламу.
3. Сенс життя та життєві цінності благочестивого мусульманина.
4. Течії ісламу: особливості та розповсюдження.
5. Творіння світу згідно ісламського віровчення.
6. Уявлення про рай та пекло згідно з ісламською догматикою.
7. Жінка шаріату: традиції, права, обов'язки.
8. Таємниця храму Кааби.
9. Права дітей та обов'язки перед батьками в ісламській традиції.
10. Сім'я в ісламі.
11. Принципи прийому їжі та зовнішнього вбрання в ісламській культурі.
12. Відношення ісламу до інших релігій.

Література:

1. Коран. – М., 1997.
2. Васильев А.С. История религий Востока. – М., 1988.
3. Еремеев Д.Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления. – М., 1990.
4. Ислам: Энциклопедический словарь. М., 1991.

5. Климович Л.И. Ислам. – М., 1973.
6. Климович Л.И. Книга о Коране, его происхождении и мифологии. М., 1988.
7. Мавлютов Р.Р. Ислам.
8. Максуд Р. Ислам. – М., 1999.
9. Мюллер А. История ислама. В 2 т. Пер. с нем. М., 2004.
10. Панова В.Ф., Вахтин Ю. Б. Жизнь Мухаммеда. – М., 1990.
11. Тримингэм Дж. Суфийские ордены в исламе. – М., 1989.
12. Эрнст Карл. Суфизм.

Тема 14. СУЧАСНІ НЕТРАДИЦІЙНІ ВІРУВАННЯ ТА КУЛЬТИ

Ключові слова: нові релігійні вірування та культу, неохристиянські релігійні об'єднання, неоорієнтальні релігії, сайєнтологія, синтетична релігія Багаї, неоязицницькі релігії, сатанізм, «Свідки Єгови», мормони, церква мормонів, Бхакті–йога, кришнаїти, мантра, трансцендентальна медитація, «Рідна Віра», РУНВіра.

Актуальність теми. Важливість проблеми нових релігійних вірувань та культів зумовлена тим, що релігія, представлена «традиційними» конфесіями, яка через догматичність віровчення та канонічність культу є дуже консервативною соціальною одиницею, відразу не змогла пристосуватися до нових історичних умов й досі із тривалим запізненням реагує на швидкоплинні соціально-економічні та політичні зміни в світі.

Загальна мета. З'ясувати причини виникнення та історичні перспективи нових релігійних вірувань та культів.

Конкретні цілі:

- розкрити сутність сучасних нетрадиційних релігійних вірувань та культів;
- обґрунтувати основні риси нових нетрадиційних релігійних вірувань та культів;
- запропонувати класифікацію сучасних нетрадиційних релігійних вірувань та культів;
- проаналізувати особливості неохристиянських релігійних об'єднань, неоорієнтальних релігій, сайєнтології, синтетичної релігії Багаї, неоязицницьких релігій, сатанізму.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Ознаки нових релігійних вірувань та культів.
2. Неохристиянські релігійні об'єднання.
3. Неоорієнтальні релігії.
4. Сайєнтологія.
5. Синтетична релігія Багаї.
6. Неоязицницькі релігії.
7. Сатанізм.

1. Ознаки нових релігійних вірувань та культів

Нові релігійні вірування та культу називаються так тому, що по-перше, їхнє піднесення припадає на другу половину ХХ ст., а, по-друге, тому, що за своїм віровченням, культовою практикою та формами релігійної організації суттєво відрізняються від «традиційних» релігій.

Релігія, представлена «традиційними» конфесіями, яка через догматичність віровчення та канонічність культу є дуже консервативною соціальною одиницею, відразу не змогла пристосуватися до цього стану й досі із тривалим запізненням реагує на швидкоплинні соціально-економічні та політичні зміни в світі.

По-перше, нові релігійні вірування та культу об'єднує уявлення про засновника організації як про людину, що відкрила або якій відкрилася нова абсолютна істина. Володіння таким новим знанням робить ці релігійні утворення «святими», невизнаною, але «істинною елітою» світу.

По-друге, багато представників нових релігійних вірувань та культів вважає, що епоха, яка передувала заснуванню організації, була часом блукань, помилок і страждань. Сучасна епоха обов'язково розцінюється як час боротьби сил зла і добра, що має земний відповідник у боротьбі послідовників нової релігії з їхніми суперниками в навколишньому світі.

По-третє, кожен із нових релігійних вірувань та культів стверджує неминучість перемоги «істини», що відкрилася саме в ньому. Невіруючі або ті, хто не належать до нових релігійних вірувань та культів, будуть знищені (або не воскреснуть) чи будуть підкорені віруючими, які залишаться єдиними мешканцями нового перетвореного світу.

Однак у різних нових релігійних вірувань та культів цей елемент віровчення практично застосовується по-різному.

Деякі нові релігійні вірування та культу є екстремістськими. Вони пропагують і прямо провокують очікування «кінця світу», і тому вимагають радикальної зміни способу життя від своїх послідовників. Ті повинні залишити роботу, родину, відписати своє майно на користь релігійної організації. Відомі кількаразові випадки масового самогубства членів деяких нетрадиційних сект заради «остаточного звільнення». Інші нові релігійні вірування та культу проєктують суспільні перетворення настільки ж глобального масштабу, але за умови їх поступового здійснення в міру повної зміни особистості. Скажімо, «світовий план» «Товариства трансцендентальної медитації» передбачає умиротворення світової цивілізації, її рятування від голоду, хвороб і т.ін. після прилучення до медитативної практики 10% людства.

По-четверте, культ у нових організаціях носить переважно колективний характер, може використовуватися техніка психологічного маніпулювання, психотерапія, особлива увага приділяється новачкам, їх адаптації в групі.

По-п'яте, нові релігії і їхні керівники відрізняються схильністю до фанатизму й ненавистю до іновірів. Всі вони перебувають в опозиції до офіційних церков.

По-шосте, практично всі неорелігії провадять активну *місіонерську діяльність*. Причому найжорсткіші й офіційно засуджені і заборонені секти часто зовні видають себе за гуманні й привабливі, всіляко підкреслюють свою доброзичливість до нових членів, й перший час надають їм благодійну підтримку

тощо.

Нові релігійні вірування та культу умовно можна поділити на шість напрямів – неохристиянські, неоорієнтальні, синтетичні, сайєнтологічні, неоязичницькі, сатаністські.

2. Неохристиянські релігійні об'єднання

«Свідки Єгови». Ця організація виникла в 1870 р. у Пітсбурзі (штат Пенсільванія) із групи з вивчення Біблії, очолюваної **Чарльзом Тейзом Расселом** (1852—1916). Назва організації походить з одного рядка книги пророка Ісаї, де сказано: «Ви свідки Мої, говорить Господь, та раб Мій, якого Я вибрав...» (Іс. 43:10). Вона остаточно ствердилася 1931 р. Тема Другого Пришестя Христа і тисячолітнього Царства на землі є головною у вченні «свідків Єгови». Вони проголосили, що цей прихід відкладений доти, поки вони не закінчать свою всесвітню проповідь, в якій попередять всі народи землі про небезпеку, що насувається. Разом з дияволом проти Єгови будуть боротися всі світові релігійні організації, християнські передусім, що символізуються Вавилонською блудницею (Апок. 17). Тому треба терміново «просвітити» якомога більшу кількість людей: адже всі, хто піде за дияволом проти «свідків Єгови», будуть знищені.

«Свідки Єгови» не мають церковної організації й офіційної церковної ієрархії. Служба здійснюється на добровільних засадах, а керівниками і релігійними авторитетами виступає так зване «мале стадо вірних і розсудливих рабів Єгови», що керує іншими членами громади. Поняття священства в них також відсутнє, кожен активний учасник культу іменується «служителем». Ті ж, хто цілком віддає себе роботі на організацію, зветься «провідними видавцями».

«Церква Ісуса Христа святих останніх днів, або *церква мормонів*, виникла в першій половині ХІХ століття в США. Її послідовники стверджують: Церква носить ім'я Ісуса Христа тому, що віра в Нього є наріжним каменем її віровчення. Термін «святі» позначає тих, хто в повсякденному житті намагається слідувати прикладові Господа. Визначення «останніх днів» (смісловий переклад — «наших або нинішніх днів») уведено для того, аби відрізнити нинішніх послідовників від тих, хто був учнями Ісуса тоді, коли він жив на землі.

Засновник «Церкви Ісуса Христа святих останніх днів» **Джозеф Сміт молодший** (1805—1844). У 1823 р. (за словами Сміта) йому було явлення якогось ангела, який назвав себе Моронієм, сином Мормона — нібито пророка і літописця. Вісник повідомив Сміту, що він — Сміт — обраний для особливої місії, і тому йому відкривається таємниця золотих аркушів, на яких відбиті не відомі досі Писання, в яких міститься «вся повнота» Євангелія. Так, у 1830 р. вийшов у світ текст, що отримав назву «Книга Мормона». Для прихильників «Церкви Ісуса Христа святих останніх днів» він вважається богонатхненним і має авторитет нарівні з Біблією.

Згідно з **вченням** мормонів, мета життя людини — стати Богом, подібним до Отця, але досягти цієї мети можуть тільки мормони, що суворо виконують усі вимоги своєї Церкви. Після Страшного суду представники вищої мормонської ієрархії стануть богами й отримають можливість діяти у власних світах. Мормони середньої руки перебуватимуть у Царстві блаженства. Умови вічного життя для дрібних грішників з числа немормонів мало будуть відрізнитися від нинішніх земних. Великі ж грішники потраплять у пекло.

Зібрання і служби мормонів проходять у молитовних будинках або будь-яких тимчасових приміщеннях і носять достатньо відкритий характер. До числа «таїнств» мормони відносять хрещення, причастя, шлюб. Богослужіння в цілому нагадує протестантське і зводиться до проповіді, читання священних текстів і співання псалмів. Таїнство хрещення проводиться у вигляді одноразового занурення у воду. Але процес здійснення таїнств у мормонських храмах (ці храми доволі нечисленні — 50 на весь світ, але вражають розкішним оздобленням) залишаються прихованими завісою таємниці. Тому відвідання справжнього храму — велика честь для мормона, якої виявляються гідними лише незначна частина з них. Уважається: якщо ти не побував у храмі — марно згаяв життя.

Серед мормонських **ритуалів** особливий інтерес викликає таїнство т. зв. *небесного шлюбу*: через цю церемонію мормон одержує вічну дружину. Вважається, що, одержавши божественний статус, від цього шлюбу мормон породить на своїй планеті нове людство, щодо якого він буде в буквальному значенні Богом–Отцем. Ще один характерний мормонський обряд — *хрещення померлих*, які таким чином також стають мормонами і можуть розраховувати на задовільне існування наприкінці часів.

3. Неоорієнтальні релігії

Найвідомішою із сучасних неоорієнтальних організацій є «*Міжнародне Товариство Свідомості Крішни*» (релігійна організація *вайшнавів*), які називаються також «*Рухом Харе Крішна*». Засновником цієї релігії є **Бхактіведанта Свами Прабхупада** (1896—1977).

Учення крішнаїтів генетично пов'язане з індуїзмом. Крішнаїти вважають своє віровчення і культ органічним продовженням, сучасною інтерпретацією давнього ведичного вчення. Найшанованіший священний текст називається у них «Бгагавад–Гіта, як вона є». За формою вона являє собою упереджений переклад «Бгагават–Гіти», шостої книги визначної епічної поеми «Махабхарата», з авторськими коментарями й доповненнями.

Віровчення крішнаїзму, або релігії вайшнавів (відданих Богів), засноване на принципі монотеїзму, відповідно до якого існує єдиний абсолютний Бог, що виступає в різних проявах. За великою безліччю дій у Бога багато імен, але головне з них — Крішна. Інші боги сприймаються як аватари (втілення) Крішни. Такою аватарою виступає в крішнаїзмі й Ісус Христос.

Крішнаїти надають великого значення вченню про подвійну природу світу: духовну й матеріальну. Людина також являє собою істоту, яка складається з двох начал: духовного і матеріального. Духовне начало є основою людини; тіло — лише оболонка душі, і душа постійно змінює цю оболонку. Наслідуючи традицію ведичної релігії, крішнаїти стверджують, що душа здатна перевтілюватися в 8 400 000 форм життя. Ці перевтілення відбуваються за законом Карми і можуть тривати нескінченно.

Звільнитися від матеріального світу, розвинути в собі свідомість Крішни здатна кожна людина. Для цього вона має присвятити себе відданому служінню Богів. Це служіння лежить в основі бхакті–йоги.

Бхакті–йога становить основу **культової** діяльності крішнаїтів. Один із важливих принципів, на яких базується культова практика крішнаїтів, полягає в

самообмеженні людини. Крішнаїт має звести до мінімуму потреби матеріального тіла, щоб підняти свою свідомість на вищий рівень і зберегти час для духовної діяльності.

Особливого значення крішнаїти надають медитації. Під час медитації людина цілком відчужується від цього світу і концентрується на любові до Бога. Виняткова роль під час медитації надається маха–мантрі (великій мантрі): «Харе Крішна, Харе Крішна, Крішна, Крішна, Харе, Харе, Харе Рама, Харе Рама, Рама, Рама, Харе, Харе». З погляду крішнаїтів, мантра — це оспівування святих імен Бога. Протягом дня крішнаїти повинні промовляти цю мантру 1728 разів!

Основними осередками релігійного життя крішнаїтів є храми.

Трансцендентальна медитація розроблена індійським йогогом (за фахом — фізиком) *Махаріші Махеш Йогі*. Спочатку вона розповсюджувалася ним в рідній Індії, але комерційного успіху не мала. Тому Махаріші вирішив випробувати своє щастя в США, де він оселився в штаті Каліфорнія. Вміло використавши бурхливе захоплення східними вченнями, він від середини 1960 до середини 1970-х рр. набув великої популярності, в тому числі серед представників творчої еліти, розповсюджуючи її через читання лекцій, видання книг і запис відеокaset.

4. Сайєнтологія

Церкву сайєнтології» заснував **Лафайет Рон Хаббард** (1911–1986) — колишній морський офіцер, письменник–фантаст. Зараз «Церкву сайєнтології» очолює Давид Міскевідж, центр її знаходиться в Лос–Анджелесі, духовне керівництво — у Клівотері (Флорида), основна європейська база — у Копенгагені. На сьогодні «Писання» сайєнтологічної релігії складається із друкованих праць Р. Хаббарда загальним обсягом півмільйона сторінок, понад 3000 записів лекцій та приблизно 100 фільмів. Основи уявлень сайєнтологів викладені в книзі Хаббарда «Діанетика — сучасна наука». «Сайєнтологію» її послідовники уявляють як науку про знання в повному обсязі, в якому діанетика є тільки частиною. Вона буцімто опікується «вивченням духу і роботою з ним в його взаємовідносинах із самим собою, всесвітами й іншим життям.

Основний догмат сайєнтології полягає в тому, що світ приречений на знищення. Сайєнтологія вчить, що за межами тіла й розуму існує т. зв. основний елемент особистості, що називається «тетан», який являє собою людський дух або життєву енергію і володіє надприродними можливостями. Досягнення стану оперуючого тетана є ключем до безсмертя. Оперуючий тетан здатний контролювати фізичні речовини, енергію, простір і час. В ідеалі оперуючий тетан не вселений у тіло, але перебуває поблизу нього.

Вважається, що Рон Хаббард розробив єдиний можливий шлях до спасіння. В діанетиці він дав спосіб розкриття невикористовуваних інтелектуальних здібностей і геніальних можливостей. До цього залучаються курси спілкування й т. зв. *одитинг* (щось подібне до сеансу психоаналітика).

Сайєнтологічна організація. Сайєнтологічна організація теж розглядає себе як «церкву». В ній існують свої священики, богослужбові ритуали й обряди хрещення, шлюбу, похорону. Є своя символіка — восьмикутний хрест, свої свята — такі, як день народження Р. Хаббарда.

Устрій відзначається високим ступенем ієрархічності:

- позаштатні священики—одитори, які можуть надавати консультативні послуги.
- сайєнтологічні місії, які мають знайомити людей з основами сайєнтології;
- «церкви класу V», де провадиться поглиблена підготовка штатних священиків, виконуються по п'ятницях і неділях, проходять регулярні зібрання;
- «просунуті організації» в Копенгагені, Лос-Анджелесі та Сиднеї, Сент-Хіллі (Велика Британія), які провадять підготовку adeptів на нижчому рівні оперуючого тетана;
- «прапор церкви» в американському місті Кліруотері;
- «флагманське судно», яке дійсно плаває у теплих водах Карибського моря, аби забезпечити умови для відволікання від усього мирського та повного зосередження на духовному прогресі.

У 1984 р. була створена *Міжнародна асоціація сайєнтологів*, яка має за мету розвивати, підтримувати, захищати сайєнтологічну релігію. До структури церкви входить «*Центр релігійної технології*», який має стежити за чистотою використання сайєнтологічних технологій, а насправді додержання авторських прав на них. Нарешті, існує *Морська організація* — елітний орден з 5 тис. найвищих посадовців церкви, які укладають з організацією договір про вічну відданість (точніше, її термін обмежений 1 млрд. років).

5. Синтетична релігія Багаї

Багаїзм є синкретичною релігією, спрямованою на об'єднання всіх віросповідань у всесвітнє братство. Її засновником був іранський торговець—мусульманин **Мірза Хусейн Алі Нурі** (1819–1850), відомий під іменем **Бага-Улла** («Слава Господа»). Основна думка вчення багаїзму полягає в тому, що людство єдине і надійшов час об'єднання всіх людей планети у всесвітнє товариство.

Багаїсти не визнають традиційні уявлення про Бога і вважають усі спроби описати Його марними, тому що Бога не можна збагнути розумом. Багаї вчать, що споконвічна сутність кожної людини — це душа, а фізичне тіло — це форма існування людей на Землі. Після того, як душі морально переродяться на краще, вони наблизяться до Бога і, відповідно, теж опиняться в раю.

Багаї не мають спеціальних служителів культу. У кожній країні, де існує досить велика громада багаїв, раз на рік (21 квітня) таємним голосуванням усіх дорослих членів громади обирається національна рада з дев'яти членів, що називається *Національними Духовними Зборами*. Раз на дев'ятнадцять днів уся громада збирається для богослужіння, нарад у справах громади і поглиблення дружніх взаємин між багаї.

Усі багаїстські громади, що існують у світі, об'єднані в єдину організацію, що називається «*Міжнародним Співтовариством Багаї*». Його керівний орган називають *Всесвітнім Домом Справедливості*.

6. Неязичницькі організації

Починаючи з середини ХХ ст. були зроблені спроби відродження української давньої релігії, але зрозуміло, що в іншому вигляді, ніж вона існувала в дохристиянські часи.

«**Рідна Віра**». Витоки українського неоязичництва пов'язані з іменем проф. *Володимира Шаяна* та його течії «Рідна Віра». Після смерті В. Шаяна його учні у

1987 р. опублікували дослідження професора з язичництва — «Віра Предків Наших». Перша стала громада Української Рідної Віри з'явилась у 1981 р. у канадському місті Гамільтон. Їй вдалось налагодити видання журналу «Українське Відродження», видрукувати цілий ряд праць ідейних лідерів Рідної Віри. Така робота не залишилась безрезультатною, оформилася громада сповідників у далекій Австралії.

Однак найбільшою за кількістю послідовників в Україні є **РУНВіра** (повна назва — *Об'єднання Синів і Дочок України рідної Української Національної Віри*). Засновник цієї релігії — *Лев Силенко* (народ. 1930), який проголосив Себе Учителем і Пророком, утіленням вічного Духу Оріяни–Скитії–Русі–України.

3 грудня 1966 р. в Чикаго була оформлена перша громада РУНВіри.

РУНВіра підкреслює свій монотеїстичний характер. Дажбог — свідомість світу, самоволодіюча всевишня сила, безмежність, вічність, воля, яка все облагороджує, дія, яка в людині творить бажання жити, бажання бачити себе в діях своїх, бажання працювати, учитися, самостверджуватися і бажання вмерти в обороні життя, в обороні племені свого. Зображення Дажбога немає.

Заповіді РУНВіри такі: 1. Розумій і люби Бога по-рідному; 2) Не поклоняйся чужоземним поняттям Бога; 3) Самовдосканалюй розум, душу і тіло; 4) Вір у себе; 5) Люби родичів своїх; 7) Виховуй дітей своїх у дусі Рідної Віри; 8) Шануй духовність предків своїх; 9) Не самозабувайся на чужині та ін.

Тризуб фігурує як центральний символ ритуалу РУНВіри — «Трисуття». Стверджується, що Трисуття, починаючи з епохи Трипілля, символізувало три основи життя: Нав (Дух), Яв (Матерія) і Прав (Правила Духовного і Матеріального Життя). Емблема РУНВіри — Трисуття у Сонці винайдена Силенком.

Духівництво: рунтата, пізніше — рунмами. Одяг рунтата: чорний, синій або білий костюм, під костюмом світло-синя або біла сорочка зі стоячим коміром.

На знак зречення християнства посвячувані в РУНВіру змінюють імена на питомо слов'янські: Миролуб, Святослав, Ярослав, Богдан, Киеслав, Світомир, Любомира, Богдана, Калина, Світослава, Лель, Лада, Зореслава, Оріянка, Лілія.

7. Сатанізм

Виникнення сатанізму. Сатанізм звичайно розглядається як поклоніння злу, як релігія, заснована на принципах, протилежних християнству. Насправді організаційно весь спектр тих, хто вшановує темні сили доволі строкатий, складається з різноманітних течій, напрямків і угруповань.

Ідейним натхненником сучасних сатаністів вважається випускник Кембріджу, окультист і автор ряду «магічних» книг *Алістер Кроулі* (1875—1947). Початок масовому руху сатаністів поклала «*Церква сатани*». Вона була заснована в 1964 р. **Ентоні Шандором Ла Веєм** (помер 1997 р.). В 1990 р. вона була позбавлена всіх податкових пільг, наданих релігійним об'єднанням. Зараз її штаб-квартира (так звана «Рада дев'яти») знаходиться в Сан-Франциско, а другий керівний центр розташований у Манчестері.

Ла Вей відомий і як автор «**Біблії Сатани**» (або «Чорної біблії»), написаної ним у 1968 р. як повна протилежність християнській Біблії і виданої 125-тисячним тиражем. У цій книзі він систематизовано виклав основи віри в сатану.

Основні ідеї сатанізму такі: 1) сатана сильніший від усіх; 2) кожен сам як

такий — бог; 3) життя — це насильство; 4) необхідно потурати і підкорятися своїм нищим інстинктам і потягам; 5) необхідно чинити врозріз з вимогами суспільних законів або хоча б бути індиферентним до них; 6) справжня радість — помста своїм ворогам; 7) усе пов'язане з офіційними релігіями має по можливості опоганюватися.

Основа культу сатаністів — *принесення жертви*. Важливе для них не убивство як таке, а передсмертні страждання живої істоти. Утім людські жертвопринесення хоча й мають місце, бувають надзвичайно зрідка і практикуються тільки найбільш затятими сатаністськими групами.

Ритуали здійснюють магістр, жриці й інші учасники. За вітвар звичайно править оголена жінка, яка тримає в руках чорні свічки. На її живіт ставиться чаша із сечею або кров'ю. Ритуальні приналежності: чорні й одна біла свічки, дзвони, меч, штучний фалос, гонг, пергаменти, кубок, перевернутий християнський хрест, пентаграма. Під час своїх ритуалів сатаністи одягаються в чорне — чорні рясні з ковпаками, що закривають обличчя. Їхні прикраси виготовляються зі срібла.

Найвідоміший сатаністський ритуал — «чорна меса», що є пародією на християнську літургію. «Чорна меса» обов'язково правиться в ніч кожного повного місяця й по сатаністських святах: Вальпургієва ніч (ніч на 1 травня); Хеллоуїн (ніч на 1 листопада); ніч Цвітіння папороті (ніч на 7 липня) та ін.

Лідерів сатаністів преса неодноразово характеризувала як надзвичайно розпущених садистів і мазохістів. Регулярно в засобах масової інформації з'являються повідомлення про жорстокі злочини за участю адептів різноманітних сатаністських культів.

Цільові навчаючі завдання:

1. Напрямом в нових релігійних рухах до якого належать Свідки Єгови - є:

- a. неохристиянство
- b. сайєнтологія
- c. синтетичний
- d. неоязичництво

2. Напрямом в нових релігійних рухах до якого належить «Церква» Р. Хаббарда є:

- e. неохристиянство
- f. сайєнтологія
- g. синтетичний
- h. неоязичництво

3. Напрямом в нових релігійних рухах до якого належить «Міжнародне Товариство Свідомості Крішні» є:

- a. неохристиянство
- b. неоорієнтальність
- c. сатанинство
- d. неоязичництво

4. Напрямом в нових релігійних рухах до якого належить РУНВіра Л. Силенка є:

- a. неохристиянство
- b. неоорієнтальність
- c. неоязичництво

d. сатаністського

5. Хрещення померлих є характерним для:

- a.* крішнаїзму
- b.* РУНВіри
- c.* церкви мормонів
- d.* сатанізму

7. Жертвопринесення є характерним для:

- a.* крішнаїзму
- b.* РУНВіри
- c.* церкви мормонів
- d.* сатанізму

8. Ідею «оперуючого тетана» містить:

- a.* крішнаїзм
- b.* РУНВіра
- c.* церква мормонів
- d.* сатанізм

9. Неорелігія, що була започаткована Чарльзом Тейзом Расселом – це:

- a.* «Свідки Єгови
- b.* РУНВіра
- c.* церква мормонів
- d.* синтетична релігія Багаї

10. Неорелігія, що була започаткована Мірзою Хусейном Алі Нурі – це:

- a.* «Свідки Єгови
- b.* РУНВіра
- c.* церква мормонів
- d.* синтетична релігія Багаї

II. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Що таке нові релігійні рухи? Як вони співвідносяться з традиційними?
2. За якими ознаками класифікуються нетрадиційні релігії?
3. Яким чином кризовий стан сучасного українського суспільства спричинив швидке поширення в ньому нетрадиційних релігій?
4. Чому багато з нетрадиційних релігій використовують практику маніпуляції людською свідомістю та здійснюють жорсткий тотальний контроль над своїми членами?
5. Як, на ваш погляд, мають ставитися до цього держава і суспільство: боротися з цим явищем як суспільно–небезпечним чи дотримуватися принципів непорушення свободи совісті особи та відокремлення релігії від держави?
6. Які християнські елементи можна помітити у вченні і культовій практиці свідків Єгови та мормонів?
7. Яке підґрунтя – релігійне чи все ж таки наукове — у сайєнтологічних напрямів?
8. Які завдання проповідує синтетична релігія Багаї?
9. Яка основоположна ідея всіх неязичницьких сект?

Теми рефератів:

1. Основоположні ідеї неоязичницьких сект.
2. Сатанізм: причини виникнення та перспективи подолання.
3. Неязичницькі релігії та причини їх поширення в Україні.
4. Соціокультурна зумовленість сайєнтології.
5. Неорієнталістські релігії та причини їх поширення у світі.
6. Специфіка вірувань та релігійних культів церкви мормонів.

Література:

1. Академічне релігієзнавство: підруч. для студентів вищих навч. закладів / за наук. ред. А. М. Колодного. — К., 2000.
2. Васильев, Л. С. История религий Востока: учеб. пособие / Л. С. Васильев. — 7-е изд., испр. и доп. — М., 2004.
3. Вайнтруб, И. В. Священные лики цивилизаций / И. В. Вайнтруб. — К., 2001.
4. Введение в общее религиоведение: учебник / под ред. И. Н. Яблокова. — М. 2001.
5. Власовський, І. Нарис історії Української Православної Церкви. У 4 т.5 кн. / І. Власовський. — К., 1998.
6. История религии. В 2 т. : учебник / под ред. И. Н. Яблокова. —2-е изд. — М. 2004.
7. Классики мирового религиоведения: пер. с англ., нем., фр. : антология / сост. и общ. ред. А. Н. Красникова. — М., 1996.
8. Калінін, Ю. А. Релігієзнавство: підручник / Ю. А. Калінін, Є. А. Харьковщенко. — 6-е вид. — К., 2002.
9. Лубський, В. І. Історія релігії :: підручник / В. І. Лубський, М. В. Лубська. — К., 2004.
10. Лубський, В. І. Релігієзнавство: підручник / В. І. Лубський, В. І. Теремко, М. В. Лубська. — К., 2004.
11. Малерб, М. Религии человечества. Миф, религия, культура : пер. с фр. / М. Малерб ; — М.-СПб., 1997.
12. Мень, А. История религии. В 2 кн.: учеб. пособие / А. Мень. — М., 2001.
13. Огієнко, І. І. Українська церква. В 2 т. — К., 1993.
14. Основы религиоведения: учебник / Ю. Ф. Борунков, И. Н. Яблоков, К. И. Никонов и др. — 4-е изд., перераб. и доп. — М., 2004. — 480 с.
15. Религиоведение : хрестоматія для студ. высш. учеб. заведений / авт.-сост. П. И. Костюкович. — Минск, 2000.
16. Религия в истории и культуре: учебник для студентов вузов / под ред. М. Г. Писманика. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000.
17. Религия и общество : хрестоматія по социологии религии : учеб. пособие для вузов / сост. В. И. Гараджа, Е. Д. Руткевич. — М., 1996.
18. Религиоведение: учеб. пособие / науч. ред. А. В. Солдатов. — 4-е изд., испр. и доп. — СПб., 2003.
19. Релігієзнавство : підручник / за ред. М. М. Заковича. — К., 2000.
20. Самыгин, С. И. Религиоведение: социология и психология религии / С. И. Самыгин, В. Н. Нечипуренко, И. Н. Полонская. — Рн/Д, 1996.
21. Сафронов, А. Религиозные психопрактики в истории культуры: моногр. / А. Сафронов. — Х., 2004.

22. Токарев, С. А. Религия в истории народов мира / С. А. Токарев. — 4-е изд., испр. и доп. — М., 1986. .
23. Торчинов, Е. А. Религии мира: опыт запредельного: трансперсон. состояния и психотехніка. — СПб, 1999.
24. Элиаде, М. Очерки сравнительного религиоведения: пер. с фр. / М. Элиаде. — М., 1999.
25. Элиаде, М. Трактат по истории религий. В 2 т.: пер. с фр. / М. Элиаде. — СПб, 1999.

Тема 15. СУЧАСНА ЛЮДИНА В СВІТІ РЕЛІГІЇ

Ключові слова: віра, буддизм, індуїзм, іслам, іудаїзм, католицизм, ламаїзм, православ'я, протестантизм, релігійна ідеологія, релігійний культ, релігійна свідомість, релігійні організації, релігійні почуття, сакралізація, секуляризація, синкретизм, свобода віросповідання, свобода совісті, теологія, християнство.

Актуальність теми. В світі існує безліч релігій і релігійних напрямків. Сучасна людина виказує свою прихильність до тієї чи іншої релігійної організації або зовсім відмовляється від релігії. Суспільство толерантно ставиться до релігійного вибору людини, проголосивши свободу совісті і віросповідання.

Загальна мета. Ознайомити студентів із сучасною релігійною ситуацією в світі і в Україні; довести до них деякі закони України стосовно свободи віросповідання.

Конкретні цілі:

- визначити взаємодії людини і релігії;
- з'ясувати особливості функціонування релігії в сучасному світі і в Україні ;
- розкрити основні положення Конституції України щодо свободи совісті і віросповідання;
- орієнтувати студентів на формування толерантної світоглядної позиції в межах сприйняття будь-якої релігії як багатогранного елемента духовної культури.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Місце та роль релігій та релігійних організацій в сучасному світі.
2. Сучасна релігійна ситуація в Україні та реалізація принципу свободи совісті та віросповідання.

1. Місце та роль релігій та релігійних організацій в сучасному світі

Ступінь впливу релігії на індивідів в сучасному світі пов'язана з її місцем у суспільстві, а це місце змінюється в контексті процесів секуляризації та сакралізації.

Сакралізація (лат. Sacer – священний) – це процес залучення в сферу релігії різних суспільних груп, індивідуальної свідомості, діяльності і поведінки людей, соціальних відносин та інститутів; це «орелігіознювання» культури, тобто наповнення останньої релігійним змістом.

Секуляризація (лат. Saecularis - світський) – це процес звільнення різних сфер суспільства, індивідуальної свідомості, діяльності і поведінки людей, соціальних відносин та інститутів від впливу релігії. Секуляризація виражається в наступному: у звуженні кола виконуваних нею функцій у суспільстві; у відчуженні церковної власності на користь держави; у вилученні освіти з ведення церкви; у розвитку світського мистецтва і моралі тощо.

Тенденції прояву секуляризації в сучасному світі:

1. Секуляризація як процес зникнення масової захопленості релігією, породжує тенденцію переваги серед населення позиції *нерелігійності*. Це зовсім не означає, що в сучасну епоху невіруючі верстви населення превалюють над віруючими в релігійному відношенні. Більшість населення світу складають релігійні прошарки різних конфесій. Мова йде лише про тенденції значного зростання питомої ваги нерелігійності. За розрахунками італійського дослідника Р.Чипріано 1 млрд. населення планети можна віднести до розряду „нерелігійних“.

2. Тенденція *приватизації релігії*, що означає зростання питомої ваги особистої релігійності, котра супроводжується значним послабленням впливу загальноприйнятих конфесіональних віросповідань на багатьох віруючих людей. Соціологічні дослідження, за даними кінця 70-х рр. 20 ст., стану релігійності в США свідчать, що 94% американців вірять у Бога та 71% - у життя після смерті. З них церкви і синагоги регулярно відвідують тільки біля 40%.

3. Прослідковується тенденція подальшої *плюралізації релігій*. Релігійний плюралізм - це розпад релігії на безліч конфесій. У США, наприклад, сьогодні діє більш 200 конфесій, в Україні - біля 90. За останні десятиліття бурхливими темпами поширилися так названі «нетрадиційні» релігії. Бурхливе зростання «нетрадиційних» релігій останнім часом багато в чому обумовлено протестом проти бюрократичної сутності церкви і деномінацій, їхньої підтримки державної політики, незадоволеністю діючої в сучасних релігійних організаціях ідеології і практики, вираженої надмірною ритуалізацією, політизацією, зсувом акцентів із внутрішнього світу особистості на зовнішню інституціональну діяльність.

4. Істотним компонентом секуляризації, однієї з найважливіших форм її прояву в суспільстві служить тенденція *десакралізації* в області культури. Якщо сакралізація - це релігійне сприйняття людиною навколишнього світу і самого себе, засноване на вірі в надприродне диво, то *десакралізація* означає звільнення свідомості від релігійного світогляду. Віру в надприродне диво (одкровення, знамення тощо) заміняє віра в розум, науку, творчі сили людини.

5. Важливим показником сучасних секуляризаційних процесів є *релігійний модернізм*. Релігійний модернізм - це процес пристосування релігії до сучасних умов. У процесі модернізму оновлюються різні елементи релігійного комплексу: віровчення, культ, релігійні структури.

Сам факт існування в сучасному суспільстві релігії й церкви жадає від кожної держави вироблення й реалізації обґрунтованої політики стосовно них. У світі зложилось кілька основних моделей, відповідно до яких взаємодіє держава й релігія:

1. *Атеїстична держава*. Модель, для якої характерно повне усунення релігії зі всіх сторін громадського життя, переслідування віруючих і репресії. До такої моделі належали СРСР і деякі соціалістичні країни.

2. *Традиційна релігія* - модель, що припускає що жодна з існуючих у країні релігій не проголошена офіційною. Однак одна - дві релігії займають особливе місце в традиціях народу й користуються відкритою підтримкою держави (Росія, Україна, країни Балтії й ін.).

3. *Державна релігія* - релігія законодавчо оголошена пануючою, про що говорять самі назви країн: Ісламська республіка Іран, Ісламська республіка Пакистан й ін. Так само це такі країни як Ірак, Ісландія, Данія, Норвегія, Швеція й ін. Держава забезпечує фінансову підтримку всіх сфер життя (армія, школа, медичні установи й т.п.).

4. *Кооперативна модель* припускає, що держава гарантує повну свободу совісті й віросповідання, не втручається в справи релігійних організацій на основі принципу відділення церкви від держави, не дає переваги ні одній з релігій. До такої моделі належать США, Канада, Японія, Італія, ФРН й ін.

5. *Теологічна держава* - дана модель установлює, що законодавство й мораль ґрунтуються на релігійних нормах, державна влада контролюється або належить духовництву (Ватикан, Бутан, Непал).

2. Сучасна релігійна ситуація в Україні та реалізація принципу свободи совісті та віросповідання

Сучасний період трансформації духовності українського народу вимагає глибокого і ґрунтовного аналізу релігійних цінностей, вивчення етноконфесійної специфіки релігії в Україні, усвідомлення і обліку релігійних чинників в національній стратегії розвитку держави. При цьому слід враховувати той факт, що на формування парадигми суспільно-релігійних стосунків впливають процеси політичного, економічного, соціального розвитку при визначальному значенні державно-конфесійних і міжцерковних відношень.

Передусім, відмітимо стан релігійно-конфесійної мережі України. Після проголошення незалежності на початку 1990-х років поліконфесійність отримала правове закріплення, і сьогодні релігійна палітра нашої держави налічує понад 100 різних конфесій, церков, деномінацій, напрямів і течій. Для порівняння: напередодні святкування 1000-річчя хрещення Русі в Україні налічувалося 18 різних конфесій, деномінацій, їх напрямів і течій чисельністю 5,5 тисяч громад.

Сьогодні правове положення релігійних організацій в країні визначається Конституцією України (стаття 35), Цивільним Кодексом України, Законом від 23 квітня 1991 року "Про свободу совісті і релігійні організації". Він проголошує не лише відділення церкви від держави і школи від церкви, але і рівність усіх релігійних організацій перед законом, право на існування релігійної організації за фактом її виникнення, а також спрощений порядок придбання релігійною організацією статусу юридичної особи. Чинне законодавство не встановлює випробувальний термін для релігійних організацій і не робить відмінностей в статусі церков більшості і нечисленних релігійних інституцій, включаючи нові і нетрадиційні для України.

За роки незалежності України релігійна мережа зросла більше, ніж в два рази (з 13217 до 32186 релігійних організацій). Питання подальшого розвитку Церкви курирують 300 духовних центрів і управлінь. Проблеми кадрового забезпечення священнослужителів практично вирішені завдяки роботі 175 вищих і середніх

духовних учбових закладів (їх чисельність за останні роки зросла в 9,5 разу). Збільшилася кількість місій і братерств - їх налічується 385, що в 18,8 разу більше, ніж на початку 1992 року.

Одна з характерних особливостей релігійної ситуації сучасної України - кризовий стан православ'я. Причому рельєфно обкресленою стала неузгодженість трьох православних юрисдикцій : Українська Православна Церква Московського Патріархату (УПЦ МП), Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦ КП) і Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), актуальним завданням яких є досягнення взаєморозуміння і об'єднання.

Іншим найбільшим напрямом християнства в Україні є *католицизм*. У складі Української Греко-католицької Церкви (УГКЦ) налічується 3624 (і 4 незареєстрованих) релігійних об'єднань. Римо-католицька Церква має у своєму складі 1 036 (і 7 незареєстрованих) релігійних організацій.

Серед *протестантських* об'єднань найбільш численними є Всеукраїнський Союз об'єднань християн-баптистів (ЕХБ) - 2626 (і 79 незареєстрованих), Союз Християн віри євангельської (п'ятидесятники) - 1500 (і 88 незареєстрованих), Адвентисти сьомого дня - 1003 (і 442 незареєстрованих), Свідки Єгови - 670 (і 345 незареєстрованих), Євангельські християни - 250 (і 2 незареєстрованих) релігійних організацій.

Поширення поликонфесійності в сучасній Україні зумовило інтенсивне розширення багатьох релігійних рухів і течій як традиційної, так і новітньої спрямованості. З геометричною прогресією збільшується число протестантських і різних неорелігійних організацій.

Неохристиянські течії представлені Українською християнською євангельською Церквою - 1671 (1), Церквою Повного Євангелія - 578 (5), Церквою Христа - 117, Союзом Церкви Божої України - 77 (1), Церквою Божою в пророцтвах - 71, Новоапостольською Церквою - 57 (7) релігійних організацій .

Міжконфесійні стосунки в будь-якому суспільстві складаються такими, якими вони можуть бути, виходячи з існуючих суспільно-політичних, економічних, правових, духовних, етнонаціональних умов існування конфесій в державі і соціумі. І вже в цих значущих громадських координатах під впливом релігійно-церковних складових - ієрархів, кліра, віруючої общини, церковно-конфесійних структур і її елементів - складається конкретний характер міжконфесійних стосунків (конструктивний або деструктивний, толерантний або конфліктний і ультимативний, відкритий для співпраці або зорієнтований на церковно-конфесійну автаркію, пасивний або активний в широкому діапазоні - від злагодженої співпраці до ворожнечі, нетерпимості і екстремізму відносно інших конфесій).

Передусім, слід зазначити, що точне число своїх послідовників не знає жодна конфесія або деномінація, ні навіть секта. Цифри, які наводяться нижче, - результат співвідношення даних, отримані в ході різних соціологічних опитувань. Єдиний принцип для оцінки загального числа послідовників тієї або іншої релігії - самовизначення респондентів.

Таблиця 1. Найбільші релігії і світогляди (дані на кінець 2005 р., населення Землі - 6,5 млрд. люд.)

Релігія	Абсолютне число послідовників	Відносне число послідовників
Християнство; у тому числі:	2,1 млрд.	33 %
Католицизм	1000 млн.	
Протестантизм	800 млн.	
Православ'я	200 млн.	
Іслам	1 млрд. 500 млн	21 %
"Нерелігійні"	1 млрд. 120 млн.	16 %
Індуїзм	900 млн.	14 %
Родоплемінні релігії	400 млн.	6 %
Традиційні китайські релігії	394 млн.	6 %
Буддизм	376 млн.	6 %

Таблиця 2. Релігії і секти, число прибічників яких складає більше 1 млн. люд., але менше 1% населення Землі

Релігія	Абсолютне число послідовників
Сікхізм	23 млн.
Єговізм	16 млн. 500 тыс.
Іудаїзм	14 млн.
Синтоїзм	10 млн.
Бахаїзм	7 млн.
Джайнізм	4,2 млн.
Зороастризм	2,6 млн.
Неоязичництво	1 млн.

<p style="text-align: center;">Нетрадиційні релігії (наприклад, індійські: Кришнаїзм, Інтегральна йога; мусульманські: Ахмадіє, Чорний іслам; псевдо- християнські: Свідки Єгови, Виссаріонівці, Богородичний Центр та ін.; синкретичні: Церква Об'єднання, Церква сайєнтології, Агни-йога, Жива Етика; Бахаїзм і ін.)</p>	<p>120 млн.</p>
--	-----------------

1. **Християнство** - (в усіх його трьох напрямках) поширено в основному в країнах Європи, Північної і Латинської Америки, а також в Азії (на Філіппінах, в Лівані, Сирії, Йорданії, Індії, Індонезії і на Кіпрі), в Австралії, Новій Зеландії і Африці (ПАР і Габон, Ангола, Конго та ін.).

Оскільки християнства як такого не існує, а існують цілий ряд його напрямів і течій, то доречно буде привести інформацію відносно кожного з основних його напрямів.

Католицизм в Європі переважає в Італії, Іспанії, Португалії, Ірландії, Франції, Бельгії, Австрії, Люксембурзі, на Мальті, в Угорщині, Чехії і Польщі. Католицької віри дотримується також приблизно половина населення Німеччини, Швейцарії, Нідерландів, частина населення Балканського півострова, західні українці (уніатська церква) та ін. В Азії переважно католицька країна - Філіппіни, але католицизм сповідують і багато громадян Лівану, Сирії, Йорданії, Індії і Індонезії. У Африці католиками є багато жителів Габона, Анголи, Конго, острівних держав Маврикія, Кабо-Верде. Католицизм поширене також в США, Канаді, країнах Латинської Америки.

Протестантизм дуже не однорідний, він є сукупністю багатьох течій і церков, найбільш впливові з яких - лютеранство (в основному країни Північної Європи), кальвінізм (у окремих країнах Західної Європи і Північній Америці) і англіканство, половину прибічників якого складають англійці.

Православ'я традиційно сповідуються в Росії, в Україні, в Білорусії і в деяких інших країнах Східної Європи (Болгарії, Сербії, Угорщині, Молдавії, Румунії).

2. **Іслам** - на відміну від християнства іслам поширений компактніше: переважно на Близькому і Середньому Сході (назва регіонів, розташованих в Західній Азії до Пакистану, і Північній Африці), а також в Африці. У таких країнах як Єгипет, Саудівська Аравія, Іран, Пакистан і інших іслам є державною релігією. У Європі іслам широко сповідуються в таких країнах як Албанія, Македонія, Боснія і Герцеговина і Росія. Крім того, невеликі мусульманські громади є також в Китаї, Великобританії, Франції, Німеччині, США та ін. В Росії традиційно мусульманськими регіонами є республіки Адыгея, Башкортостан, Дагестан, Інгушетія, Кабардино-Балкарія, Карачаєво-Черкесія, Північна Осетія, Татарстан.

3. **Індуїзм** - поширений в основному серед жителів Індії і Непалу. Інші країни, в яких індуїсти складають значну частину населення, це Бангладеш, Шрі-ланка, Пакистан, Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Маврикій, Фіджі, Суринам, Гайана, Тринідад і Тобаго, Великобританія і Канада.

4. **Родоплемінні релігії** - поширені серед неписьмових народів Африки,

Австралії, Океанії, Сибіру, індійців Північної і Південної Америки та ін.

5. **Традиційні китайські релігії** (до них відносяться передусім даосизм і конфуціанство) - поширені в КНР, на Тайвані, в Гонконзі, Кореї і в громадах китайських емігрантів в США.

6. **Буддизм** існує в двох основних напрямках: перший називається махаяна, другий - хінаяна (Тхеравада). Буддизм хінаянистського напрямку поширений переважно в Південній Азії (південний буддизм) : в Шри-Ланці окремих штатах Індії, М'янмі, Таїланді, Лаосі, Камбоджі. Махаяна поширилася північніше (північний буддизм) : в Китаї, Кореї, Японії В'єтнамі. Один з різновидів махаяни - ламаїзм - панує в Тибеті, Монголії, Бутані, а також деяких регіонах Росії - Бурятії, Туві, Калмикії, Читинській і Іркутській області.

Цільові навчаючі завдання:

1. **Російський письменник Юрій Нагібін висловив таку думку: «Істинна віра не потребує доказів». Чи погоджуєтесь Ви з цією точкою зору?**
2. **У сучасному світі простежується тенденція розпаду релігії на безліч конфесій і поширення «нетрадиційних» релігій. Це, на Вашу думку, є доказом розвитку демократії чи анархії? Обґрунтуйте свою відповідь.**
3. **Визначте тип моделі взаємовідносин держави і релігії в Україні.**
4. **Сакралізація – це:**
  - a. процес залучення людини в сферу релігії
  - b. наука, що дає уявлення про людину в світлі релігії
  - c. розпад релігії на безліч конфесій
  - d. процес звільнення людини від впливу релігії
5. **Секуляризація – це:**
  - a. наукова дисципліна, що досліджує історію виникнення і розвитку релігії.
  - b. розпад релігії на безліч конфесій
  - c. процес пристосування релігії до сучасних умов
  - d. процес звільнення людини від впливу релігії
6. **В Україні розглядає та приймає закони про релігію:**
  - a. єпископат
  - b. Кабінет Міністрів України
  - c. Верховна Рада України
  - d. референдум
7. **Порядок взаємодії людини та релігії в Україні визначає:**
  - a. місцеві органи влади
  - b. Верховна Рада України
  - c. сама людина
  - d. голова релігійної конфесії, що є найближчою до місця помешкання людини
8. **Який гуманістичний потенціал має релігія?**
9. **Дайте характеристику основних релігій. Виявіть їх спільні риси та відмінності.**
10. **Чи має християнство свої корені в інших релігіях? Чи має Христос якісь прообрази у більш давніх релігіях?**
11. **Чому відбувся розподіл християнства на течії? Виявіть їх основні відмінності.**

12. Чи не слід скасувати свободу совісті щоб у суспільстві не існувало духовних розбіжностей і єдина духовність сприяла б консолідації нації?
13. Чи має право на існування атеїстична точка зору? Чи можливо розробити докази відсутності Бога?
14. Чому, на Вашу думку, продовжується процес релігійних пошуків?
15. Який зміст і форми має християнська нетрадиційність?
16. Охарактеризуйте особливості синкретичних релігій.
17. Що в езотеричних об'єднаннях і течіях Ви вважаєте привабливим, а що – хибним?
18. В чому полягає сутність сатанізму? Чим так звана «моральна програма сатанинських біблій» здається привабливою для деякої частини молоді?
19. Подумайте, чи є різниця між релігійною людиною та віруючою.

II. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Яка соціально-психологічна природа нетрадиційних культів?
2. Які причини впливу нетрадиційних культів і як їм вдається вписуватися в суспільне світовідчуття?
3. Чому іноді сучасні нетрадиційні культури називають «молодіжними релігіями»?
4. Проаналізуйте основні напрямки сучасних нетрадиційних культів.
5. Які загальні риси характеризують сучасні нетрадиційні культури?
6. Яка релігійна ситуація в сучасній Україні?
7. Які нові релігійні течії з'явилися за останні роки в Україні?
8. Які основні положення містить Конституція України в питанні регулювання відносин між державою і церквою, а також віруючими?
9. Яка релігійна тенденція (секуляризація чи сакралізація) сьогодні в Україні є домінуючою?
10. Що таке сакралізація і як вона виявляє себе у нашій країні?
11. Що таке секуляризація? Тенденції її прояву.
12. Причини секуляризаційних процесів у сучасному суспільстві.
13. Як співвідносяться процеси сакралізації і секуляризації в сучасному світі?

Теми рефератів:

1. Сучасна релігійна ситуація в світі.
2. Обрядність та духовенство буддистської церкви. Буддизм – ламаїзм в Україні.
3. Образ Ісуса Христа: міф чи дійсність?
4. Християнські свята та обряди.
5. Модернізм сучасного католицизму.
6. Релігійно-культурні традиції Ісламу. Іслам в Україні.
7. Законодавство України щодо свободи віросповідання.
8. Причини та умови виникнення та розповсюдження нетрадиційних культів.
9. Містичні та спіритуалістичні прояви релігійної свідомості.

Література:

1. Закон «Про свободу совісті та релігійні організації»// Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №25

2. Історія релігії в Україні/ За ред. А.М.Холодного і П.Л.Яроцького. – К.,1999
3. Нові релігійні течії та організації в Україні (Упор. Л.Филипович) . – К.,1997
4. Подольська Є.А., Садовніков О.К. Релігієзнавство. –Харків: Золоті сторінки, 2002
5. Релігієзнавство / За ред. С.А.Бублика. – К.,2000
6. Конституція України. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
7. Тараненко В.М. Религиоведение. –Харьков, 1999. – С. 201 – 268
8. Шевченко А.Н. Наука и религия – два способа познания мира. – Донецк, 1997
9. Лантух А.П., Холап А.Н. Релігієзнавство: Курс лекцій і довідковий матеріал. – Донецьк: «ВІК», 2006. –306 с.